HIND 20 KOP.
78 175

• LOOMINGU • RAAMATUKOGU

44/45

LR '77

LINNUKESEGA

PAUL KUUSKOLT 1912

'77

«LOOMINGU»
Raamatukogu

44/45
(1040/1041)

44/45

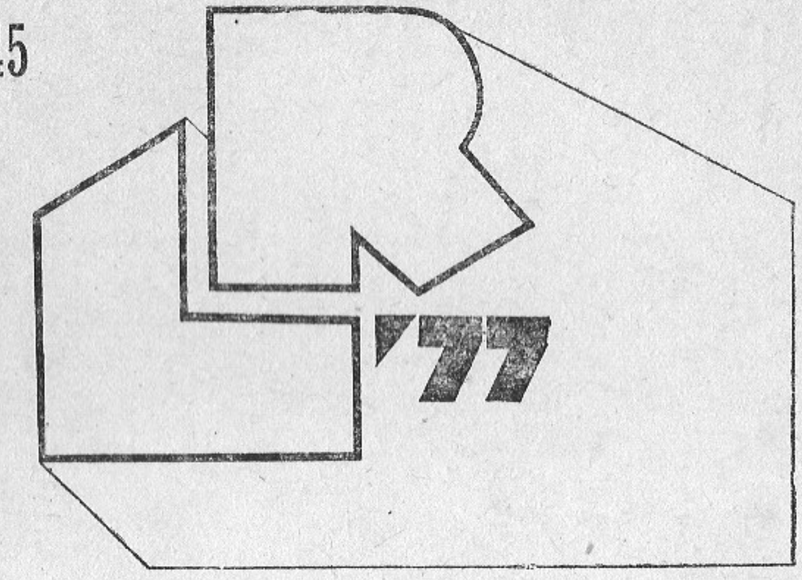

PAUL KUUSBERG

Linnukesega

«LOOMINGU»
RAAMATUKOGU

KIRJASTUS «PERIOODIKA»
TALLINN

© Kirjastus «Perioodika», «Loomingu» Raamatukogu, 1977

1.

Mind võidakse nupust nikastanuks või päris arulagedaks pidada, kuid ta räägib minuga. Teistega ei kõnele, võib-olla ei hakkagi kõnelema, meie ajame omavahel juttu. Algul vaikis ta ka minuga. Nüüd vestleme kas või mitu tundi järjest. Nõnda kaua kui mul on aega ja tahtmist. Temal pole kunagi kiiret. Ise ta juttu ei alusta. Esimene kord alustas, nüüd pean mina otsa lahti tegema. On ta aga kord suu avanud, siis ta ka pajatab. Tühja lobiseda ei armasta, anekdoote ära talt oota. Tögab, pilkab, ironiseerib, seda küll. Nalja mõistab, selles suhtes mõnus vend. Kunagi ei solvu, ei pööra kannalt ringi, talub pagana palju. Usaldada teda võib, keelepeksja ta pole. Kellele ta midagi ülearust lobisekski, kui ta teiste inimestega ei suhtle, temale võid rahumeeli südant puistata. Minust on ta vanem, vähemasti kaks, kes teab, ehk koguni kolm korda, aga minulgi läheneb juba pensioniiga. Kolm korda kindlasti. Silma järgi on raske ta vanust täpselt hinnata. Aastaringide järgi määraksin vanuse ära, pisut ütleb mulle ka tüve ja okste jämedus, veel rohkem ehk koor, vanade mändide paks, lõhenenud korp meenutab soomust, ent aastaringe saaksin lugeda alles pärast ta otsa. Loodan, et teda nii pea maha ei saeta, kuigi hingepõhjas pisut kardan seda. Viimasel ajal kirjutatakse ja kõneldakse palju metsa hooldamisest ja puhastamisest, metsapuude omaduste parandamisest ning muudest niisugustest asjadest, igasugune hooldamine, puhastamine, omaduste parandamine ja kasvatamine nõuab paraku ohvreid. Pealegi pole tegemist terve, täies oksteilus, paremas kasvuhoos puuga. Esimesest pilgust näha, et aeg ei ole teda hellitanud, kuid ta on katsumustele mehiselt vastu pidanud. Seisab ikka veel sirgelt, ainult pisut-pisut seljandiku poole längu, näib uskumatult tugevana. Vana mändi vaadates tekib paratamatult aukartus elujõu ees, mis on teda püsti hoidnud. Suuri oksi on tal vähe alles jäänud, sügistormid on teda rängasti räsinud. Säilinud oksad on võimsad, tüve juurest

vähemasti inimese jämedused. Ta ei siruta oma oksi sirgeli välja, vaid need on kaardunud hiigellookadeks ja kaarudeks. Üks seitsme-kaheksa meetri kõrguselt algav oks on taskunud päris maadligi, et siis oma väiksemaid harusid uuesti tõusta lasta. Teine, pisut madalamalt hargnev oks on kaardunud ümber peene, sirge männi, tundub, nagu «leska vana hiiglane sirutanud oma kaitsva käsivarre ümber nooruki, et hoida teda maailma hädade eest. Kõige suurem ja võimsam oks sirutub edelasse, selle harud vaanlevad nagu maod. Niisuguseid uhkeid ja vägevaid oksi olnud tal varem tervelt viis, peenemaid äraarvamata hulk, seda on ta ise mulle rääkinud. Paistab, et ta pole kasvanud otse taeva poole, vaid ta tüvi on kümmekonna meetri kõrguselt mitmeks hargnenud. Siinsed männid jagunevad kahte liiki, ühtede tüvi tõuseb sirgena või köverikuna ladvani, nii nagu ikka mändidel, teised hargnevad nagu lehtpuud mitmesse harru, mõned päris maapinna lähedalt, niisugusel puhul meenutavad nad hiigelpõõsaid. Minu puu kuulub teise liiki, kuid hargnema on ta hakanud kõrgelt, kusjuures iga haru on jäme nagu mõne teise puu tüvi. Paraku on enamik tema harudest ja okstest murdunud, mõni kohe tüve juurest, teised, peenemad, kaugemalt. Mitmest oksast on jäänud paljalt kuivanud tüügas, õhtuhämaruses, helendava läänetaeva taustal paistavad tüükad mingi eelajaloolise sauruse kihvadena, teinekord ähvardavate mõõkadena, samas aga nälginud kerjuse luiste käsivartena, mis on needuseks üles sirutatud. Oleneb sellest, missugune on vaataja meeleolu ja fantaasia. Jämedas, krobelises ja mühklikus tüves mustendab seal, kus ta on hargnenud nagu viieks, nii umbes kümmekonna meetri kõrgusel maast, tume ava, millest kasvab välja väike, vaevalt meetri pikkune pihlakas. Ta on selle üle uhke.

«Sellest nääpsukesest tuleb puu mis puu,» on ta mulle mitu korda kinnitanud, «hakkab marjugi kandma.»

Ma ei tahtnud ega taha hästi uskuda.

«Tule viie aasta pärast,» jätkab ta alati rahulikult.

«Viie aasta pärast . . .»

Ma kipun ikka kahtlema.

Juhtub ta mu hääles nukrat nooti tabama, julgustab ta mind umbes nõndaviisi:

«Kaua sa käid, nina norus! Sa oled oma tõvest lahti

saanud. Väikesed hädad on sinu eas loomulikud. Vaata mind, mis minust on järele jäänud, kuid ma ei kavatsegi alla vanduda. Viis aastat on täpe.»

«Sa oled kõva vana,» tunnustan ma tema elujõudu, «sina pead kas või viis korda viis aastat vastu.»

«Ka sina,» kinnitab ta kõigutamatu rahuga.

«Viis aastat ehk küll,» jään seekord nõusse, «marju ei näe sellegipoolest meist kumbki. Meetri-poolteise kõrgune pihlakas kasvatab marjakobara, seda olen ma oma silmaga näinud, kuid selleks peavad puu juured maa sees asuma.»

Mu tuju oli tavalisest räbalam, seepärast kiskusin kiusu.

«Minu juured on sügaval maa sees. Väga sügaval, sügavamal kui ühelgi teisel pedakal siin. Poleks mu juured sügaval asunud, siis . . . Kõik teised minu masti kõrged, laia oksastikuga puud kiskus augustitorm juurtega maa seest välja, mehed mootorsaagidega lõikasid nad juppideks, mina elan edasi, õitsen ja kannan käbisid. Kas sa mu poegi ei märka,» osutas ta noortele männihakatistele, mis kasvasid ta ümber. «Minu juurtest saab ka pihlakavits jõudu.»

«Ei saa. Sa ise saad, pihlakas ei saa. Tal on vähe mulda. Tahad, ma toon sinna mulda?»

«Sa oled õel. Tean sama hästi kui sina, et talle on mulda vaja. Mis sul viga on, et sa täna muudkui torgid? Ei andnud objekti õigel ajal üle, lükkasite tähtaja edasi? Või on sisikond uuesti vigurdama hakanud?»

Vanamehe sõnad mõjusid. Ma nimetan seda tormidest räsitud mändi endamisi Vanameheks. Muidugi olin ma teda õelalt torganud. Tema ei nõela mind kunagi, tõgab vahel mõnuga, aga mitte õelalt. Ta oleks võinud mulle nüüdki vastata, et kulla onkel, sinust pole mullatoojat. Nagu ütlesin, kasvab pihlakas maast kümmekonna meetri kõrgusel. Kuidas ma sinna mulda saaksin toimetada? Puu otsa ronijat minust pole, esimesed oksatüükad on alles viie-kuue meetri kõrgusel. Männi tüvi on jäme, kahe inimese kätest jääb väheks, et tema ümbert haarata. Isegi osav poiss ei roniks üles pihlaka juurde, rääkimata minuealisest. Tarvis oleks pikka redelit või teleskooptõstukit. Kust neid võtta, mänd seisab keset lagendikku, teedest kõrval. See ei ole põline, vaid tormi sünnitatud lagendik, kümme aastat tagasi kasvas siingi mets. Mitte südamaa tihe laas, vaid madalapoolne hõre rannamännik. Siin ei

tõusnud pilvede poole nooljad mastimännid, vaid kasvasid okslikud, kõverikud ja jändrikud, sügistormidest kaldu surutud puud. Minu Vanamees oli üks kõrgemaid ja võimsamaid, teda polnud tormid suutnud längu vajutada. Peale tema jäi alles teisigi mände, kümne kohta umbes üks, enamasti väiksema võraga ja madalamad või siis üsna noorukesed. Torm valis ohvriks suuri, vägeva krooniga kõrgeid puid. Nõnda, et minust poleks mulla toojat ja üles oksaauku tõstjat. Küllap ta seda kõike mõistab, aga ei torka. Ta saab aru, et minuga on midagi lahti. Muidu ta poleks küsinud, mis mul viga on.

Ta on pagana elutark, see minu Vanamees.

Te saite arvatavasti kohe aru, et tegemist on puuga, mitte inimesega. Ärge arvake, et ma olen hull. Või pidage mind hulluks, see ei muuda midagi. Naine peab mind pisut nagu imelikuks, kui mitte päris põrunuks, siis inimeseks, kes olevat linnukesega. See tähendab, mul olevat linnuke peas. Kes teab, ehk olengi linnukesega, selle üle otsustagu teised. Niipalju ma siiski ütlen, et kui elutark pedakas minuga ei räägiks, oleksin ma palju kaotanud. Naine Vanamehe rääkimisse ei usu. Aastaid tagasi uskus Luise mind rohkem, vähemalt tegi, nagu usuks, kuigi ta ka siis vahetevahel linnukest meenutas. Naine on mulle kinnitanud, et ta on terve päeva männirajaka juures passinud, võtnud võileivad ja heegelnõela ühes ja oodanud, kuid polevat muud kuulnud kui tuulekahinat okstes ja vastikut käginat. Ta teinud seda minu pärast, et mulle aru pähe panna, tahtnud selgusele jõuda, kas mõni ava, lõhe või oksaauk mitte ei unda või vilista, mis minule võiks rääkimisena tunduda, haritud inimesena teab ta ülihästi, et ükski puu, ka mitmesaja-aastane mänd ei kõnele. Nii et ma kas luiskavat või olevat linnukesega. Õhtupoolikul ajanud ta juttu küll, kuid mitte puuga, vaid ühe mehega, kes püüdnud temaga tutvust sobitada, olevat olnud minust noorem, keskealine viisakas härra, pakkunud talle veini ja šokolaadi, veini ja šokolaadi käinud veel kusagilt, arvatavasti kioskist ostmas, veini joonud naine ainult väikese lonksu ja suurest šokolaaditahvlist maitsenud kah killukese. See härra, kes olevat dotsent Viirmaa või Viirsoo, kutsunud teda õhtul rannarestorani tantsima, lubanud autoga järele sõita, tal olnud kohe tegemist, et külgekleepijast vabaneda. Viisakast dotsendist rääkides läks Luise elevile, ta edvistab ja uhkustab alati, kui mehed talle tähelepanu pööravad. Ma

lasksin naisel end tühjaks rääkida ega seganud vahele. Alles kolmandal päeval ütlesin, et eks ma küsi puu käest, mis tal seal juhtus. Naine nagu kohmetus ja sõnas siis, et mis ma ikka pärin ja uurin, oma naise järel nuuskida polevat ilus. Nii et ta siiski natuke nagu uskus Vanamehe rääkimisse. Või on pisut ebausklik. Paljud naised on ebausklikud, usuvad igasugu endeid ja unenägusid, ka need, kes on kõrgesti haritud.

Minuga hakkas Vanamees, see tähendab vana mänd rääkima siis, kui ma olin sõna otseses mõttes omadega läbi. Tervis ütles üles. Magu vaevas rängalt, sisikond oli kui tuld täis, kõrvetas ja valutas, haput ja praetut ei tohtinud suu sisse võtta. Jäin kõhnaks, jõud kahanes hirmuäratava kiirusega. Minutaolisele inimesele on tervis kõik. Ma olen ehitusmees, ehitaja, nagu vahel kõlavalt öeldakse ja kirjutatakse. Olen teinud ehitustel pea kõiki töid, ladunud müüri, krohvinud, pannud plaate seina ja põrandale, valanud betooni, seadnud uksi ja aknaid paika, ajanud sarikaid püsti, ka seinu ja lagesid olen võõbanud. Ainult toru- ja elektritööga pole ma leiba teeninud, enda tarbeks olen teinud sedagi. Üle kõige istub mulle müüriladumine, sel alal pean ennast meistriks. Viimased aastad pole ma õieti tööriistu pihku saanud, mind edutati prorabiks, töödejuhatajaks. Ajasin küll käte ja jalgadega vastu, kuid mind veeti alt. Algul öeldi peakontoris, et nad mõistavad mind ülihästi ega kavatsegi igaveseks paigale määrata. Mõistku ka mina neid ja aidaku hädast välja, prorab läheb sanatooriumi, uut inimest tema asemele ei taheta võtta, asendagu ma teda seni, kuni ta tervise tagasi saab. Smirnov, kes tõesti on tubli mees, on ammu tagasi, kuid talle anti uus objekt, kõige tähtsam objekt linnas, mina maadlen vana viisi instituudi laboratooriumihoonega edasi, teaduse- ja kultuuriobjektidele eraldatakse materjale, seadmeid, inimesi ja mehhanisme viimases järjekorras. Maadlen ja kirun ennast, et end sisse mässida lasksin. Paberid lämmatavad mu, paberid ja igavene santimine tellija ning kõikvõimalike pea- ja allettevõtete uste taga, et töö pisutki edeneks. Tollal, kui ma kartsin kõige halvemat, olin noortebrigaadi brigadir ega tohtinud vilets töömees olla. Aga kuidas sa poistega sammu pead, kui väsid juba lõunaks, kui käid salaja peldikus oksendamas, kui valu kisub su kõverasse. Minu heale sõbrale Kristjan Kärberile mängis tervis vingerpussi. Egas ta hea meelega tellingute,

haamri ja kelluga hüvasti jätnud. Mis sellest, et hakkas saama korralikku pensioni, et leib oli laual, oma kätega tehtud katus pea kohal ja riie seljas, kõige olulisemast oli ta pidanud lahti ütlema. Need, kellele töö on üksnes rahateenimine, ei mõista iialgi, mida tunneb inimene, kellele eelkõige töö on elu sisuks ja mõtteks. Kartsin, et minu lugu lõpeb niisamuti nagu Kristjanil või veel hullemini.

Ühel pühapäeva õhtul, kui mulle ränk tusk peale vajus, läksin metsa. Peas vasardas üksainus rõhuv küsimus. Mets rahustab, ent seekord ei otsinud ma rahu ega leevendust. Kaalusin lahendust. Hulkusin ja mõtlesin, ent otsust oli raske langetada. Lõpuks leidsin end tuulte ja tormide käest vattisaanud männihiiglase juurest. Ma olin tormidele vapralt vastupidanud puud varemgi imetlenud ja endamisi arutlenud, kuidas ta kuuekümne seitsmenda aasta augustiraius üldse püsima jäi. Ilmselt oma okste hinnaga.

Kuuekümne seitsmendal aastal juhtusin ma tormi ajal hulkuma metsas. Mitte just samas paigas, kus troonib Vanamees, vaid siit umbes kilomeeter lõuna poole. Alates kuuekümne viiendast aastast veedab mu pere suvesid siin kandis, naise vana tädi talus. Tädi üks poeg jäi sõjas kadunuks, teine langes Sõrve sääres, tütar suunati pärast ülikooli lõpetamist Kiievisse aspirantuuri, kus abiellus kuumaverelise grusiinlasega, ta oli ilus blond tüdruk. Nüüd elab Tbilisis ning suvitab Musta mere ääres. Pärast seda, kui tädi täiesti üksinda jäi — mees suri traktorirooli taga südamerabandusse, ta vedas parajasti põllult plaadiga kive, oli kõva töörügaja, kolhoosi juhatuse liige — kutsus tädi meid suveks enda juurde. Tädi on lubanud taluhooned meile pärandada, kui me maja eest hoolt kanname, seepärast suhtub Luise tädi majasse nagu oma varandusse. Nõndaviisi me sattusimegi siinsetesse paikadesse.

Muide, ma kadestan oma naise tädimehe surma, ta lahkus siit maailmast järsku, tegevuse pealt, millesse oli kiindunud. Vanaonu Juhan, nagu mu lapsed teda kutsusid, ei põdenud minutitki, ei vaevanud ennast ega teisi. Minust saab aga enda ja teiste vaevaja. Ma olin Kivikangru Jussi, nõnda hüüti mu naise tädimeest külas, ainult mõned korrad kohanud, kuid ma hakkasin seda elavate silmadega, kõhna ja soonilist meest kohe austama. Ta olnud väsimatu töömurdja, varahommikust hilisõhtuni jalul, vihanud hirmsasti kive, kangutanud neid igal aastal

kümnete ja kümnete kaupa maast välja. Vihanud ja armastanud oma vihkamist, nagu räägib mu naise tädi. Teinud põllud kividest täiesti puhtaks, mis on suur ime, sest siinsed põllud justkui hauduvad oma rüpest kive välja. Isegi kolhoosi algusaegadel, kui paljud ühistööst kõrvale hoidsid, vihtunud ta mehe kombel künda ja külvata, heina niita ja vilja lõigata, kuigi astunud kolhoosi vastu tahtmist. Eks ta tööga ennast tapnud, valmistanud oma surma ette. Need on Luise tädi sõnad. Kui mina jätaksin oma eluga hüvasti tellinguil, siis oleks see päris rõõm, kuid mina vist kustun tõvevoodis... Ei, seda mitte, seda mingil juhul mitte... Nõndaviisi mõtlesin ma tollal. Luise pidas vanaonu Juhanit primitiivseks inimeseks, kes muust pole mõnu tunda osanud kui kivide kangutamisest. Küllap olen minagi tema silmis primitiivne. Praegu kõneldakse palju inimese mitmekülgsest arenemisest ja arendamisest, kuid arenemise ja arendamise alla käib küll koorilaul, küll rahvatants, küll teatrikülastamine, küll kinopiltide vaatamine, küll raamatute lugemine, küll sportimine ja nii edasi, ent töö jätavad inimeste innukad arendajad pea täiesti kõrvale või räägivad sellest ainult möödaminnes. Kõik need mehed, kes on elu edasi viinud, on olnud suured töömehed. Või seisab asi viimati selles, et aatomituuma uurimine ja kosmoserakettide konstrueerimine on tähtis töö, nii nagu ka piltide maalimine, koorijuhtimine, näitemängu kirjutamine ja mängimine, mikrofoni laulmine, topeltnelsoni tegemine ning palju teisi niisuguseid asju, aga kündmine, kivide kangutamine ja müüriladumine enam ei ole? Kui maamees on nii kiindunud kündmisse ja lõikamisse, et teeb oma elu hinnaga põllud laudsiledaks, siis on ta primitiivne inimene, kui füüsik istub päevad ja ööd oma laboratooriumis, siis on ta suurvaim? Kas nõndaviisi? Ma pean ka Kivikangru Juhanit suurmeheks, kuigi ta muud teha ei osanud kui kive kangutada, künda ja külvata.

Nüüd aga tagasi Vanamehe ja tormi juurde.

Enne tormi olid valitsenud kuumad ilmad. Kuumus oli kestnud kaks nädalat. Tormipäeva lõuna paiku läksin ma seenele. Mulle maitsevad seened väga, söön neid värskelt, marineeritult ja soolatult, kuigi ma neid süüa ei tohiks. Üle kõige hindan väikesi marineeritud männiriisikaid, mõrkjaid pruune seeni, mida paljud ei korjagi. Luise on püüdnud mind männiseentest võõrutada, ta on valmis-

tanud maitsvaid roogi kuuseriisikaist ja puravikest, šnitslina paneeritud kuuseriisikad või suured sirmikud viivad tõesti keele alla, kuid männiriisikate korjamisest pole ma siiani loobunud.

2.

Seeni otsides oli ta pärast lõunat jäänud vihma kätte. Vihm tugevnes ja tuul paisus. Ta oli otsinud tihedate okstega puu all varju. Mänd, ka võimas ja koheva võraga puu, kaitseb halvasti vihma eest, mänd ei ole kuusk, mille oksad moodustavad justkui katuse pea kohale. Pisut varju puu siiski pakkus. Vähemasti algul. Ta oli istunud puu alla samblale, toetanud selja kenasti vastu tüve. Aega oli, polnud vaja õhtul bussile kiirustada, puhkus oli just alanud. Jäme tüvi võttis tuule- ja vihmavitsad vastu, kaela tilkus üksikuid piisku ja ta oli endamisi kaalunud, kaua männiokstest ja -okastest vari sajule vastu peab.

Ta oli jäänud mõttesse, aeg oli justkui lennates möödunud, vihm muutus tihedamaks ega kavatsenudki lakata. Viimaks oli ta otsustanud minema hakata, märga tilkus juba kenasti kaela. Tuul oli aga veelgi tugevnenud, mets oli ikka valjemini ja valjemini mühisema ja undama hakanud, sitked, meretuultega harjunud männid õõtsusid nagu pajupõõsad. Ta oli selgesti tundnud ka selle jämeda tüve õõtsumist, mille vastu ta oma selga toetas, ja mõtelnud, et tuul on päris tormiks tõusnud, kui juba mehejämeduse puutüve juurte juurest kõikuma võtab.

Siis oli ta tundnud imelikku asja: maapind ta jalge all oli nagu elama hakanud. Nagu ei istuks ta samblasel liivapõndakul kasvava jämeda puu all, vaid laukaraba mättal, mis jalge all koost lagunema kipub. Algul tundis, varsti aga nägid ka ta silmad, kuidas maa tõusis ja vajus, maapind pragunes, samblast kerkisid välja puujuured ja vajusid tagasi sedamööda, kuidas rajuhood paisusid või veidi järele andsid. Korraga oli tal kiire hakanud, ta oli püsti karanud ja männi alt kaugemale kiirustanud, kahe-kolme hüppega oli ta jõudnud kindlamale paigale. Jah, kindlamale paigale, kus maapind enam jalgade all ei õõtsunud. Oli ka viimane aeg. Maapind hiigelpuu tüve ümber kerkis üha kõrgemale, vajus veel kord tagasi, ta silmad olid

justkui naelutatud männile, täpsemini maapinnale männi tüve ümber, mis vajus veel kord tagasi — nüüd oli ta pilk selgesti tabanud ka tüve kõikumist —, vajus veel kord tagasi ja tõusis siis lõplikult. Suur puu langes aeglaselt, raksatades katkesid merepoolsed juured, mis püüdsid puud kinni hoida, kuid ei pidanud raju survele vastu. Ta oli seisnud ja vaadanud pärani silmi puu kukkumist. Midagi niisugust polnud ta varem üle elanud. Ta oli küllalt näinud puude langetamist ja ka ise saepeast kinni hoidnud, kuid see oli midagi muud. Siin kiskus torm männihiiglase koos juurtega maast välja. Et tuulel on üldse nii suur jõud, seda poleks ta varem uskunud. Kuigi Eesti on ristuvate tuulte maa. Hiljem oli ta mõelnud, et kui ta oleks männi all edasi istunud, siis oleks ta puu alla jäänud. Ja veelgi hiljem, juba järgmisel päeval, arutlenud endamisi: mis oli tõuganud teda nagu ussist nõelatuna püsti kargama ja hukkumisele määratud puu juurest eemale tõttama? Ta oli tegutsenud täiesti instinktiivselt, ta käitumist polnud dikteerinud mõistus. Ju päästis teda tõepoolest instinkt, mis pärineb ajast, millal inimese kauged esivanemad elasid alles metsas, koobastes või puu otsas, see sadu põlvkondi tagasi geenidesse programmeeritud informatsioon toimis nüüd automaatselt, kui raamatute järgi mõtelda. Taevas teab. Ja veel oli ta arutlenud, et kas mõistus, see paljukiidetud *ratio*, ongi kõige vahedam relv võitluses liigi säilitamise eest. Igatahes oli ta järeldusele jõudnud, et instinktid on kriitilistes olukordades mõnikord targemad mõistusest ja et instinktide kõnet ei tule ainult pilada. Järgnevate puude langemise ajal oli ta käitumist dikteerinud juba mõistus. Puid oli aga langenud järjest, küll lähemal, küll kaugemal. Vahel langesid mitu puud ridamisi või koguni korraga, üks kiskus kaasa teise ja kolmanda. Ta ei sammunud mitte maanteelega metsarajal, vaid oli läinud silmalt läbi rannamänniku, mida juba hästi tundis, ja sihis, miskaudu arvas kõige kiiremini tulehoone katuse alla jõudvat. Hommikul selgus, et maanteelgi oleks pidanud puid silmas pidama, maanteele oli langenud palju mände ja kuuski, liiklus seisis terve päeva, enne kui tee puudest puhastati. Mida lähemale kodule, seda paremini oskas ta ette aimata, missugune puu maa seest välja kistakse, missuguse männi lähedusse pole tark minna, missugusest peab kaugemale hoidma. Ega see teab mis suur tarkus polnudki. Silmas

tuli pidada kahte asja. Esiteks männi suurust. Mida kõrgem puu ja kohevam kroon, seda rohkem oli puul eeldusi raju ohvriks sattuda. Torm alandas kõigepealt vägevust ja uhkust, nagu oleks ta vihane Jehoova, kes nuhtleb neid, kes teistest tahavad enamad olla. Teiseks maapinda puu tüve ümber. Suurtel puudel hakkas see tükk aega enne nende langemist selgesti märgatavalt tõusma ja vajuma. Nojah, kolmas tarkus oli veel. See oli kõige lihtsam: hoia eemale igast puust, sea sammud nii, et ühegi puu latv ega oksad sind ei tabaks, kui puu langema peaks. Kuid mände kasvas liiga tihedalt, et kõige suurema tarkuse järgi toimida. Ta oli isegi nagu hasarti läinud, mõnel korral kõhedustki tundnud, kas nüüdsama ei lange puu, millest ta parajasti möödub, ettevaatus oli sundinud paaril korral järsult kõrvale hüppama, eemalt vaadates oleks ta liikumine paistnud üpris kentsakas.

Kuna ta oli tormi laastamistööd oma silmaga näinud, tundis ta veel rohkem aukartust vana hiiglase vastu, kes alla ei vandunud. Vanamees pidas vastu oma okste hinnaga. Et võimsa pedaka juured ei katkenud, siis murdsid rajuhood oksi. Raske öelda, mitu oksa Vanamees kuuekümne seitsmenda aasta augustitormis kaotas. Vanamehest sai ta jutukaaslane paar aastat pärast tormi, enne oli ta Vanamehest mööda käinud, ilma puud põhjalikumalt uurimata. Ent ühes ta ei kahelnud: oleks Vanamehe kogu oksastik allés olnud, poleks temagi vastu pidanud. Ta teadis ka, et Vanamees polnud temaga nõus. Vanamees oli ta mõtteid lugenud ja nagu muuseas lausunud, et asi pole mitte niivõrd okstes, kuivõrd juurtes. Kellel on juured tugevasti maa sees, see peab tormidele vastu. Kas või oma luude ja liikmete, see tähendab okste hinnaga. Mõnikord kutsus Vanamees oma oksi liikmeteks. Ta mõtles ja kõneles inimeste moodi. Või tegi end inimeste moodi mõtlemise ja rääkimisega talle arusaadavaks, mine võta kinni.

Mul on tema suhtes veel üks mõte. Vahest jäi ta püsima seetõttu, et ta oksad olid nõrgad. Et tal kasvasid küll vägevad, ent nõrgalt tüve küljes olevad oksad, seepärast langesid need hõlpsasti tuulte saagiks. Ka selle mõtte luges Vanamees ära ja tõrjus tagasi. Vanamees väitis jällegi nagu muuseas, et ta oli liiga uhke oma jõule, kasvatas määratud liikmed, iga liige, see tähendab oks nagu omaette puu, seepärast ta need kaotaski. «Oma täies vägevuses olin ma kõige suurem ja tugevam puu terves rannametsas,» kiitles ta. «Tahtsin olla teistest üle, kasvatasin endale vägevaid oksi, see tähendab liikmeid. Ma ei taibanud, et minu jõud peitub kogu metsa jõus.»

Niisugune ta on, see minu rääkiv hiigelpedakas.

3.

Rääkima hakkas Vanamees minuga siis, kui ma mööda metsa hulkusin ja mõtlesin, kas minna operatsioonile või valida teine, hoopis järsem lahendus. Ma ei kartnud operatsiooni, vaid seda, et operatsioon ei aita. Mu isa oli maksakasvajasse surnud, kasvaja avastati hilja, siis kui isa oli juba nii nõrk, et ta enam lõikust välja ei kannatanud. Arst kinnitas, et tegemist olnud healoomulise kasvajaga, mitte vähiga, ja ma ei tahtnud kuidagi mõista, kuidas saab kasvaja healoomuline olla, kui see põhjustab surma. Mulle seletati midagi niisugust, et healoomuline kasvaja piirdub ainult antud elundiga, halvaloomuline ajab oma harud, mida metastaasideks ehk siirdeiks kutsutakse, teistesse elunditesse, nii et enam ei aita skalpell ega kiiritamine. Minu puhul ei räägitud maksast, vaid maost, mida oleks pidanud juba mitu head aastat tagasi operatiivselt ravima, võib-olla tuleb nüüd pool või koguni kolmveerand magu välja lõigata, kuid see olevat tänapäeva kirurgia taset arvesse võttes käkitegu. Ometi ma närveerisin ja lükkasin haiglasse minekut järjest edasi. Kõigepealt ei tahtnud ma kuidagi uskuda maohaavade juttu, olin alati kindel olnud oma maole, mis seedis kõike nagu Jack Londoni kangelastel, isegi okastraati ja raudnaelu. Hea seedimine päästis mind koonduslaagris, kus inimesi suri kõhutõppe nagu kärbseid. Minu magu ja sooled võtsid ka veest ja peedilehtedest rammu välja, see mind püsti hoidiski. Ning nüüd räägitakse maost. Ei, maohaavade juttu ma ei uskunud. Ka vähi puhul räägivad arstid maohaavadest. Isa surm püsis üleliia selgesti silme ees.

Kõige hirmsam on pikaldane surm, aeglane hääbumine, kui sa näed oma ihu kokkukuivamist ja tunned tahtejõu kadumist, kui sa oled muutumas teadvuseta loomaks, kes elust kümne küünega kinni hoiab. Ei! Muutuda elavaks laibaks ja muuta oma kodu surnukambriks? Ei! Stutt-

hofis andsin ma endale sõna inimeseks jääda, inimene peab oskama siit ilmast lahkuda. Laagris tähendas käe enda külge panemine allaandmist, kurjusele ei tohi inimene alla anda, seal pidin ma vastu pidama. Surma ei tohi inimene aga karta, inimesel on õigus otsustada oma elu üle. Ei, vaidles üks hääl minus vastu. Inimene ei ole endale ise elu andnud, ta ei tohi seda ka endalt võtta. Ma pidasin seda arguse hääleks. Teist korda ei tahtnud ma arg olla. Nii ma kõhklesin, peas keerlesid kõige jaburamad mõtted, mis kuhugi välja ei viinud. Nüüd on seda kõike isegi piinlik meenutada. Siis aga . . .

Koduste eest ma varjasin oma häda. Luise märkas, et ma söön varasemaga võrreldes järjest vähem ja olen hakanud toitu valima, rääkisin talle, et mul pole lihtsalt isu. Tükk aega õnnestus teda petta, lõpuks sai ta aru, et minuga on midagi tõsist lahti. Pärast seda, kui ta avastas, et ma salaja oksendan, hakkas Luise mind arsti juurde ajama. Luise oli mu isa suremist näinud ja muutus väga murelikuks. Luise ei jätnud enne, kui oli mind arsti juurde saanud. Rajooniarst, keskealine naine, ei suutnud mulle kaua aega selgeks teha, et ma pean operatsioonile minema. Ta püüdis mind veenda ja hakkas lõpuks hirmutama. Ütles, et mu mao tagaseinas asuv vana haav võivat tänahomme mulgustuda, mis polevat enam nali, ühe tema patsiendi haav mulgustunud ja rikkunud kogu inimese elu. Esiteks vaakunud õnnetu neli päeva hinge, tekkinud ravile visalt alluv põletik ja mädanik ja veel rida hirmsaid asju, mees lõppenud kohutavalt ära ega olevatki enam kosunud ja naine lasknud ta juurest jalga. Ma ei uskunud arsti, ei tema maohaavade juttu ega muid luulelugusid. Tol päeval ma ei kahelnud enam, et mul on vähk. Räsitud männi juures lõi mulle kõhtu ränk valu, ma olin sunnitud puu alla maha istuma. Püüdsin enda arvel nalja teha, ütlesin endale, et ootasid mulgu välja ja siia sa kärvadki ja see on tasu su arguse eest. Kiskusin rinnataskust «Ekstra»-paki, süütasin sigareti ja tõmbasin paar mahvi. Kohe siis, kui maohaavast rääkima hakati, soovitati mul suitsetamine maha jätta, kuid ma ei suutnud sigarettidest loobuda. Suitsetamine olevat mao- ja südamehaigetele palju hädaohtlikum kui kopsuhaigetele. Uskusin seda, kuid kas oli nikotiin juba liiga sügavasti verre tunginud või osutus tahtejõud nõrgaks, aga endast ma jagu ei saanud. Valu käes järjest rohkem kõverasse kiskudes süütasin sigareti. Ma ei

mäleta, kaua ma nii valu käes konutasin ja mitu sigaretti suitsetasin, igatahes tund vähemasti, rohkem kui ühe sigaretikoni olin ma jalaga liiva sisse litsunud.

Siis kuulsingi esimest korda Vanamehe häält:

«Põlevaid tikke pole mõistlik samblasse loopida.»

Ärkasin justkui unest, arvasin, et need sõnad tulevad ei tea kust siiajuhtunud manitsemishimulise inimese suust, manitsemishimulisi inimesi, kes igal sammul tikuvad teisi õpetama, on maailma palju siginenud. Valu tegi mind tigedaks ning ma sähvasin vastu:

«Käige kuradile!»

Poleks kogu mu sisikond krampi kiskunud, ega ma siis nii inetult oleks öelnud.

«Juba suitseb. Kuiv sammal on nagu püssirohi.»

Jõllitasin tükk aega õrnõhukest suitsuniret, mis tõepoolest kerkis paar sammu minust kaugemal. Sundisin end tõusma ja lämmatasin tallaga suitsukolde. Leeki polnud veel lahvatanud.

Läheduses ei näinud ühtki hingelist.

Ironiseerisin enda üle, et haigus on vist juba mu mõistusele mõjunud.

«Mis sul viga on, et sa nii vilets välja näed?»

Tohoo põrgulist, kes mind narritab? Sinatab nagu vana tuttav. Peidab puu taha, hääl näis nagu sealtpoolt kostvat. Ja missugune mahlaka kõlaga hääl! Nagu Aleksander Arderi bariton. Kuid Arderiga oleme võhivõõrad, tema poleks minuga peitust mängima hakanud, pealegi oli ta surnud. Vist kah vähki. Mul polnud mingit naljategemise tuju, seepärast ägestusin:

«Kui te soovite minuga rääkida, tulge puu tagant välja.»

«Ei saa tulla,» vastati mulle.

«Olete jalutuks jäänud?»

«Ma olen sündimisest saadik jalutu.»

Nüüd sai mu mõõt täis. Unustasin hetkeks tulised söed oma sisikonnas ja olin mõne sammuga puu juures. Selle tagant ei avastanud ma kedagi.

«Istu ilusasti maha ja puhka,» kostis seesama hääl. Ikka sealtsamast puu juurest. Täpsemini nagu puu seest.

Nüüd silmitsesin ma hoolega mändi. Järsku on keegi puu otsa roninud ja lollitab nüüd okste vahelt.

Kuigi ma käisin ümber puu ja sihtisin üles, ei leidnud ma kedagi. Tiirutasin ka ümbruskonnas ja jäin sama targaks. See tähendab lolliks. Kui mul endal oleks olnud nii-

sugune sügav hääl, oleksin võinud arvata, et olen ise endaga kõnelema hakanud. Paraku on mul mitte just nõrk, aga kuidagi kõlatu, tuhm, lihtsalt vilets hääl. Nii et ise ma endaga rääkida ei saanud. Tegin ümber puu ringe, tammusin nagu idioot paigal ja lõpuks talitasin kuuldud sõnade järgi, võtsin kätte ja istusin uuesti maha.

«Ega su asi nii sant ei olegi, kui kardad,» kostis puu juurest, puu otsast või puu seest. «Sul on nähtavasti mõni tõbi küljes.»

«Maohaavad või mulgustunud maohaavand,» pobisesin ma allaandnult. Vähist pidasin targemaks vaikida.

«Mulgustunud maohaavand? Pagana tohtri moodi öeldud. Loed ehk arstiraamatuid?»

«Sirvin vahel.»

«Asjata vaev, see sind ei aita.»

«Mis siis aitab?»

«Operatsioon.»

Ohkasin sügavasti ega lausunud sõnagi. Mis sa räägid, kui ei näe oma vestluskaaslast.

«Mida sa täna sõid?» küsis hääl.

«Killukese keedetud vasikaliha.»

«Värskelt marineeritud männiriisikaid ei proovinud?»

Kust ta teab, mida ma sõin? Ma olin tõepoolest ettevaatamatusest marineeritud seeni söönud. Nüüd tuli meelde. Seepärast hõõgubki sees.

Ajas oksele.

«Mine kaugemale, ära mind täis purista.»

Kiirustasin eemale ja kõõksusin mis hirmus. Välja tuli seedimata seenetükke. Hakkas pisut kergem.

Tagasi puu juurde tulles silmitsesin tähelepanelikult vana räsitud mändi. Järsku räägib puu minuga? Et asi tõepoolest nii on, seda jäin uskuma alles pärast meie kolmandat vestlust, mis toimus juba pärast operatsiooni. Et ma üldse operatsioonile läksin, selles on süüdi seesama pedakas. Mitte Luise ega arst või täpsemini: Luise ja arst kah pisut, aga kõige rohkem ikkagi elu näinud okkakandja. Sest ta veenis mind, et operatsiooni pole tarvis karta, et ma olevat alles noor mees, pisut üle viiekümne, küllap ma vastu pean. Vähki mul ei olevat, vähki on lollus karta, vähil on hoopis teised sümptoomid. «Su isa oli kroonilise alkohoolik, taevas teab, kas talgi vähki oli, sa ei tea midagi täpsemalt. Tal võis olla maksatsirroos, alkohoolikute karistus, sina oled peaaegu karsklane, mis vähki sina kardad.»

Vanamehe sõnad. Ju taipas Vanamees kohe, et ma kardan kasvajat, pealegi halvaloomulist. Käskis mul selle, mida ma põues kannan, ära visata, et ei mina ega keegi teine seda enam kätte ei saaks. Inimesel, kelle peas keerlevad idiootlikud mõtted, ei tohi tapariista käepärast olla. Operatsioonile ma läksin, kuid minema ei visanud midagi, vaid peitsin uuesti ära. Suurekaliibrilist püstolit peidan sellest ajast peale, kui sakslased Tallinna jõudsid. Seda aga ei tea keegi.

Peale naise pole ma ühelegi hingele kõnelnud, et olen puuga juttu ajama hakanud. Kes mind usuks? Mitte keegi. Puul pole hinge ega teadvust, kuidas ta saab r ä ä k i d a. See on Luise väide. Mu naine on lõpetanud keskkooli, ta on kuulanud ka rahvaülikoolis loenguid, ta teab, mida ta räägib. «Ma tean, mida ma räägin,» see on üks tema lemmikütlusi, ja räägib ta palju. Haritud inimesena usub ta ainult seda, mis on teaduslikult tõestatud. Välja arvatud unenäod ja mõtete edasikandumine kaugete vahemaade taha. Muidu on ta läbi-lõhki skeptik. Skeptikule on võimatu midagi selgeks teha, kõige vähem seda, mis pisutki erakordne. Vahel kahtlen Vanamehe rääkimisvõimes ka ma ise, enamasti aga usun. Ka mul on keskharidus ja ma loen lugema õppimisest saadik palju, viimasel ajal iseäranis populaarteaduslikke raamatuid, kahtlus tuleb vist lugemisest. Kui tal, see tähendab Vanamehel ehk tormi räsitud männil poleks soe-mahlakas bariton, siis hakkaksin kas või uskuma, et ma olen tõepoolest linnukesega, sest ega normaalse mõistusega inimene metsas iseendaga valju häälega ei kõneleks. Tal on pagana tore bass või bariton või mõlemad koos. Oleks minul niisugune kõri! Olen niiöelda kontrollimiseks mitu korda endamisi vaikselt laulda jõrisenud, kuid «Kallis Mari, kaugel elad» kostab minu suust kärisev-hädiselt, hoopiski mitte arderlikult, nagu kõlab vana pedaka otsekui tõrrepõhjast kõmisev hääl. Muide, laulnud ei ole Vanamees kunagi, ent ma arvan millegipärast, et ta ei jääks ühelegi «Estonia» või «Vanemuise» baritonile või bassile alla. Võistleks isegi Tiit Kuusikuga.

Veel üks asi, mis olgu otsekohe ära öeldud. Ta kõneleb minuga ainult siis, kui ma olen üksi. On mul keegi kaasas, siis ta vaikib. Koputab ainult oma maadligi kooldunud oksaga tervituseks õlale. Et ta seda teha saaks, astun hästi ta ligi. Kui ta ei koputa — on juhtunud sedagi — siis on

ta pahane. Olen ammu aru saanud, et talle meeldib see, kui ma üksinda tulen. Ilmselt me sobime.

Nüüd, kus olen tema rääkimisega harjunud, imestan kõige rohkem tema silmaringi üle. Ta rabas mind sellega, et teadis oma ladinakeelset nime. *Pinus sylvestris*, ütles ta mulle nagu muuseas. Kontrollisin entsüklopeediast, tõsi mis tõsi. Kas ta ladina keelt rohkem teab ja teisi võõraid keeli valdab, seda ma öelda ei oska. Küsisin kord. Vastas kavalalt: proovi minuga mõnes keeles rääkida. Ei proovinud. Esiteks on mu vene keel vilets, algkoolis õpitud saksa keele olen peaaegu täiesti unustanud. Ka õhtukeskkoolis tuubitud inglise keelega ei saa ma kiidelda. Ta taipas, et ma olin vahele jäänud, ja mügistas omaette naerda. Arvan, et vene ja saksa keelt võib ta vähemasti osata. Venet kuuleb ta nii marjuliste, seeneliste kui ka muidu suvitajate ja piirivalvurite suust. Siinne rannamets kuulunud varem parun Reissensile ehk Rissensile, naise tädi nimetab mõisniku nime alati isemoodi, nii et küllap on ta kõrvu kostnud ka saksakeelset kõnet. Pealegi paiknenud okupatsiooni ajal siinses rannakülas mingi väike Saksa väeosa. Või mine tea.

4.

Vanamees annab mulle head nõu, mitte just iga kord, aga enamasti. Vanamehe nõuanded on seda targemad, mida põhjalikumalt me oleme asja üle mõtteid mõlgutanud. Kord lõi ta siiski kenakesti viltu. See juhtus mõni aasta tagasi. Üks pealetükkiv sell ei jätnud mu vanemat tütart rahule. Ise täismees, üliõpilane, tütar aga vaevalt viieteistkümnene. Käis nagu vari Maie kannul, mangus ja ähvardas, lubanud nii tütart kui ka ennast ära tappa. Et ta Maiet ühtelugu koju saatis, seda olin ise märganud, muu on Luise jutt. Isegi jõudu püüdnud Luise sõnade järgi kasutada, tütrel sinised plekid käsivartel. Maie ei sallivat poissi silmaotsaski. Vanamees soovitas jõhkardiga ajada mehejuttu, anda kas või korralik keretäis, kui sõnad ei mõju, enamasti niisugustele tüüpidele sõnadega mõistust pähe ei panevat. Otsustasin noormehega kõnelda. Niipalju oli Vanamehel õigus, et kõik mu sõnad põrkasid temalt tagasi, nagu oleksin herneid vastu seina loopinud.

Oli see alles ülbe vend! Välimus nagu tänapäeva poisil ikka, juuksed nagu tüdrukul õlgadeni, pleekinud teksased ja paksu tallaga kingad jalas; hiljem tehti mulle selgeks, et need olnud ehtsad džeimsid, kas madruste käest või Soomest ostetud, ehtsad džeimsid paistvat ka uhiuelt pleekinutena ja kulunutena, mida pleekinum ja kulunum, seda hinnalisem. Korrapäraste näojoontega nägu, ei kriipsugi jõhkardlikkust. Sõnadega kargas aga otsekohe ninna. Kõigepealt küsis, kelle isa ma olevat, kas Virve, Mari, Anne, Maie või Svetlana isa, tal pool linna siisikesi täis. Ütlesin, et küllap ta teab, kellele ta rahu ei anna, kelle sabas ta jõlgub, kelle juures kipub oma kätele voli andma. Ta sähvas vastu, et tüdrukud tahavad mehe jõudu tunda ning tänapäeval otsustavad noored ise, mida nad teevad. Asjalikust meestejutust ei tulnud midagi välja, ta hakkas praalima, et minusugused kopitanud topised lükkab areng oma teelt kõrvale, kui nad ise ei märka jalust eemale koperdada. Lõpuks küsis, kas ma magan ise oma plikaga. See ajas mu harja punaseks, ja kui ta mind sõna otseses mõttes tahtis teelt kõrvale tõugata, surusin jalad kõvasti vastu maad, see tähendab vastu kõnnitee asfalti, ega liikunud tolligi paigast. «Ohoo,» imestas ta ja trügis mulle peale. Me punnisime nagu kaks sikku, rinnad vastakuti ja näost punased. Nüüd nägin lähedalt ta silmi, milles oli paras jagu väljakutsuvat jultumust, aga ka lapselikku ärevust, igatahes halva inimese silmad mulle vastu ei vahtinud. Vanemateta jäädes õppisin ma inimeste üle otsustama üksnes nende silmade järgi, sõnad võivad petta, silmad mitte; muide, tõelistel lurjustel petavad ka silmad. Noormehe silmad muutsid ta mulle nagu lähedasemaks ja ma kahetsesin, et olin ennast Luisest üles kruvida lasknud. Lahtisest särgikaelusest paistis kaelas rippuv rist, päris kuldne kohe, nii nagu peenike kettki. Kas ta on usklik? Ei, sõnad ja käitumine ei sobinud tõsiusklikega. Või mine tea, eks ole usklikegi seas varisere. Kõiksugused imelikud mõtted sähvisid mu peast läbi, kui me teineteiselt mõõtu võtsime. «Poisike alles,» mõtlesin, «trotsi ja kangust täis, trotsist riputab kuldse risti kaela.» Mul hakkas oma vastasest pisut nagu halegi. Ent kuna asi oli juba nõnda kaugele läinud, siis ei tohtinud taganeda. Paraku oli maooperatsioon jõudu tublisti kahandanud ja ma kartsin, et tütre visa austaja — nüüd mõtlesin temast juba sootuks paremini — rõhub mind kõnniteelt maha. Samas

hüppas ta minust eemale, ja enne kui ma arugi sain, virutas mulle parema käe servaga tugeva hoobi vastu kaela. See olnud üks karate lööke, nagu mulle hiljem selgitati ja mida ta pärast südamest kahetses. Silmade eest võttis kirjuks. Õnneks sain vennikese teisest käest kinni rabada, see mind päästis. Kui ta käsivars mu peos oli ja ma ta enda vastu tõmbasin, jäi ta ootamatult taltsaks, mulle paistis, et ta ise oli oma tembust ehmunud. Ma ei ole maadlus- ega rusikakunsti kunagi õppinud, mu käsi ei tõuse teist inimest lööma, ma ei teadnudki, kuidas täiskasvanud mehele korralikku keretäit antakse. Ma ei osanud muud midagi teha, kui pigistasin teda ja imelikul kombel võttis see talt võhma välja. Või ei tahtnud ta üldsegi enam vastu panna. Täiesti ootamatult sattus meile peale miilits. Tagantjärele selgus, et miilits oli oma kallima juurest tulnud, miilits juhtus olema õige mees oma ametis ja sekkus tülisse, kuigi oleks võinud rahulikult mööda kõndida, sest ta ei täitnud parasjagu ametiülesandeid. Kohe sigines nagu maa alt välja üks vanamutt, kes valjul häälel seletas, et mina olevat noormehele kallale tikkunud ja tahtnud vaesekest ära kägistada. Miilits kirjutas moori nime ja aadressi üles, meid viis aga jaoskonda. Seal pinniti meid, iseäranis mind tükk aega, noormees, kes kogu aeg oli mind imestunud pilguga tunnistanud, lasti koju, mind aga sõidutati kainestusmajja, sest mina viibinud joobeseisundis, nagu seisis protokollis. Ma olin tõesti kaks klaasi kuiva veini joonud, tulin fašismivangide kokkutulekult, kus enne lõppu pakuti kohvi ja veini. Ega ma oma tütre kiusajat kuskil varitsenud, me trehvasime kokku täiesti juhuslikult, ta tuli mulle vastu Põllumarja tänaval, kustkaudu ma koju lähen, arvatavasti oli ta jälle Maiet saatnud. Oleksin ma tal rahulikult minna lasknud, poleks midagi juhtunud, kuid mina astusin talle risti ette ja ütlesin, et meil, aulik noorisand, tuleb vist üks meestevaheline jutt maha rääkida. Asi läks kohtulaua ette, poisinolgi rahakas papa palkas vilunud advokaadi, kes jõudis isegi selle välja nuhkida, et ma olen varemgi purjuspäi avalikus kohas kakelnud, mis uurija silmis mõjus minu süüd raskendava asjaoluna. Mina ei tahtnud oma tütrele kahtlast varju heita ja pidin loomulikult suu kinni hoidma. Kohtulaua ette asi küll läks, kuid kallaletungijaks mind siiski ei tembeldatud, noormees teatas kohtus, et ta ei süüdista mind mitte milleski, ja vabandas minu ees, sest kui

keegi üldse selles tühises arusaamatuses süüdi on, siis ainult tema, Lembit Sarapuu. Vana Sarapuu ja kuulus advokaat kehitasid arusaamatuses õlgu, neile oli noormehe käitumine samasuguseks üllatuseks nagu mullegi. Meile mõlemile, noormehele ja minule, määrati väike rahatrahv avaliku korra rikkumise eest. Tütart noormees rahule ei jätnud, kolm aastat hiljem nad abiellusid. Vastu noormehe vanemate tahtmist, nagu ma aru olen saanud. Nad ei ela noormehe vanemate juures, vaid omaette ühetoalises Mustamäe korteris. Maie polnud nõus ämma ja äiaga koos elama, kuigi neil on ruumikas üheperekonnaelamu, ta on karakteriga tüdruk. Luise arvab, et Maiele mõjus Lembitu rüütellik käitumine kohtus, ka Luise on väimehe suhtes nagu ümber sündinud. Lembit on ennast täis praegugi, kuid minuga ei aja enam nina püsti; oma vanemaid ta lausa terroriseerib. Halb poiss ta ei ole, ainult poputamise ja järeleandmistega ära rikutud. Risti ta enam kaelas ei kanna, rist polevat enam popp, nagu teab mu noorem tütar, kes ikka veel unistab samasugustest ehtsatest dżeimsidest, nagu Lembit neid siiamaani kannab. Mis nende abielust tuleb, ei tea, kaks kõva kivi ei jahvata head jahu. Maie ütleb, et ta ei kavatse hakata Lembitu pilli järgi tantsima. Elame, näeme. Lapsi neil ei ole. See olevat tema, Maie tahtmine. Enne tulevat instituut lõpetada, lapsed muudaksid ta mehest liiga sõltuvaks, pealegi pikendaksid õppimisaega. Luise meelest talitab Maie nagu kaasaegne naine, kaasaegsed naised ei talu enam mehe türanniat. Vahejuhtum tulevase väimehega oli vesi Luise veskile. Ta meenutas jälle linnukest, mis pidavat mul tingimata peas laulma, täie aruga vana mees ei sega end noorte asjadesse, veel vähem hakkab tänaval rusikatega omakohut mõistma. Ma pidavat oma Oidipuse kompleksi rohkem vaos hoidma. Kodustest tundis mulle kaasa ükskes poeg, ta ütles, et ma olevat vahva taat, naiste hädaldamist ärgu ma tõsiselt võtku. Sisemiselt itsitas temagi, justkui ma väänikut ei tunneks. Töökohal lõi lugu laineid, minult nõuti aru. Selgus, et mind pidi esitatama linnanõukogu saadikukandidaadiks, kõik klappinud kenasti: tööline, parteitu, sotsialistliku võistluse eesrindlane, keskharidus, aukirjade omanik, moraalselt kindel ja nõnda edasi, nüüd tulevat aga sellele kriips peale tõmmata. Nõnda et Vanamehe nõu kuuldavõtmine tõi mulle omajagu pahandust kaela.

Algul, kui meie kokkupõrke asja alles uuriti, kahetses Vanamees, et oli mulle halba nõu andnud. Ta polevat osanud arvata, et ma kaabakaid korrale kutsuda ei oska. Niisuguste lontrustega ei saa teisiti, neile tuleb valusasti käppadele lüüa, filosofeeris Vanamees. «Nad on harjunud, et nende eest aina taganetakse. Paraku oled sa juba vana.» Vanamehe suust oli neid sõnu nukker kuulda. Me kumbki, ei Vanamees ega mina, ei näinud oma süüd selles, et ma kätele voli andsin, vaid selles, et mehejutt üleliia kaua kestis ja me miilitsa kätte sattusime. Pärast kohut arvas Vanamees, et poiss on poseerija ning kavalpea, minu tütrest aga ilmselt sisse võetud. Nüüd, kus kõik möödas, kus mu vastasest on saanud minu väimees, väidab Vanamees, et tema omaaegne nõu oli ainuõige, just mina olevat poisile mõistuse pähe pannud. Mis puutub Oidipuse kompleksi, siis arvas Vanamees, et niisugune väide võib mõningal määral tõtt sisaldada. Mulle soovitas ta Freudi lugeda. Sähvasin vastu: kas ta ise on lugenud? Ta kostis häirimatult, et ta pole mitte midagi lugenud, kust siin metsas kirjandust hankida. Ta ei lugevat üldse, kuid on Freudist üht-teist kuulnud, Freud on praegu moes. Kas ma polevat aru saanud, et just need, kes pole midagi ega kedagi uurinud, kes on ainult siit-sealt läbi kolmandate-neljandate suude midagi kuulnud või paremal juhul kusagilt nipet-näpet lugenud, on kõige agaramad prohvetite tõdede kuulutajad. Ta ironiseeris niihästi enda kui ka minu üle, seda laadi irvitamine mulle istub. Seekord tuli Vanamees lagedale mõttega, mida ma tema suust hoopiski ei oodanud. Maailm olevat mõtteid täis nagu mänd käbisid. Kõige olulisemad mõtted on sügaval varjul ja neid võib tabada ainult tõeline, see tähendab niisugune mõistus, mis suudab mitte kokkuloetu ja õpitu põhjal, vaid sisetunde alusel omast väest asjade tuumani tungida. Alles see olevat õige tarkus. Kõik muu olevat teadmised, mälumäng, kultuur ja tsivilisatsioon, mitte asjade olemisse ja olemise mõttesse tungida suutev aru, mõistus ja tarkus. Meil treenitakse ainult mälu, kogu õpetamine on üksnes uute faktide salvestamine mälusse, nagu seisneks inimlik tarkus ainuüksi oskuses valida sissesöödetud andmetest optimaalseid variante. Niisugune tarkus jääb selleks, et olla inimlik, kitsaks ja piiratuks. See on üksnes kaupmehelik kasulikkusele orienteeritud tarkus. Inimliku tarkuse aluste alus on kõiksusetunne, enda tunnetamine osana kõiksusest, on hea ja kurja vahel vahetegemise tunne, mis on igasuguse tarkuse aluste alus, on intuitiivne tõe tabamise võime, millel pole midagi ühist kasulikkuse variantide aritmeetikaga, utilitaarse maailmanägemisega, ja palju muud.

Mulle paistis, et Vanamees on piibli, ei, veelgi idamaisemate arusaamade mõju all. Järsku on ta joogi? Otsustasin endamisi raamatukogusse minna ja männi kohta käivat kirjandust otsida, et sellest okaspuust rohkem teada saada. Kas või välja selgitada, kus asub nende algne kodumaa. Kui see on kuskil Tiibeti kandis, siis pole midagi imestada. Ausalt öeldes, idamaises elu- ja mõttetarkuses on midagi, mis lummab, kuigi ma ei usu jumalat ja müstika on mulle võõras. Lembit väidab, et idamaine tarkus olevat pööratud teravikuga inimese sisemusse, Lääne tarkus tegelevat rohkem välismaailmaga. Lääs, mis teab inimest ümbritsevast maailmast rohkem kui Ida — igatahes on Lääne teadus füüsika, keemia ja teiste täppisteaduste valdkonnas Idast rohkem saavutanud —, piilub nüüd salamisi Ida poole, et sealt üle võtta mõndagi, mis puudutab inimese tunge, nende tungide talitsemist, alateadvuse ja teadvuse keerukat, vastastikku mõjuvat mehhanismi. Eks seegi, et zenbudism on praegu maailmas noorte hulgas popp, tõendavat, et janu idamaise tarkuse järele suureneb. Mu väimees, kes neljandast kursusest peale õpib mittestatsionaarselt — praegu töötab ta autojuht-ekspediitorina, see tähendab veab õlut ja limonaadi joogikohtadesse laiali, isaga on ta lõplikult riidu läinud, isalt, keda ta nimetab uustõusikuks, ei võta ta rublagi vastu —, väidab, et zeni õpetus on talle paljude asjade mõistmiseks rohkem andnud kui vastav kohustuslik kirjandus, mida ta on pidanud kõrgkoolis alla neelama. Minu karukaisutus ja zeni õpetus olevat teda pea pealt jalgadele asetanud. Salamisi ma toetan vahetevahel Maiet, et nad lõplikult kuivale ei jääks. Maiele meeldib, et Lembit oma isast sõltumatu tahab olla, ta äi, linnalähedase vägeva kolhoosi varustaja, mõõtvat elus kõike ainult rubladega. Kuid zeni õpetusest Lembit ainult udutavat, sellest ei teadvat Lembit, igavene poseerija, tuhkagi.

5.

Vanamees tundis huvi ka mu esimese löömingu vastu. Ja sellegi vastu, kas mu käsi on üldse kerge tõusma. Tunnistasin talle, et ma ei ole hoopiski mitte kraakleja, ärgu ta mind riiukukeks pidagu. Ma pigem väldin kui otsin tüli, kakelnud ma õieti polegi, kuigi miilitsatoimikus olen nüüd arvel kahest kaklusest osavõtjana. Minu esimene käsikähmlus juhtus hea hulk aastaid tagasi, kuskil viiekümnendate aastate keskel. Töötasin tollal ehituskoolis meistrina. Meie kool valmistas ette ehitajaid: müürseppi, krohvijaid, maalreid, puuseppi ja teisi ametimehi. Mina õpetasin müüriladumist ja krohvimist, töid, mida tundsin ja tunnen. Ankeetidesse märgin oma elukutsena alati müürissepp, kuigi, nagu eespool öeldud, olen ka teisi töid teinud. Sõja eel ja pärast sõda töötasin müürsepana, nagu ka kümmekond aastat hiljem. Muud ametid, nagu puusepatöö ja maalritöö, on olnud juhuslikumad. Ning müürsepana ma jään ka kunagi pensionile, töödejuhataja kammitsad raputan varsti maha. Sõja ajal istusin aasta Patareis ja kaks ja pool aastat koonduslaagris, algul Lavassaarel ja siis Stutthofis. Mind arreteeriti neljandal päeval pärast sakslaste Tallinna jõudmist. Neljakümne esimese aasta kevadel oli «Kommunist» kirjutanud minust kui noorest klassiteadlikust stahhaanovlasest, kes näitab vanadelegi meistritele eeskuju, kuidas nõukogude ajal uut moodi töötada. Mingit eeskuju ma näidata ei tahtnud, kuid niipalju oli ajalehe reporteril õigus, et ma olin hirmsasti sisse võetud stahhaanovlusest ja uut moodi müüriladumisest. Mitte ainult mina, kogu meie brigaad, vanad müürihundid kaasa arvatud, olid sama moodi hasardis. Isaisadest peale on meil müüri laotud ikka nii, et iga meister töötab müüril omaette, kõigepealt haarab vasema käega kivi pihku, siis tõstab paremas käes hoitava kelluga mördi müürile ja asetab sellele vasemasse kätte haaratud tellise. Tollal talitasid paremad brigaadid Moskvas ja mujal suurtes keskustes teisiti, nad nimelt jaotasid tellise paikapanemise operatsiooni kas kahe või koguni kolme töölise vahel. Meile hakkas meeldima ladumisviis, kus töö oli jaotatud kolmeks: üks mees asetab tellise serviti müürile valmis, teine tõstab segu, see tähendab mördi müürile ja ajab selle ühtlase kihina laiali, kolmas, kõige vilunum, täpsema käe ja silmaga meister võtab müürile valmispandud kivi

ja vajutab selle segule, vabandust, mördile, nõnda kuidas see paigale peab jääma. Ühe tervikoperatsiooni kolmeks osaoperatsiooniks jagamine tegi imet, nii töötades jõudsid kolm müürisseppa paika panna vähemasti kaks korda rohkem telliseid, kui nad oleksid suutnud vana viisi omaette rabades. Kes varem suutis päevas paika panna tuhat või koguni tuhat kakssada kivi, pidi olema kõva mees. Uut moodi ladudes tuli mehe kohta kolm tuhat, neli tuhat, isegi viis tuhat tellist või silikaati. Muidugi, seesuguse efekti andis uus tööviis paksude müüride juures, kus polnud palju akna- ega ukseavasid. Vennad Muravljovid ja nende isa ladusid viie ja poole tunniga üheksateist tuhat silikaattellist! Niisugust asja polnud Eestis varem nähtud, paljud ei tahtnud seda uskudagi. Tervet päeva nad laduda ei saanud, kivid lõppesid enne otsa. Muidugi olime vaimustuses: mehe kohta oleks tulnud kümme tuhat kivi päevas, kui nad oleksid terve päeva töötada saanud. Enneolematu! Paraku ei varustatud meid nagu kord ja kohus materjaliga, see ajas hinge täis. Meie, see tähendab ehitustööliste ametiühingu keskkomitee esimees, kellest pärast sõda on minu imestuseks kirjanik saanud, oli ise müüri ladunud ja toetas meid ihust ja hingest, ta rääkis, et meie töö ja suhtumine töösse tõendavat selgesti, mida suudab tööline, kelle loomingulised jõud on kurnamiskorra ahelaist valla pääsenud. Ta käis ehitusplatsi juhatajale ja kontori ninameestele peale, et need korra maksma paneksid ja meid häireteta materjalidega varustaksid. Kahjuks jäi varustamine lonkama kahte jalga, harva esines päevi, millal me ei kaotanud tundi või kaht, vahel seisime pool päeva kas telliste või siis mördi otsalõppemise tõttu. Muide, sellest hädast pole ehitustegevus tänase päevani lahti saanud, kord pole kive, siis on lõppenud mört, või pole laepaneele või silluseid kohale toodud ja nii edasi. Sunnitud seisakud ajasid siis ja ajavad nüüd meestel südame täis, viinanõrgematel on varsti pudel platsis, hoia siis distsipliini ja pea korda. Jookseb materjal korralikult, ei siis tööaega raisata. Ehitusasjanduse ninamehed armastavad viletsat plaanide täitmist õigustada tööjõu nappusega. Normide järgi võib ju kõik õige olla, aga ka praeguse tööjõuga suudaksime palju rohkem ära teha, kui varustamine ja varustamise organiseerimine oleks parem, kui materjale, mehhanisme ja tööjõudu jagataks arukamalt, kui kõikide ehitusorganisatsioonide, nõn-

danimetatud pea- ja allettevõtete töö oleks kooskõlastatum ja vastaks reaalsetele võimalustele. Juba enne sõda kuulsin ma juttu, et vahendeid, see tähendab ehitusmaterjale, mehhanisme ja tööjõudu ei tohi killustada, vaid neid tuleb kasutada keskendatumalt, läbimõeldumalt, plaanipärasemalt. Sellest kõneldakse siiani, kõik nagu mõistaksid, milles on häda, praktikas aga kestab paljugi vana viisi edasi. Me oleme meestega vahel omaette arutanud, et meie nõukogude riik peab ikka pööraselt vägev, otse tohutult rikas olema, et teda ei vii põhja tuhanded ja tuhanded poolelijäänutena seisvad hooned, kuhu on kinni külmunud miljonid ja miljonid rublad, kuhu on paigutatud tohutul hulgal telliseid, tsementi, rauda, puitu ja muid ehitusmaterjale. Vanasti oli lugu nii, et iga ehitusettevõtja püüdis hoone võimalikult kiiresti käiku anda, et ehitusmaterjalide alla paigutatud kapital hakkaks kasu tooma. Nüüd nagu sellele ei mõelda — riik finantseerib, küll riik välja kannatab! Kannatab küll, aga kelle arvel! Üks lektor, kes meile kõneles nõukogude ökonoomika põhialustest, arvas, et ehitustegevuses avalduvat väga ilmekalt meie ühiskonna dünaamiline areng ja ka selle arengu mõningad puudused. Sõnad «ilmekas» ja «mõningad» on lektori sõnad. Kõik elualad arenevad kiires tempos, kõik rahvamajandusharud nõuavad uusi ehitusi, kapitaalmahutusi, nagu ütles lektor, kogu ülimalt keerukat majandust pole lihtne harmooniliselt ja sünkroonselt arendada. Mis arvestustes ja kalkulatsioonides puudu jääb, see lööb muu hulgas välja ka selles teatavas — ka «teatav» on lektori sõna — ka teatavas tohuvabohus, mis ilmneb ikka veel ehitusasjanduses. Objektiivsed võimalused ei vasta alati subjektiivsetele tahtmistele. Aga sellest nii-öelda möödaminnes.

Keskkomitee esimees saatis meile ka reporterid kaela. Nähes oma pilti ajalehes olin pisut nagu kõrvust tõstetud, ikkagi alles poisike, olin vaevalt kahekümneseks saanud, pärast vanglas ja laagris kratsisin kukalt. Ajalehe kirjatükk osutus peamiseks asitõendiks, et minust oli pärast juunipööret saanud äge kommunistliku korra pooldaja, vanade eestilikult mõtlevate tööinimeste terroriseerija, nagu mulle ülekuulamisel põrutati. Ma olevat rahvussotsialismi ja eestluse verivaenlane, et kogu keha roiskuma ei hakkaks, tulevat minusugused rahva tervest kehast halastamatult välja juurida. Oleks juuritudki, ma kaalusin Stutthofis nelikümmend üks kilo, järele oli jäänud paljas

luu ja nahk, õnneks jõudis Punaarmee enne Preisimaale, kui minu järg korstna kaudu õhku lennata kätte jõudis. Kahetsesin, et Vanamees midagi ei loe, muidu ma tooksin talle ühe leedu kirjamehe raamatu, kus kõneldakse Stutthofi laagrist. Siis ta näeks, missuguses põrgukatlas mind on keedetud. Vanamees vastas, et tuul kandis temani Klooga tulerilda suitsu ja kõrbevate inimkehade lõhna, ta kujutab ülihästi surmalaagreid ette. Ma ei hakanud vaidlema, et isegi tema ürgne tarkus ei suudaks kõike ette kujutada, ka «Jumalate metsa», leedu professori ja kirjaniku ütlemata tõepäraselt kirjutatud raamatu abil mitte. Kes ise pole alanduste, nälja ja piina põrgus põlenud, ei see mõista lõpuni häda ja viletsust, mida me üle elasime. Laagris kirusin ennast, et ma ei jäänud hävituspataljoni. Meie trustist astus hävituspataljoni kümmekond meest, peaaegu kõik meie brigaadi nooremad mehed, koos teistega läksin ka mina, ma ei saanud ega tahtnud oma seltsimeestest maha jääda, kuid hävituspataljonist suunati osa mehi eriülesandeid täitvatesse salkadesse. Mindki määrati ühte valvegruppi. Me valvasime suurt tehast, ühtlasi mineerisime tehase jõujaama ja peahoone, et need sakslaste tulekul õhku lasta. Osa tehase pinkidest ja teistest hõlpsamini demonteeritavatest seadmetest evakueeriti, töökoda, kus remonditi isegi relvi, töötas augusti keskpaigani. Juuli lõpus tabasime öösel tehase territooriumil kaks kahtlast selli, toimetasime need miilitsasse. Öeldi, et diversandid, ent nad võisid ka lihtsalt pikanäpumehed olla, kes nuuskisid, millele pihta panna. Augusti lõpul ei töötanud enam ükski mootor ega keerelnud ükski transmissioonivõll, tehas oli nagu välja surnud. Tummaks jäänud halle ja töökodasid oli raskem valvata kui töötavat tehast. Vaikus rõhus hinge. Varsti hakkasid linnas lõhkema vaenlase kahurimürsud, üks neist kukkus läbi peahoone katuse ja tungis sügavale tsementpõrandasse, kuid ei lõhkenud, ma kaevasin ja kangutasin selle ajaviitekst välja. Eks see üks rumal poisikesetemp olnud. Õnneks ei lõhkenud pomm ka minu käes. Kõik läks hästi kuni sakslaste Lasnamäele jõudmiseni. Saime käsu mineeritud objektid õhku lasta ja siis töölispolgu meestega liituda, töölispolgu rühmad pidid taganema läbi Kadrioru. Lahingud käisid tehase külje all, kuskil sõjaväe lennuvälja piirkonnas. Paraku ei tulnud õhkulaskmisest midagi välja. Selgus, et keegi oli juhtmed läbi lõiganud — võib-olla

need kaks meie tabatud meest? Hakkasime juhtmeid korda seadma, kuid neli-viis vanemat töölise moodi meest ei lasknud meid enam jõujaama ligi. Meid oli jäänud ainult kaks, mu kaaslane, keda ma nüüd enam meenutada ei taha, lõi käega ja tegi minekut, mina püüdsin meestele aru pähe panna, ähvardasin isegi püstoliga, suurekaliibrilise FN-iga, kuid päästikule vajutamiseks ei jätkunud otsusekindlust. Või segasid meeste silmad, milles polnud tigedust, vaid rohkem ärevust ja segadust. Nad võtsid mult relva käest ära ja panid mind keldrisse luku taha, hommikul lasksid aga vabaks, sakslaste kätte siiski ei andnud. Okupatsiooni jälitusorganid seda ei teadnud, muidu oleks mind kohe seina äärde seatud. Õnn, et mu juurest püstolit ei leitud, laskeriista olin hoolikalt ära peitnud. Tänu sellele, et mu parema käe nimetissõrm tõrkus päästikule vajutamast, jäingi hitlerlaste küüsi. Mind võtsid kinni kolm eesti soost natsi, kelledest ühel oli vana politsei munder seljas, teised kandsid erariideid. Kõigil rippusid õlal inglise vintpüssid ja politseinikul kõlkus ka kabuur vööl. Nüüd ma tean, et juba enne sakslaste sissetulekut olid vanadel tegelinskitel nimekirjad valmis, keda kõige kiiremas korras kinni võtta ja kuskil linnaservas auku ajada. Kes aga olid need, kes mind keldrisse lukustasid? Kuulates mürskude ja miinide plahvatusi, kuulipildujavalanguid ja püssipauke — mulle tundus, et lahing on kandunud tehase õuele — kahetsesin ma, et mul ei jätkunud meelekindlust relva kasutada. Nähtavasti on olukordi, kus inimese vastu tuleb mitte üksnes kätt, vaid koguni relva tõsta. Ootasin, et iga silmapilk avaneb keldri raudplekiga ülelöödud uks ja mind antakse sakslastele välja. Uks avanes varahommikul, avaja, kõige vanem meestest, kes olid mind keldrisse kinni pannud, ütles, et sakslased on linnas, ta andis mulle püstoli tagasi ja soovitas varvast visata. Mehe pilk oli tuhm ja nukker, nõnda vaatab oma saatusega leppinud inimene. Niisugust pööret ma ei oodanud, jõllitasin vanameest tummalt, tummalt võtsin püstoli vastu ning tummalt toppisin selle püksivärvli vahele, kabuuri ma tagasi ei saanud. Ta sõnas mulle veel, et targem oleks laskeriist minema visata, kas või siiasamasse roostetanud rauakolu hulka, või siis ära peita. Otsustage nüüd, kes see mees oli? See ja teised. Kas teised teadsid, mida ta tegi, kas minu keldrist väljalaskmine oli nende ühine otsus või tundis vanamees mulle lihtsalt

kaasa, riskeeris ja tegutses omapäi? Vanamees — mitte see, kes mind keldrist välja laskis, vaid minu käbisid kasvatav räsitud erudiit — tähendas, et niisuguseid inimesi tuleb mõista püüda, nende järsk hukkamõistmine poleks tark. Et inimese põhiolemusele on igasugune sõda ja purustamine vastuvõtmatu, ka niisugune sõda ja purustamine, millel on kõige üllamad eesmärgid. Me arutlesime selle üle pikalt. Vanamees, ikka puu, mitte tööline, kes mind keldrist välja laskis, usutles mind põhjalikult. Ta ütles, et tahab selgusele jõuda, mispärast ma koos vendade Muraviljovidega hävituspataljonis ei tegutsenud, vaid lasksin ennast valvegruppi suunata ja kuidas see juhtus, et ma mobilisatsioonist kõrvale jäin.

Ta ei jätnud enne, kui ma üles tunnistasin, et ühe tüdruku pärast, kes oli minust kaks aastat noorem. Mina olin kahekümneaastane, Vella sai sõja alguses kaheksateist. Tüdruk hoidis mind hirmsasti enda küljes. See tähendab, mina olin temasse lollisti kiindunud, tema ei keelitanud mind Tallinna jääma. Valvegruppi kuuludes käisin ma igal võimalusel tema juures, me magasime temaga nagu mees ja naine, aga abielluda ta ei tahtnud. Nüüd elab Kanadas, Vancouveris, ta saadab mulle jõuludeks kaardi, mina talle uueks aastaks. Ta on jäänud üksikuks, vähemalt nimetab ennast vanatüdrukuks. Ma ei ole pärinud, kuidas ta teispoole ookeani sattus, ise pole ta midagi seletanud. Kirjutas, et oli lugenud «Kodumaast» artiklit, kus oli juttu minu koonduslaagri vaevapäevadest, artikli juurde oli trükitud ka minu foto, artikli ja foto peale saatis ta kirja «Kodumaa» toimetusele, sealt läkitati see mulle edasi soovitusega kirjutajale vastata, mida ma tegingi. Minu naine muutus Vella peale pisut armukadedaks, kui ma kergemeelselt lobisesin, et ta pole mehele saanud. Ütlesin küll, et Vella pole mehele saanud, aga Luise sähvas, et ta pole mehele läinud. Et mina olen tal siiani hinges ja küllap tema minulgi, muidu ma ei kirjutaks naisele, kes on sõukogude võimu eest oma kodumaalt jalga lasknud. Minu elukaaslane on muidu üpris poliitikakauge inimene, kuid niisugustel, talle kasulikel puhkudel põrutab nagu elukutseline ühiskonnategelane. Niipalju on Luisel õigus, et kunagi köitis see kodumaast kaugele sattunud naine, kes siis oli alles noor neiu, mind tõesti nõnda kõvasti enda külge, et ma kõigele muule käega lõin. Isegi sõpradele, kes hiljem Tallinna all langesid. Ei, nõndaviisi pole õige

öelda. Vella tõttu uskusin ma tollal siiralt, et valvegrupp on minu ainuõige koht, et ma pean valvegruppi jääma ja vahetult enne sakslaste siiajõudmist jõujaama õhku laskma, jäägu ma ise kas või fašistide kätte. Vähemasti sugereerisin seda endale. Mis puutub mobiliseerimisse, siis mina kui juba võitlusülesandeid täitev mees ei kuulunud mobilisatsiooni alla, mulle ei saadetud isegi mitte mopikutset. Seda, et Vella olemasolu mind justkui naelutas valvegruppi, teab ainult vana, tuultest ja tormidest laasitud pedakas, ainult tema, minu Vanamees. Vella seda ei tea, võib-olla ta aimab, kuid mina pole talle midagi rääkinud. Isegi mina ei mõistnud seda varem nii selgesti, kui mõistan nüüd, tagantjärele. Sõja algul olin ma veendunud, et täitsin oma kohust, mind oli määratud tehast valvama ja õhku laskma, mispärast ma oleksin pidanud muid ülesandeid otsima. Võib-olla ma ei osanud siis oma käitumist õigesti hinnata, võib-olla lihtsalt ei julgenud oma hingepõhja vaadata. Vanamees justkui ohkas, väristas ja kahistas oma oksi ja lausus nagu muuseas: «Mida Vella-nimeline tüdruk sulle, seda oli vabrik elatanud töölistele. Ühesugused õiged või pimedusega löödud olite kõik.» Näete, kuhu minu pihiisa sihtis.

Imelik, hakkasin kõnelema oma esimesest kaklusest avalikus kohas, ent jõudsin otsaga Vella juurde välja. Kas ta on mul veel tõesti hinges?

Vanamees küsis, kas ma vanglast või laagrist oma tüdrukule kirjutasin. Ma ei teinud seda. Kartsin, et kirjutamine toob talle pahandusi kaela. Kas Vella mulle kirjutas? Ei kirjutanud. Kas Vella üldse teadis, et mind kinni võeti? Raske öelda. Ta teadis, et ma Tallinna jäin. Teisel päeval käisin ma tema juures. Minu ilmumine ehmatas teda, ta küsis, mispärast ma siia jäin, mind arreteeritakse nüüd ilmtingimata, ta oli minu pärast mures. Soovitas mul linnast ära minna niisugusesse kohta, kus ei teata, et ma punane olen ja relv vööl uut korda kaitsesin. Tööstisin teda, et mina olen väike vend, kes mind teab ja minule jahti pidama hakkab. Egas nad kõiki töölisi vanglasse saatoppida, ma ei ole rohkem punane kui iga teine tööline. Vella ei rahunenud, ta ütles, et igale töölisele ei pistetud püstolit pihku ega pandud sõjalise tähtsusega objekti valvama. Vella suust kõlasid sõnad «sõjalise tähtsusega objekti valvama» naljakalt, ma naersin endale pisarad silmi, kuid ta oli minust targem olnud. Patareis nägin ma

küllalt arreteerituid, keda oli just niisuguse asja pärast kinni võetud. Vella käis mulle peale, et ma Tallinnast ära kaoksin. Ta oli vihane ja ütles, et ma olen loll nagu vasikas.

Muidugi olin. Siis ma seda ise ei mõistnud, nüüd mõistan. Vanamees arvas, et ega mul kuigi kaua poleks ennast varjata õnnestunud, sest mul ei olnud kuskil maakolkas sugulasi. Olin sugulasteta vaenelaps, isa oli emast ja minust viisteist aastat tagasi lahti öelnud. Minuealise vööra noore mehe ilmumine oleks igal pool tähelepanu äratanud, arvas Vanamees, neljakümne esimesel aastal olid vana korra pooldajad marus, sakslaste tulek tähendas neile igatsetud kättemaksutunni saabumist. Kas ma teadvat niisugust fakti, küsis Vanamees, et Saksa okupatsioonivõimud kirjutasid ajalehtedes, et, armsad eestlased, ärge kaevake nõnda palju üksteise peale. Ma ei teadnud, küll aga olin Patareis ja Lavassaarel kogenud, et viha ja verejanu tuupis kõik kinnipidamiskohad viimseni täis.

Vanamees arvas, et minul võis ju Vella tugevasti hinges olla ja ma kannan seda tüdrukut ehk siiani südames, kuid mina polevat Vellale palju tähendanud. Vella oleks pidanud mind otsima, ka Patareist, ka laagritest, ühesõnaga igalt poolt. «Vella lillutas sinuga niisama, naistele meeldib meestega olla, nii nagu meestele naistegagi. See, et kellegagi ollakse, ei tähenda iseenesest veel palju. Kui ei otsinud, siis . . .»

Vanamees ei lõpetanud. Ma olen ammu aru saanud, et ta ei tarvita niisugust sõna nagu «armastama». On see tema jaoks liiga püha või peab ta seda katteta mõisteks, mine võta kinni. Või ei tahtnud ta mind riivata?

6.

Surmalaagris jäi küll elu sisse, kuid läks enne tükk aega, kui ma jälle jaksasin müüril mehe eest väljas olla. Maja, kus ma elasin, oli maha põlenud, minu võttis kaasüüriliseks vanem naine, kes hakkas millegipärast minu nagu oma poja eest hoolitsema. Tal oli Väike-Pärnu maanteel säärvandiga tuba, ise elas köögi osas, minule andis kasutada suure aknaga avarama poole. Ega ma enne sõdagi omaette elanud, ka siis olin kaasüürilise seisuses, tookord

päris muldvana muti juures. Minu uus korteriperenaine nimetas end elupõliseks kaubandusinimeseks, ta müütas turul marju, värsket juurvilja, igasuguseid juurikaid, vahel ka võid, mune ja liha. Tal endal polnud lapikestki aiamaad, ise ta metsas marjul ei käinud, ta oli nõndanimetatud ülesostja ehk vaheltkaupleja. Marjaeitedelt ostis ta jõhvikaid, pohli või mustikaid korvikaupa, angroo, nagu ta ise seletas, ja müüs neid siis *en détail*, kilo- või liitriviisi. Aiapidajatelt ostis suuremal hulgal üles porgandeid, kapsaid, kaalikaid, supirohelist ja muud kraami ning müütas väiksemal mõõdul edasi. Ilmselt oli ta vilunud, osav ning küllaltki aus ja tuntud torgovka, sest sageli otsisid maainimesed ning marjanaised teda ise üles ja palusid, et ta aitaks neil kraamist lahti saada. Magdalena, minu piibli-nimega korteriperenaine, oli kokkuhoidlik inimene, minu eest hoolitses aga liigagi heldelt, liha, võid ja mune pandi mulle alati lauale. Kodus hoidis puhtust, talvel külmade ilmadega jõi vahetevahel liikvat, see pidi aitama külmetamise puhul. Ega ta nii vana olnudki, vaevalt ehk viiekümnene. Mõne aja pärast ilmus välja ta tütar Leida, minust paar-kolm aastat vanem, nägus ja toimekas naine, kes minu eest hoolitsemise otsekohe enda mureks võttis. Leidast sai minu esimene naine. Leida lihtsalt võttis mu ära. «Tegi su ära,» kinnitas ta ema, kes nagu minu poole hoidis. «Sa ei ole esimene, kelle ta on ära teinud,» tunnistas korteriperenaine. «Mu süda aimas ette, et niiviisi juhtub.» Paraku kõneles Magdalena nõnda alles pärast meie lahkuminekut. Millega Leida mind ära nõidus, seda ei osanud ma Vanamehele seletada ega ka endale selgeks teha, kuid juba poole aasta pärast oli ta minuga jõudnud nõnda kaugele, et ma nagu talleke tema järel perekonnaseisuametisse vantsisin. Kaua maailma näinud puu arvas, et küllap käis armastus seekord tõepoolest kõhu kaudu. «Olid kolm aastat nälginud, virelnud külmas, mustuses ja sõnnikus, peks, sõim, toorus, haigused ja surm ümbritsesid sind, inimlikku, lahket sõna sa ei kuulnud, liiatigi naise suust, pole siis ime, et sa rasvast karbonaadikonti järades, puhastel linadel lesides ja magusaid sõnu kuuldes tundsid end lausa paradiisis olevat ja Leida näis sulle taevainglina. Imestama paneb üksnes see, et sa oma tüdruku üpris ruttu unustasid.» Jällegi tõgas Vanamees mind, ent tal paganal oli õigus. Mitte täiesti, aga üsna paljus. Vellat ma ei unustanud, ma käisin

teda otsimas. Juba järgmisel päeval pärast Tallinnas rongilt mahatulemist komberdasin tema poole. Tõepoolest komberdasin, ma ei jaksanud pikemat maad käia, pidin kepist ja sageli ka majaseintest tuge otsima. Vella elukohas kehitati õlgu, keegi ei teadnud temast midagi. Või ei soovinud rääkida. Ainult üks kümneaastane vesise ninaga natt jooksis mulle järele ja hüüdis, et Vella oli sakslaste lits ja lööb nüüd litsi Saksamaal. Oleksid mu jalad kandnud, siis ma oleksin jõmpsika kinni nabinud ja välja pinninud, kelle käest ta neid rumalusi on kuulnud, kuid ma olin niisama hästi kui jalutu, kätte ta end mulle ei andnud. Ma ei tahtnud kuuldut kuidagi uskuda, kuu aja pärast veendusin aga ümberlükkamatult, et Vella oli üle mere sõitnud. Vanamees kaitses poissi, ta tähendas, et jõngermanni suu kaudu rääkis täiskasvanud inimeste tigedus. Tunnistasin nüüd puhtsüdamlikult, et ka mina olen Vellast väga halvasti mõelnud. «Praegu enam ei mõtle?» usutles Vanamees. Vastasin, et praegu ei mõtle. Oleks Vella mind oodanud, poleks ma ennast nõnda kergesti ära teha lasknud. Ent taevas sedagi teab, Leida oskas püüniseid panna. Söötis mind täkku täis, nagu ütles ta ema Magdalena, ja hakkas siis oma voodist minu voodisse käima. Varsti aga teatas, et ta on karskete elukommetega naine, kes niisamuti kellegagi, isegi minusuguse hea ja toreda poisiga olla ei taha, et tal on moraalsed printsiibid, mis ei luba ennast raisata. Ta silmades oli tuvilik pehmus ja ausameelsus, ma jäin uskuma. Veel ütles ta, et nad on emaga minu heaks kõik teinud, mida inimesed üldse teise inimese heaks teha saavad, ta on mind terveks ravinud, hoidnud, hooldanud, kosutanud ja jalgadele tõstnud ega kavatse mind nüüd, kus ma jälle tugevasti jalul seisan, omakasupüüdlike halbade naiste kätte väntsutada anda. Et ta tunneb ülihästi sõjaaegseid ja sõjajärgseid naisi, ühtlasi aga ka oma kohustust mind nende eest kaitsta kas või eneseohverdamise hinnaga. Mis minusse puutub, siis mina tundsin end Magdalena ja tema tütre ees tõepoolest tänuvõlglasena, tänuvõlatunne oligi vist see, mis mind altari ette, see tähendab perekonnaseisuametisse viis. Mispärast Leida minuga abielluda tahtis, ei mõista ma tänaseni. Tõsisemaid tundeid pole tal minu vastu vist olnud. Enne abiellumist olin ma hea ja tore poiss, juba kooselu teisel aastal nimetas ta mind rumalaks inimeseks, kes elada ei oska. Ta õhutas mind

lakkamatult, et ma nõuaksin oma teenete ja katsumuste eest paremat kohta, sest ma olevat suuremat teenistust väärt. Et ma kaitsesin oma rinnaga Tallinna ja langesin oma kohust täites sakslaste küüsi. Inimene, kes nõukogude võimu eest on kolm aastat surmalaagris vaevelnud, väärib kõrgemat ja tulusamat ametit. Ma ütlesin, et me ei lasknud jõujaama õhku. Ta seletas, et seda ei tea keegi ning et paljud, kes nüüd räägivad oma kohuse ennastsalgavast täitmisest, ei suutnud minust rohkemat, ei suutnud teha seda, mida nad tegema pidid, muidu poleks sakslased jõudnud Leningradi, Moskva ja Stalingradi alla. Ma polevat ennast vähem ohverdanud kui teised, kes istuvad kõrgetel ametikohtadel ja elavad nagu rikas rahvas muiste. «Astu parteisse ja nõua,» käis ta mulle peale. Ta kiitis heaks minu õhtukeskkooli mõtte, harimatul inimesel pole ka nõukogude korra ajal kerge edasi jõuda, kuigi nõukogude kord on töörahva kord. Leida kannatas minuga veel paar aastat, aga kui veendus, et ka õppimine mulle mõistust pähe ei pane ja ma rahumeeli müürissepana kavatsen edasi töötada, konstateeris ta nukralt, et ma olen lollim, kui ta iial on karta osanud, et ka haridus ei anna mulle mõistust, ja nõudis resoluutselt, et ma mujale elama asuksin.

Magdalena kurtis mulle, et Leida oskab küll mehi ära teha, kuid nendega elada ei oska ta mitte. Et küllap Leida leiab varsti uue, aga ega ta uuegagi rahule ei jää. «Nii rumal sa küll ei ole, et sinuga elada ei saaks, vähe imelik ainult ja liiga tasane,» tööstis mind ämm. Oleks ta kümmekond aastat noorem, hakkaks ta ise minuga elama, kuid kes on noore naisega elanud, ega see vanaeite enam taha. Igaks juhuks teatas ta mulle siiski, et tal on hoiukassas sada kakskümmend neli tuhat rubla. Nüüd tööstisin mina Magdalenat, et küllap ta endale sobiliku vanamehe leiab, kui tõsiselt otsib. Ta tunnistas ausalt, et ega ta väga vana ei tahakski, mille peale me kumbki liikvatropi tegime. Sel korral lubasin ma ka endale valada.

Leida korraldas imekiiresti lahutuseasjad, ta oli ütlemata toimekas. Poeg Ants jäi minu kasvatada. Leida ütles mulle, et ta ei võta poega enda juurde ainult minu pärast, sest ta on aru saanud, kui väga ma Antsu küljes ripun. Ta on mulle ohverdanud oma nooruse ja kõige ilusamad aastad, selle kõrval on poja mulle jätmine suhteliselt väike ohver. Poega ma tahtsin tõepoolest endale, Ants oli

nii mu ämma kui ka teiste inimeste sõnade järgi nagu minu suust kukkunud. Mul oli hea meel, et poeg minu juurde jäi, Leida silmakirjalikud sõnad ei tähendanud midagi, enam ta silmad mind ei petnud. Eks ma mõistnud, et lapsega naisel on palju raskem meest ära teha kui üksikul, ja ma ei kahelnud, et ta otsekohe oma nõiakunsti kasutama hakkab. Nõndaviisi sündiski, kaks aastat hiljem oli ta uuesti tanu all, seekord oli ta välja valinud suure toiduainetekaupluse juhataja, Kaukaasiast pärit eestlase, kes Leida pärast oma vanast naisest lahku läks. Samas kaupluses oli Leida töötanud kassapidajana.

7.

Hakkasin oma pojaga ühiselamus elama. Esimene aasta ühes toas koos kahe puusepaga, heade töömeeste, aga parajate napsivendadega, hiljem anti mulle omaette tuba. Ühiselamu on rahutu eluase, aga enda pärast poleks ma sealt ära kippunud. Meil lastekodus magas ühes toas neliteist poissi, mind ühiselamu kära ja sagimine eriti ei häirinud. Lapsega oli teine lugu. Ants ei harjunud kuidagi uue ümbrusega, ta pelgas lärmakaid purjus mehi ja nuttis liikvahaisulise vanaema järele, kes oli teda hullumoodi hellitanud. Poja pärast hakkasin endale maja ehitama. Teist väljapääsu mul ei olnud. Sõjas hävisid tuhanded hooned, inimesi voolas aga Tallinna kogu aeg juurde, küll maalt, küll päris kaugelt, korteripuudus oli praegusest mitu korda suurem. Tol linna taastamise ajal individuaalehitajatele näpuga ei näidatud, tõusikuks neid ei sõimatud, ehitajatele anti laenu ja käitised olid kohustatud individuaalehitajaid abistama, ilma riikliku toetuseta poleks ma söandanud maja ehitamisega pihta hakata. Või mine tea, häda ajab härja kaevu. Tõtt tunnistades pani majaehitamise kärbse mu pähe pirisema Magdalena. Mu ämm käis tihti Antsu vaatamas. Ta õhutas mind, kuidas oskas, rääkis, et ma olevat kõva töömurdja, saavat iga asjaga hakkama, ehituskontor olevat kohustatud mind aitama, lõppude lõpuks võivat ta mulle laenata, kui mul alustamiseks raha puudub. Ämma rahaga ja riigi laenuga ma alustasingi. Küll andis punnitada, enne kui võlgadest priiks sain. Kolm aastat kulus enne, kui ma võisin öelda,

et koerast on üle saadud. Maja sõi kogu mu sissetuleku ja vaba aja. Me elasime Antsuga sõna otseses mõttes tsemendikottide, naelakastide, aknaraamide, tõrvapapirullide, ahjupottide ja tööriistade keskel. Silikaattellistest ja laudadest-prussidest rääkimata. Esimesel aastal ladusin välisseinad üles, ajasin sarikad püsti ja lõin katuse peale. Poleks töökaaslased vahvärki, see tähendab sõrestikku püsti ajada, sarikaid peale panna ning keldrilage valada aidanud, poleks sedagi jõudnud, lapse eest hoolitsemine nõudis omajagu aega. Hea, et ämm Antsu mõnikord, kui turupäev ei olnud, oma hoole alla võttis. Leida poisi vastu huvi ei tundnud. Esialgu käis kord aastas poisi sünnipäeval teda vaatamas, hiljem saatis emaga peotäie kompvekke ja mõne mänguasja, õige pea unustas üldse oma poja. Selles mõttes on Leida ja ta ema täiesti erinevad inimesed. Veel nüüdki käib vanaema oma tütrepojal külas, kuigi komberdab vaevaliselt kepi najal, nüüd on ta juba tublisti üle seitsmekümne ja nagu ise kurdab, pole tal enam jalgu all. Külmade ja niiskete ilmadega müügilaua taga seismine võtnud jalad läbi, polevat aidanud vildid, villased sukad ega muu. Sõpradest ja vanaema Magdalenast oli palju abi. Lume tulekul naelutasin aknaavad saelaudadega kinni, aknaraamide ning klaaside jaoks ei jätkunud enam raha, ja hakkasin kannatamatult kevadet ootama. Muret tegi katus, mille olin jõudnud katta ühekordse ruberoidiga. Ikka tühja tasku pärast. Talv läbi koonerdasin nagu viimane kitsipung, aprillis hakkasin uue hooga pihta. Suvel kolisime Antsuga sisse. Maja polnud hoopiski mitte valmis, elada kõlbas ainult ühes toas, köögis ja esikus. Pliit ja soemüür röövisid aja käest, ahjutöö oli mulle võõras, õppinud meistri palkamiseks puudusid, nagu öeldakse, vahendid. Kulus veel poolteist aastat, enne kui kõikidele ruumidele uksed-aknad ette ja tapeedid seina sain. Korraliku eterniitkatuseni jõudsin alles viiendal aastal, samal aastal vabanesin ka võlgadest. Kõik tegin oma kätega, paigaldasin isegi elektrijuhtmed ja veevärgitorud. Ikka sellesama pärast, et omadega kuidagi välja tulla. Maja võttis pisitasa jumet, aga õiget riiet polnud seljas ei minul ega Antsul. Ka ninaesine oli meil ühekülgne: leib, herkulopuder, makaronid, kapsas, kartul, tomatipüree. Paremad palad, võikillu ja lihaviilu hoidsin poisile. Kes sedagi teab, kust mu maohaavad pärit on, kas kooduslaagrist või majaehitamise ajast. Jumal nendega, ma ei

kahetse, et endale eluaseme soetasin. Maja ehitamine liitis meid Antsuga nõnda kokku, nagu isa ja poeg üldse saavad ühte meelt olla. Mõtlesin juba, et poisist tuleb ehitaja, ent ei tulnud. Koolis hakkasid teda huvitama matemaatika ja füüsika, nüüd töötab polütehnilises instituudis ja valmistub kandidaadikraadi kaitsma. Kirjutab luuletusi, näib seda aga häbenevat. Ma olen vist ainuke inimene, kes on neid lugenud. Kuigi ma ta värssides kõigest aru ei saa, meeldivad nad mulle. Küllap seepärast, et on oma poja kirjutatud. Huvi kirjanduse, see tähendab raamatute vastu on poeg vist pärinud minult. Isegi kõige kibedamal majaehitamise ajal ei jätnud ma raamatuid täiesti kõrvale. Lugema õppis Ants kuidagi iseenesest, tal oli hea pea, tähed jäid korralt meelde. Peale aabitsa ja õpikute pole ta muid lasteraamatuid pihku saanud, hakkas kohe sedasama lugema mis mina. Pikkadel talveõhtutel muudkui istusime, nina raamatus. Täismehena on poeg mind mitu korda tänanud, et ma teda raamatutõppe nakatasin. Oma sõpradele olevat ta kiitnud, et tema müürissepast isa on mitu korda rohkem ilukirjandust lugenud kui nende matemaatikust professor. Küllap liialdab, uhkustab niisama või tõgab kedagi. Mis puutub luuletamisse, siis seda hullust pole ta minult pärinud. Või siiski? Mis see puuga jutuajamine muud on kui luuletamine.

Majaehitamise ajal hakati minu kohta igasuguseid jutte levitama. Naabrid pidasid mind ettevaatlikuks, aga peeneks selliks. Et pealtnäha nagu töörügaja nohik, aga asju ajada ja kombineerida oskab. Muidugi, tööd murrab karu kombel, suvel pärast kroonu tööpäeva pimedani müüril või katusel, pühapäeval lõhub päikesetõusust loojanguni välja, aga eks silikaatkivi, saematerjal, klosetipott või eterniitplaat maksa kah midagi. Tänapäeval ei teeni ükski palgasaaja nõnda palju, et kõik rahas kinni taguda. Tööinimene igatahes mitte. Mu naabrid juhtusid olema kolhooside eest linna põgenenud endised jõukad kohaomanikud, kes olid oma loomad ja sead ettenägelikult rahaks teinud, metsa ülés töötanud ja püstitasid nüüd linnaservadesse uhkeid hooneid. Mõni neist oli endale tulusa koha leidnud, kes töötas laomehena, kes kooperatiivkaubanduses kokkuostjana. Naabritega ma suurt läbi ei käinud, mul polnud tahtmist võimu kiruda ja aina sellest kõnelda, kust midagi saab soodsalt hankida. Kõige soliidsem neist, kaubabaasi vanemlaohoidja, kunagine vallavanem, käis mulle peale,

et ma talle silikaatkividest garaaži üles laoksin, lubas maksta minu äranägemisel kas rahaga või sealihaga või heade, kõlisevkuivade männilaudadega või ehtsate turkmeenia põrandavaipadega, kuid ma ei võtnud vedu.

Ka töökohal sigines mitmesuguseid jutte. Meie ehitusplatsi laohoidja hakkas mulle viltu vaatama. Ükskord pakkus ta mulle võileivahinna eest koormat tsementi, kinnitas, et riski pole mingisugust, ärgu ma häbenegu ega kartku, paar tonni tsementi on suurel ehitusel tühiasi, ega saanud aru, mispärast ma nõusse ei jäänud. Pärast pakkus veel aknaklaasi, seletas, et klaasi jääb igal ehitusel üle, klaasi eraldatakse alati ligi kahekordses koguses. Kolmandat korda ta enam midagi pakkuma ei tulnud, teistele rääkis, et ma olevat kas uhke, arg või pururumal. Võtta tuleb sealt, kust võtta saab, see olevat eluseadus, vana korra ajal võeti ja uue korra ajal võetakse, inimest ei muuda ükski võim. Autojuht Nikolai, kuldse südamega Siberi poiss, laadis mu õuel maha kaks tuhat silikaatkivi, mis olevat ühel ehitusplatsil lihtsalt üle jäänud. Ta ei tahtnud minu käest kopikatki, soovis ainult hea mehe poolest lapsega poissi aidata ega suutnud algul kuidagi mõista, mispärast ma hakkasin kive autole tagasi tõstma. «Ööbiku Juss on lollilt aus mees,» oli ta pärast rääkinud. Töö juures peetakse mind siiani veidi imelikuks inimeseks. Tööd ma tundvat, teiste arvel liugu ei laskvat, ent raha ei oskavat maast üles tõsta. Minusugusel meistril olevat tühiasi rublasid kokku lüüa. Jõukate individuaalide ja suvilate ehitajate käest küsi hinda missugust tahes, nad on valmis su üle kuldama, kui laod neile seinad, kamina või korstna üles ja sead sarikad ning uksed-aknad paika. Mida andvat aga raamatutes tuhnimine ja metsi mööda luusimine? Iseasi, kui ma kalal või jahil käiksin, suutäis värsket kulub igale inimesele ära. Nii et omamoodi inimene. Kõige rohkem imestati omal ajal seda, et ma esimesel naisel end alt tõmmata lasksin ja lapse enda kaela võtsin, nüüd on see unustatud nagu ka paljud muud jutud, mida jahvatati siis, kui ma majaga vaeva nägin. Mingi kumu käib aga siiani minuga kaasas.

Siinkohal katkestas Vanamees mind ja päris, kas mind vaevab see, et mind pisut nagu imelikuks või omamoodi inimeseks peetakse. Vastasin, et see ei häiri mind ülepea mitte. Vanamees nagu hästi ei uskunud. Ta ütles, et mis südamel, see ka keelel. Mispärast mu jutt ikka sellele

jõhab, et mind vähe kentsakaks peetakse. Püüdsin seletada, et ma räägin talle kentsakatest lugudest, mis minuga on juhtunud. Mänd kahistas skeptiliselt oma oksi. Nüüd laususin, et ka tema peab mind imelikuks, mispärast ta ainult minuga räägib, mille peale Vanamees rahumeeli vastas, et ta räägib sellega, kes teda kuulata oskab ja tema kõnet mõista tahab. Veel uuris ta, mis mul viga on, et ma täna nõnda okkaline olen. Ta meenutas, et oli seda juba ennist küsinud, mina olevat aga küsimuse kõrvust mööda lasknud. Nüüd tunnistasin, et magu on hakanud mind jälle vaevama.

«Tead, mees,» käratas Vanamees mulle, «viivitamatult ärsti juurde. Ära jäta jälle hiljaks. Mõtted kasvajast kihuta kus kurat. Kas sa viskasid ära?»

8.

Sel päeval ei jõudnudki ma Vanamehele rääkida oma teisest, see tähendab esimesest skandaalist avalikus kohas. Ka mele järgmisel kohtumisel ei saanud ma sellest rääkida, sest siis kõneles Vanamees suuremalt jaolt ise. Ta kurtis, et mootorsaagidega mehed on uuesti liikvel. See olevat juba kolmas kord. Kümmekond aastat tagasi, pärast tormi, põrisenud kogu rannamännik ja sinine õlirikas bensiiniving hõljunud puude vahel, nagu seda võivat näha, kuulda ja haista Pirita-Kose-Lükati ringraja ümbruses mootorrattavõistluste ajal. Üksteise võidu tükeldanud mootorsaagidega mehed tormist mahamurtud puid ja langetanud sekka ka mõne kasvava männi, et paremat palki saada. See olnud esimene kord. Paar-kolm aastat hiljem tulnud üksainus mees ja langetanud puid, mis olid tormis vigastada saanud, kuid kasvama jäänud. Nüüd kuuleb ta jälle mootorsae põrinat, mis lähenevat lõuna poolt ja muutuvat iga päevaga valjemaks. Lõunatuulega on selgesti tunda ka bensiinivingu. Mootorsaega meestega tuuritavat ühes nooreohtu metsnik, kes otsustavat, missuguseid puid maha tõmmata. Mets tulevat vigastatud puudest puhastada.

Ilmselt kartis Vanamees oma saatuse pärast.

«Kui sa küsiksid, mis on kõige hirmsamad asjad siin maailmas, siis ma ütleksin, et saag ja kirves,» rääkis ta.

«Muigad? Muiga, sulle nad kohutavad ei ole, mulle ja mu vendadele küll. See tähendab, sulle enam ei ole. Varem küll. Varem raiuti teil kirvega päid otsast, ära vaidle vastu. Te olete peade raiumiseks keerukaid kirveid välja mõelnud, giljotiinid ja need teised. Viimasel ajal on saag kirvest hirmsamaks riistaks kujunenud. Iseäranis mootorsaag, juba selle põrin ja vastik toss panevad ihu värisema. Kümme aastat tagasi mõtlesin, et mu päevad on loetud. Ei, tormi ma ei kartnud. Tuulega me oleme sõbrad, kuigi ta on mulle rängasti vatti andnud. Aga seda on ta teinud ausas võitluses. Tol augustiööl tegi läänetuul hirmsat tööd. Murdis kaks mu kõige vägevamat haru, tahtis mind pooleks rebida, ähvardas juurtega maast välja kiskuda. Ta oli tapatööst purjus. Irvitas, et juurib ranna mändidest lagedaks. Seekord ei pildunud ta asjatult sõnu, paiskas sadu uhkeid puid ümber. Tuhandeid ja kümneid tuhandeid, kui kogu ta hävitustöö kokku võtta. Tuul tundis end maailma valitsejana ja muudkui märatses. Võim oma vägevusest lõi pähe, seepärast mässas nõnda hirmsasti. Kuid ma tundsin, et minust ei saa ta ka seekord jagu. Mu ümber ei kiikunud isegi maa, juured on väga sügaval. Ära usu neid, kes väidavad, et kuivadel maadel ja liivadel asuvad me juured võrdlemisi maapinna lähedal. Igatahes minul ulatub emajuur põhjaveeni. Muigad? Mõtled, et mind päästis see, et ma olin juba enne rängasti rapsida saanud, et mul oli säilinud vähe oksi. Eks sul ole omajagu õigust. Oleks mu kohev kroon tervenisti säilinud, siis oleks ta minugi upakile litsunud. Nutsin alati oma oksi taga, mis lääne- või loodetorm oli oma ohvriks nõudnud — mujalt puhuvad tuuled on siin kandis leebemad —, kuid nüüd, tagantjärele, mõistan, et minu laasimisega oli mu vana vingumees vea teinud. Kui ta augustiööl veel mu kaks uhket oksa murdis, tundsin ma kahte asja. Et ta tegi mu päris sandiks ja et ta mind enam maast välja ei kisu. Õnn, et mõnigi mu suurtest okstest, millele ma uhke olen olnud, alles jäi. Ja et kenake hulk väiksemaidki suutsid end mu küljes hoida. See õhtu ja öö oli m i n u kriisi aeg. Ma polnud kindel, kas mulle jäi piisavalt oksi ja okkaid, et edasi kesta. Juurtest üksi on vähe. Meil peab olema ka teatav hulk oksi, muidu ei saa me valguskiirtest toitu ega püüa õhust niiskust. Meid toidavad vesi ja valgus, VV, nagu ütleksite teie, inimesed, kes te lühendeid ja valemeid armastate. Mäletan hästi vana metsniku sõnu,

mis ta lausus paar päeva pärast tormi. «Ega see vist ei jää,» ütles ta minu kohta. «Kahju vanast.» Arvasin, et nüüd löövad terashambad tüvesse. Ei löönud. Seekord ei löönud, tänu vanale metsnikule, kes minust lugu pidas. Hoor näib mind põlgavat... Torm tegi kohutavat tööd, kuid mootorsaagide vingumist on hirmsam kuulata kui tormi ulgumist. Ma tean, et kui orkaan poleks mu vendi välja juurinud, siis poleks mootorsaage platsi toodud. Tean, tean, selles pole mind vaja korrigeerida. Aga kui sa näed haisva terasketi tungimist oma venna ihhu, tüvesse, mille oksad alles elavad, siis kisub süda krampi. Küll mõõdeti mindki silmadega, küll peeti suuga plaani, arutati, vaieldi, lõpuks jäeti rahule. Üks turske sell, mitte siluisutseline metsamees, vaid puidumaias ahnitseja, kes oli endale kusagilt mootorsae kombineerinud, tõmbas minu all bensiinimootori juba käima, olin valmis kõige halvemaks. Turske selli ahned silmad kiiskasid, mind vaadates keerlesid ta peas ainult tihud, kuid ta lõi siiski araks. Mis mind päästis? Ikka see, et mu tüvi on alt paras põrakas, mootorsaega annaks jännata, enne kui mind vankuma võtab. Saag must läbi ei ulatuks, oleks tulnud kolmest küljest vastu saagida. Otsustasin, et kallutan ennast ahnepäitsile peale, küllap oleksin end jalalt kenasti keeranud, küllap oleksin keeranud... Ega tüve jämedus üksi päästnud. Veel rohkem luges see, et mu tüvi on jändrik ja oksakohti täis, minust ei saa ei korralikku palki ega lauda, isegi mitte küttepuid. Saagija oleks ränka vaeva näinud ja vähe kasu saanud. Teie, kallis sõber, teie, inimesed, vaatate kõike omakasu seisukohalt. See on teie häda, nii maailma ja loodusse suhtuda ei tohi. Mänd ei ole ainult palk, voodrilaud, telefonipost, raudteeliiper, purjelaeva mast, küna, tõrv, vaik, punutud korv ega muu tarbepuit, mänd on osa sinust enesest. Sae puud maailmas maha ja sa sured ise, kulla sõber! Kallis mees, ainuüksi kasulikkusele suunatud maailm on määratud hukkumisele, inimeste elule ja tegevusele on vaja uut sisu ja mõtet, ning selle uue sisu ja mõtte peate andma teie, teie, uue maailma rajajad. Ei tee teie seda, ei tee seda keegi. Teie aga kaldute liialt kopeerima vana, kasulikkusele orienteeritud maailma... Jultunud silmadega ahnureile, niisugusele, kes minu tüve kõrval mootorsae käima tõmbas, ei tee seda ilalgi selgeks. Sulle ehk teeksin... Nii et minu väärtusetus sinu liigikaaslaste silmis mind päästis. Või see, et töö

oleks olnud vähe tulutoov. Tulu ja kasum on praegu teie jumal number üks. Ehk teiste sõnadega öeldud palk ja preemia, mis peaks sõltuma tööviljakusest, kuid kavalad ja leidlikud direktorid ja muud majandusmehed, töödejuhatajatest ja brigadiridest rääkimata, oskavad palka ka ilma tööviljakuse suurendamiseta kasvatada. Eks sa ise tea. Korrigeeritakse plaane ja kirjutatakse juurde, kombinaatorid tunnevad nippe, kuidas seadustest, eeskirjadest ja normidest kõrvale hiilida.»

Töödejuhataja oli arvatavasti minu pärast teiste sõnade sekka poetatud.

Vanamees oli filosofeerimistujus.

«Kas sulle ei paista, et inimesed jagunevad nagu kaheks? Minu meelest küll. Ühed hindavad üksnes seda, mis on reeglipärane, standardne, nii nagu kõik see, mis vastab nende arusaamisele heast ja ilusast. Võtame metsnikud, mis on nende meelest ilus mänd? Kõrge, sirge, jäme, oksi vähe, nõndanimetatud mastimänd, mõnes kandis kutsutakse niisugust puud hongaks. Paljuülistatud mastimänd annab kõvasti palki ja lauda või muud tarbepuitu. Mida rohkem tihumeetreid, seda väärtuslikum puu, seda kõrgem boniteet. Minusuguseid nad ei hinda, mina olen nende silmis alaväärtuslik, värdjas. Metsa nuhtlus. Puul nende silmis iseeneslikku väärtust ei ole. Väärtuse jumaluseks on, nagu ma nüüdsama ütlesin, kasulikkus. Mida saab millestki teha, mida kuidas kasutada. Kordan: te mõõdate kõiki asju ja esemeid ja nähtusi ainult inimese kasu ja tarbe seisukohalt, seepärast te varem või hiljem põhja kõrbetegi... Egas maa ega universum ole loodud inimese pärast, taimed on inimestest vanemad. Vabanda, et pisut kõrvale kaldusin, kohe siirdun põhiküsimuse juurde tagasi. Tähendab, ühed hindavad kõrgelt kõike tavapärast, harjumuslikku, reeglile ja põhitüübile vastavat. Teised, neid on märksa vähem, otsivad ja hindavad erandlikku, seda, mis kaldub kõrvale üldisest, mis on iselaadne, omanäoline. Niisuguste inimeste silmis on ilus just keerdukasvanud, kõverdunud okstega jändrik rannamänd. Selliste tuuletallajate seast võib leida kunstnikke, graafikud ja maalijad on minusuguste peale maiad. Kuid mitte kõigil kunstnikel pole silma minusuguse jaoks. Ühed otsivad üldist, teised erandlikku. Sa oled ehk lugenud, et nende metsnikud, see tähendab teoreetikud ja kriitikud, kes kunsti seletada ja hinnata püüavad, väidavad, et ka erandlikus

avaneb üldine. Seda küll, kuid üldise kaitsjad tahavad üldist ikka üldise kaudu näidata. Erandlikku otsivad sageli jälle need, kes eitavad domineerivat üldist.»

Mida kauem Vanamees filosofeeris, seda rohkem ma hämmastusin. Kust üks puu, olgugi et vana ja paljunäinud, niisuguse tarkuse välja võtab? Sihukesi mõttekäike olen ma «Sirbist ja Vasarast» ja «Loomingust» lugenud. «Sirp» ja «Looming» on mul tellitud, ehitajate klubis olen ma arvel kui kirjandussõber. Paraku viletsavõitu sõber, kes küll loeb, aga kirjandusõhtutel ei käi. Kirjandusõhtud mind ei tõmba, küll aga raamatud. Hüva, mina loen, mida kunstist kirjutatakse, aga kust Vanamees oma tarkuse on ammutanud? Kust kohast?

Vanamees oleks nagu mu mõtteid lugenud.

«Sulle võib mu jutt kentsakas paista. Et kust ma oma tarkuse võtan. Paar aastat tagasi joonistas mind üks graafik. Pildile pani nimeks «Raugaiga», mis mulle põrmugi ei meeldinud. «Alistumatu» oleks sobinud paremini. Või «Elujõud» või «Eluvisadus» või lihtsalt «Vana mänd». Kas või «Räsitu». Ma ei pea end raugaks. Mis rauk ma olen, ma õitsen ja kannan käbisid. Maa mu ümber on noori võsusid täis. Jutule ma graafikuga ei saanud, sest ta oli üpris isekas. Hea joonega, aga upsakas. Rääkis, et teda ei huvita see maailm, mis on ta ümber, vaid see, mis on ta sees. Ta vaidles oma kolleegiga, kes oli teda vaatama tulnud, kolleeg raius kogu aeg üht, et kunst algavat deformatsioonist, et natuuri orjalik jäljendamine on kunsti surm, et tõeline kunst, mille kristlik maailmanägemine surus elulise tõepärasuse prokrustese sängi, alles algab ja vahest järgmisel sajandil saab juba üht-teist näha.»

«Kunstil on omad seaduspärasused,» pobisesin vahele, et mitte rumalana paista.

Kunagi tuli meie ehitusele maalija, kes soovis maalida portreed eesrindlikust ehitajast, ta saanud vastava tellimuse. Ta oli käinud trustis ja trust suunas ta meile. Kunstnik valis kaua sobivat tüüpi, kelles avalduksid kaasaja töölise iseloomulikud jooned. Jälgis ka minu tööd, minu nimi seisis ta plokis kirjas esimeste seas, kuid kiirustas edasi. Käis kõik paremad töömehed läbi, sihtis ja rihtis, mõnest tegi koguni visandi, lõpuks teatas, et on otsustanud laiema üldistuse kasuks konkreetsusest loobuda, luua nii-öelda koondkuju. Hiljem kutsuti meid klubisse ta tööd hindama. Laiem üldistus osutus meie valu-

lapseks, sundravilt tulnud tornkraanajuhiks, keda joomise pärast enam kraanale ei lubatud. Kraanajuhi nägu äratas aga kunstniku loominguinnu, see oli sopiline ja kortsus, ehtsalt traagiline nägu, millele kunstnik oli heroilisust lisanud, nagu kõneles klubi kunstiline juht, kes rääkis seejuures ka kunsti omadest seaduspärasustest.

«On, muidugi on,» nõustus Vanamees ja luges nagu raamatust: «teravdamine, kunstiline liialdamine, uue tegelikkuse loomine, asjade olemuse lõhkumine, deformatsioon ja nii edasi. Mis aga puutub sellesse, kellel on õigus, kas üldise või erandliku preestritel, siis hinnangut ma ei anna. Ma tahtsin ainult öelda, et on kahesuguseid inimesi.» Ta ohkas ja lõpetas: «Kahekümnendat sajandit peaks nimetama mootorsae sajandiks.»

Torkasin:

«Hiirele on kõige hirmsam kiskja kass.»

«Sa nagu tsiteeriksid kedagi. Kes nii ütles?»

«Lenin.»

Aastate jooksul olen ma õppinud vähemalt kümnes poliitringis.

«Lenin andnud välja esimese seaduse looduse kaitseks.»

Mida ta kõike ei tea, see minu saja viiekümne või kahesaja-aastane pedakas. Pedakas olevat männist põlisem. Ma mõtlen okaspuu nimetust. Männi nimetuse laenanud me mingilt teiselt rahvalt. Vanamees seda ei usu. Ta teab küll, et noorte mändide latvu kasutatud vanasti pudru segamiseks, aga et noorte mändide latv, pudrumänd, andis pedakale uue nime, selles ta kahtleb kõvasti. Mänd on vanem kui puder, väidab Vanamees, see on tema peamine argument ja trump. Aga et mänd tuli pärast pedakat, sellele ta vastu ei vaidle. Arvatavasti tulnud ka koer pärast peni. Ma ei saanud aru, kas Vanamees rääkis tõsiselt või naljatas.

Õhtul Luise kõrval pikutades mõtlesin, et Vanamees hakkas mootorsaagidest ja tormist rääkima mitte enda, vaid minu pärast. Kuidas ta ütles: «See oli m i n u kriisi aeg.» Tähendab, ta kardab, et ma olen omadega jällegi ummikus? Nagu eelmine kord, enne operatsiooni. Ta peab mind vist hädavareseks.

Oma esimesest kaklusest sain ma Vanamehele rääkida alles järgmisel kohtumisel. Ta ise viis jutu uuesti sellele. Seekord tahtis ta mu mõtteid ilmselt mujale juhtida. Ta nagu aimab, et mind saadeti onkoloogiasse konsultatsioonile. Rajooniarst ennast enam ei usalda.

Nagu öeldud, toimus esimene kaklus hea hulk aastaid tagasi, ajal, millal ma töötasin kutsekoolis meistrina. Tollal, viiekümnendail aastail, nimetati seda õppeasutust ehituskooliks. Me õppisime kooli direktoriga koos õhtukeskkoolis, hiljem lõpetas ta kaugõppe teel veel mingisuguse Leningradis asuva instituudi. Direktor rääkiski mulle augu pähe. Ta oli ehitusasjanduse fanaatik. Direktor oli veendunud, et ehitustegevus seisab revolutsiooni lävel, industriaalsed töömeetodid tungivad ehitusse, tulevane ehitustööline peab olema kõrge kvalifikatsiooniga, lausa insenerlike teadmistega meister. Praegune olukord, kus ehitusorganisatsioonid püüavad läbi ajada ei tea kust maailma otsast kokkumeelitatud-riisutud inimestega, ei või ega saagi kaua kesta. Mulle ehk mõjus kõige rohkem see, et direktor oli enne sõda ka ise töötanud ehitustöölisena. Ehituslaudsepana, nagu ta toonitas. Ta oli rohkem tisler kui puusepp. Aknad, uksed, seintesse ehitatud kapid ja panee lid, millede tegemine kolmekümnendail aastail hoogu võttis, olid tema meelisala. Väärisvineeriga kaetud ukse paigaldamine iseäranis siis, kui ka piidad olid kas saarest või koguni tammest, oli tema meelest ehituslaudsepa oskuste katsekivi. Oma praktikas polnud ma niisuguseid lenge kohanud, uksi küll, kuid ta kinnitas, et temal on sedagi ette tulnud. Direktor oli veendunud, et tulevik kuulub ehitajale, ehitaja elukutse muutuvat niisama ihaldatavaks nagu lenduri või laevakapteni oma. Kõikide elupõliste, vanade ehitajate auasjaks olevat homse päeva ehitajaid ette valmistada ja ta agiteeris ka mind seda tegema. Nagu öeldud, läksin õnge. Olgu lisatud, et mingit osa võis mängida seegi, et ma tahtsin oma uue naise ees kaunimaid sabasulgi kanda. Abielus me Luisega veel ei olnud, kuid kõik näis sinnapoole tüürivat. Mu esimesele elukaaslasele polnud kõlvanud mehe tööliseseisus. Meister koolis on peaaegu seesama mis pedagoog, pedagoog kõlab haritud naisterahvaste kõrvus hoopis kenamini kui müürissepp. Niisugune kaalutlus võis ehk mingit osa mängida.

Vähemasti alateadvuses. Või puistan endale asjatult tuhka pähe?

Töö ehituskoolis osutus päris huvitavaks. Poistega tulin enam-vähem toime. Eks nad teinud omajagu vigurit, kuid noored ei tohigi nohikud olla. Mina hoidusin liialt omaette, siiani tunnen end võõraste hulgas ebamugavalt. Mõnikord jõid nad pudeli veini, linnas juhtus lõngustega väikesi naginaid, üks maalritööd õppiv tüdruk jäi rasedaks, oli tore ja enesekindel neiu, pead norgu ei lasknud, sünnitas priske poja, praegu on linna üks otsitumaid-hinnatumaid viimistlejaid. Niisuguseid asju on juhtunud ja juhtub ikka, õpitagu millises kuulsas õppeasutuses tahes, valitsegu haridustemplis kas või Viiburi sõjakooli kord. Meid, meistreid, manitseti, et me eriala õpetamise kõrval rohkem kasvatusküsimustele tähelepanu pööraksime, eks me tegime, mida oskasime. Meil ülehinnatakse kõnesid, loenguid ja vestlusi. Kasvatada tähendab minu meelest kõigepealt isiklikku mõju, sõna «eeskuju» ma ei armasta. Kui sa ise pead tööst lugu, kui sa ise laod osavalt ja täpselt telliseid paika, siis saavad ka enamikust poistest tööd oskavad ja hindavad müürissepad. Oled ise aus ja ei vea seanahka, hakkavad samasugused omadused iduma ka õpilastes. Vinguvillem ja viriseja teeb ka poistest omataolised hädaldajad. Nii on lood. Vähemasti minu meelest. Sa võid kokku kombineerida ütlemata targa kõne kommunistlikust töössesuhtumisest, aga kui sa ise suhtud oma ametisse ükskõikselt või kui vastumeelsesse palgateenimisse, siis sigitad ainult silmakirjalikkust ja pika rubla tagaajamist. Nõndaviisi. Ma ei liialda, et mu sõnal oli poiste hulgas kaalu, mispärast mõnigi kolleeg mulle viltu vaatas. Pauk tuli sealt, kust ma mitte midagi oodata ei osanud. Ühel hilisõhtul sattusin peale, kui kolm jokkis lõngust kimbutasid kaht minu kooli poissi. Nad olid tulevased müürissepad vastu seina surunud ja nõudsid raha. Poistel kas polnud raha või ei tahtnud nad anda, igatahes punnisid vastu. Ründajad olid märksa vanemad, pärast selgus, et kaks olid juba sõjaväest läbi. Muidugi astusin ma vahele, hing kargas täis kah, tegemist oli ikkagi müürimeestega. Lõngused tungisid nüüd mulle peale. Et mis sa, papi, segad, auraku ma ära ja nii edasi. Ma püüdsin lõngustele aru pähe panna, nad lasksid rusikad käiku. Läks löömaks, mina rusikaid kasutada ei oska, hoidsin ainult lõnguste ninameest kinni, üks meie poistest, lühike turske

jõmm, virutas rusikaga nagu auruhaamriga. Saime juba nii-öelda seisukorra peremeesteks, kui miilitsaauto pärale jõudis, keegi ümbruskonna elanikest oli korravalvurid telefoni teel välja kutsunud. Rohkem midagi ei juhtunud. Kas ma oleksin pidanud poisid hätta jätma ja mitte midagi märkama? Kahjuks olid mul seegi kord lõhnad juures, mul lihtsalt ei vea, ja ka poisid ei varjanud uurija ees, et nad olid kumbki kakssada grammi kahoori joonud. Mulle plartsatati pitsat otsaette, et kakleb koos õpilastega avalikus kohas. Mõned lisasid juurde, et joob kah. Pidin koostama seletuskirju ja andma mitmel koosolekul aru. Direktorit polnud kohal, ta oli Leningradis eksamisessioonil. Nii kurvalt mu pedagoogitöö lõppeski. Kahju oli lahkuda, aga veelgi raskem oli taluda lõpmatut näägutamist. Direktor käis hiljem tagasi kutsumas, kuid enam ei lasknud ma ennast mõjutada.

Vanamees ütles, et ma olen ennast täis ega kannata kritikat. Et olen suureline ega taha järele anda, andekus olevat mind suureliseks teinud. Ärgu ma ajagu silmi punni, igale tööle on vaja annet, egas anne ole kunstirahva monopol. Kes kive nagu mängides paika paneb, sel peab olema müüritööks annet. Andekatel on aga sageli rumal viga küljes, muutuvad ninakaks ega kannata kriitikat. Nagu minagi. Ma oleksin pidanud kooli edasi jääma, nüüd tegin poistele karuteene. Kas poisid ei rääkinud pärast, et õigus ei võida ja tark inimene ei sega end kunagi vahele, kui just asi otseselt tema enda nahka ei riiva. Mida poisid isekeskis kõnelesid, seda ma ei tea, minu kaitseks saatsid nad komiteesse ühise kirja, kuhu oli alla kirjutanud peaaegu kogu kooli õpilaspere, seda pandi mulle kõige suuremaks süüks. Arvati, et ma ise korraldasin kirja saatmise. Muidugi, ega minu lahkumine neile kasvatavalt ei mõjunud. Vahejuhtumit arutati kooli õpilaste üldkoosolekul, kus kahe löömingust osavõtnud poisi käitumine mõisteti hukka ja ka minu kohta öeldi kibedaid sõnu. Et üks meister polevat muud targemat teha osanud kui võtnud kasutusele rusikad, kuid meie elu ei vii edasi mitte rusikakangelased, vaid kõrge teadlikkusega inimesed, kes käituvad alati ja igas olukorras distsiplineeritult, ei tarvita vägijooke ega satu seetõttu komplitseeritud olukordadesse. Oleksid Mets ja Kivimaa õigel ajal linnast tagasi tulnud, poleks nad veini joonud ja öösi mööda linna hulkunud, siis poleks neile keegi kallale tunginud. See-

sama käivat ka meistri kohta, kes küll tunneb oma eriala, kuid kel puudub pedagoogiväärikus. Vanamees küsis, kas ma ei liialda, kas ma ei mängi solvunud rüütlit, kes pani nõrgemaid kaitsma minnes oma ihu ja hea nime mängu, aga kellele loorberipärja asemel pandi pähe kibuvitsakroon. Näete, kuidas Vanamees oskab ironiseerida! Veel küsis ta, mida mina sel koosolekul kõnelesin.

Ma ei lausunud ühtki sõna. Õpilaste koosolekul ma ei viibinud, ma olin juba koolist lahkunud. Ametlikult mind ei vallandatud, võimaldati lahkuda omal soovil. Selguse mõttes olgu lisatud, et osa poistega sain ma uuesti kokku aasta hiljem, kui nad kooli lõpetasid. Nendega, kes meile tööle suunati. Võtsin kolm poissi oma käe alla, ühel neist, Kivimaal, välkuski rusikas nagu sepahaamer. Kivimaa on praegu meie trusti kibedam käsi puhta vuugiga müüri ladumisel. Ta pole oma tööst vähem sisse võetud kui mina ise. Onu kutsel käis ta Rootsis, sealt ei toonud ta endale mitte riidehilpe ega uhkusekraami, vaid head tööriistad, kerge ja selge vaaderpassi, kaks suurepärast kellut, ühe neist kinkis mulle, pika metallist rihtlati, kadestusväärse tellisehaamri, hästi sujuvalt jooksva ja selgete numbritega mõõdulindi. Müürisseppade võistlusel tuleb alati esimeste hulka.

10.

Ma ei kahetsenud oma pedagoogikarjääri taga. Imelik mõelda, ma olen vist sündinud töömeheks. Iseäranis kivitöö meheks. Tunnen ennast tellinguil ülihästi. Isegi talvel pakase ja vinge tuulega. Koolis meistrina töötades ootasin päevi, millal poistega müürile saime minna. Mu käed janunevad kivide järele. Ka nüüd, idiootlikes töödejuhataja ülesannetes. Kivid kuulavad tõepoolest mu sõna, kust Vanamees seda teadis? Nad ei tiku minu käes juhtnöörist välja, ei kisu kiiva ega «joo», ma võin pimesi puhast müüri laduda. Sõna otseses mõttes pimesi. Uuemal ajal on individuaalehitajad hakanud kaminate ja puhta vuugiga seinte ladumisel kasutama latte, et vuugid tuleksid ühtlased ja kivid asetuksid igatpidi rihti ja loodi. Mulle pole latte vaja, ka ilma lattideta võin ma telliseid nagu pärleid paika panna. Mulle meeldib kõige rohkem just

puhta vuugiga müüri laduda. Ma ei salli räpast tööd. Ka krohvi alla minev müür olgu korralik, vuugivahed ühtlased, kivid määrimata. On minust kiiremaid mehi, ent töö puhtuses ja täpsuses võisin ma juba enne sõda võistelda Peterburi ja Riia kooli meistritega. Kõige täpsema käega müürissepp, kellega ma olen kunagi koos tööd teinud, Grigori Nikolajevitš Klešinski, kelle laotud müür mõõdetuna kaunilt heegeldatud pitsi, nimetas mind vintispäi Riia meistriks, mis oli ta suus suurim kiitus. Ta ise oli töötanud nii Riias kui ka Peterburis, ta tundlike sõrmedega käed asetasid telliskivi ilma ühegi haamri- või kellupotsa löögita nagu valatult paika. Tema õpetas mind hoolikalt mörti segama, tollal ei toodud ehitusele mörti tsentraalsest segusõlmest, iga müürissepp segas liivast ja lubjast, millele vajaduse korral ka tsementi lisati, ise endale mördi. Tänapäeval kasutatakse tsemendisegusid, kus lupja asendab plastifikaator, mördi valmistamise muret müürisseppadel enam pole. Õigesti doseeritud ja hästi läbisegatud mördist sõltub aga suurel määral müüri täpsus ja puhtus. Niihästi vesine kui ka liialt rammus, see tähendab üleliia lubjarikas mört kipub kive määrima, hästiõnnestunud segu seab ise kivid paika. Viimased kuus sõna pärinevad Peterburi Griša suust. Ainus pilk müürissepa kellule ütles talle, mis mehega on tegemist. Ta hoidus artelli võtmast seda, kelle kellu käepidemepoolne osa oli mördist korpas, ta ei pidanud neid väljaõppinud meistriteks, vaid isehakanud külmkingseppadeks, kes võivad küll äärelinnas krohvialust müüri lopsida, kuid südalinna hoone fassaadile ära neid lase, peenemast tööst peksa kaikaga eemale. Ta oli kurb, et ilusat tööd enam ei hinnata, et kõik tahavad kiiresti ja odavasti ehitada, nii kaob müüritööst ilu ja luule, müüriladumine muutub tuimaks sentide ja kroonide tagaajamiseks, inimesed hakkavad oma tööd põlgama. Ta armastas väita, et vanad roomlased ehitasid oma maa-aluseid keldreid ja panipaiku puhtamalt ja kaunimalt, kui meie ajal ehitatakse haridustempleid. Ta oli suur raamatusõber ja õhutas ka mind lugema, kuid lugemistõbe ei saanud ma temalt, see oli mul juba lastekodust küljes. Tallinna telliskivihoonetest leidis ta silmis armu ainult üks, Krediitpanga hoone Estonia puiesteel, mille välisvooder on tõepoolest suurepäraselt laotud. Tellisedki on erilised, nähtavasti välismaalt sisseveetud spetsiaalsed välisvooderduse kivid. Okupatsiooni ajal olevat

see suurepäraste käte ja kuldse hingega meister maha lastud. Minu õnn, et ma temaga kokku puutusin kohe esimesel tööaastal. Ehitusele sattusin ma juba kuueteistaastaselt. Meie lastekodule hakati uut tiiba ehitama. Ma olen lastekodu poiss. Ema läks ära isa juurest, kes jõi ja purjuspäi teda julmalt peksis. Kui ma olin viieaastane, sai ema Kopli tänaval veoauto rataste all surma, ta kiirustanud vabrikust koju, ema töötas sitsivabriku kõrval asuvas köievabrikus, mina lamanud üksinda palavikuga voodis. Nõnda sattusingi lastekodusse. Ema oli mind hirmsasti hoidnud, üleliia hellitanudki, lastekodus tõmbusin endasse. Hiljem räägiti mulle, et ma olevat omaette hoidunud ja puude ja põõsastega nagu inimestega juttu ajanud. Pealtnägijail jäänud mulje, nagu oleksid ka puud ja põõsad kõnelnud, ainult nende häält polevat kuulda olnud, minu jutt olnud aga niisugune, nagu räägitaks mulle vastu. Seda mäletan ma pisut ka ise. Ma rääkisin tõesti puudega, põõsastega ja koguni lilledega, taimed mulle vastu ei rääkinud, seda mäletan kindlasti. Ma kõnelesin ise kuuldamatult puude ja põõsaste eest. Algul ei kohanenud ma kuidagi teiste lastega. Puude ja põõsaste seltsis tundsin end ülihästi, metsa pole ma kunagi võõristanud. Küll aga inimesi. Õppisin keskmiselt, istuma ei jäänud, kolmi oli rohkem kui nelju; tollal valitses koolis alles neljapalline hindamissüsteem. Raamatukogu kasutasin enamikust innukamalt, raamatutega sain ma heaks sõbraks. Vist seepärast, et nad olid vaiksed, ei tülitanud asja ees, teist taga, ei sundinud ennast peale, mõni ainult kavaldas ja luiskas, kuid sedagi kuidagi kenasti. Nad viisid mind teise maailma või avasid silmi selle maailma asjade nägemiseks, kus ma elasin. Ilma raamatuteta oleksin end päris ihuüksinda tundnud. Kasvasin kiiresti täis, viieteistkümneaastaselt oli praegune pikkus käes. Kui lastekodu uut tiiba ehitama hakati, anti ehitajaile suuremaid, tugevama kondiga poisse abitöölisteks, viimaste hulka juhtusin ka mina. Olin saanud just kuueteistkümneaastaseks. Eriti kiskus mind müürisseppade juurde, kandsin neile kitsega kive, kotiga liiva ja pangega vikki, see tähendab lubjapiima, aitasin mõnel mehel mörti segada. Mahti saades jälgisin nagu võlutult, kuidas silikaattelliseid paika pandi. Ühel heal päeval pistis Sass, kelle õiget nime pole ma kunagi teadnud, mulle kellu pihku ja ütles, et asugu ma tema kõrvale müürile. Pärast selgus, et ta märganud juba ammu, kui-

das ma olevat müürisseppade tööd silmadega lausa õginud. Sass oli töö-, jooma- ja löömamees, lühike, jässakas ja tugev, kainelt lapsesüdamega, purjus peaga möirgas nagu lõvi ja oli valmis igaühega rinda pistma. Sass tunnistas, et mul olnud kohe silma ja kätt telliskivitöö peale. Ma meeldisin Sassile, müüritöö kõrval püüdis ta mulle ka löömakunsti õpetada. Sass kinnitas, et elu on pagana oskaline, ta näitab tööinimesele kogu aeg hambaid, kes tahab elus läbi lüüa, peab oskama ka rusikaid kasutada, nõrgad tallatakse jalge alla, ärgu ma seda unustagu. See olevat üldse eluseadus, et püsima jäävad ainult tugevad. Ta kutsus mind endaga poksima, lubas mul virutada täiest jõust ja soovitas teda pähe või rinna alla tabada, tema vastu ei löövat, ainult kaitsvat ennast, kuid minust polnud virutajat. Mu silmade ees püsis liiga selgesti pilt, kuidas purjus isa oma suurte rusikatega ema peksis, mu käsi ei tõusnud ei teist poissi ega ka Sassi lööma. Isegi mitte treeningu mõttes. Kes mulle kallale tuli, seda hoidsin kinni, poisid on nagu noored kuked, muudkui teineteise turja. Sass õhutas mind, kuidas oskas, kinnitas, et rammu olevat mul nagu täismehel, minust tuleks esimese numbri löömamees, kui ma ainult oma pehmest südamest lahti saaksin. Ta oli kurb, et ma kuidagi vedu ei võtnud.

Kaks nädalat rassisin nõnda nagu teisedki lastekodu poisid niisama hästi kui palgata, kolmandal nädalal võtsid müürissepad mind tunnipalgale, millest tõusis tüli, sest teised poisid nõnda palju ei teeninud. Tüli lõppes järsku — ma tulin lastekodust ära, kuueteistkümneaastast ei saadud enam kinni hoida. Siinkohal torkas Vanamees vahele, et kangekaelne olevat ma siis poisikesest peast peale. Kangekaelne ja isemeelne. Kes teab, Vanamees võis märki tabada. Kolmekümne seitsmendal ja kaheksandal aastal oli ehitustööd rohkesti, suvel teenisin päris kenasti; talvel tuli küll sente lugeda, kuid päris nälga ei näinud. Võib-olla sõõbis müüritöö seepärast nõnda sügavasti hinge, et see tähendas mulle pääsemist lastekodust, mis mulle omaseks polnud saanud.

Enne pööret olid ehitusmehe tööpäevad pikad, suvel vähemasti kümme tundi, potissepad töötasid veelgi kauem, tööpäeva pikkus polnud reguleeritud, ületundide eest ei makstud. Müürissepade kirjutamata seaduse järgi töötasime enamasti kümme tundi, valdavalt tegime tükitööd, mis nahahoidmist ei sallinud. Pinge oli kõva, õhtuks võttis

luud-lihased surisema. Nagu nüüdki, kui päev läheb täie eest, kui seda ei haki sunnitud seisakud, kui sa ei pea ootama kas kive, mörti, laepaneele, aknasilluseid või muid materjale. Ma olen juba kolm aastakümmet müüre ladunud, kuid villand pole mul tellistest ega kellust-haamrist saanud. Eks ma olen pidanud vahel ka muud tööd tegema, krohvima ja koguni pintslit piinama, kuid mu enesetunne on kõige parem just siis, kui ma kivi peos hoian. Suurpaneelehitus ei tõmba mind üldse. Ju ma olen käsitöölise hingega, nagu ütlesid majaehituskombinaadi mehed, kes olid mind kutsunud Mustamäele maju kokku monteerima. Seal teenis rohkem, kuid paneelide paigaldamine ei pakkunud seda rahuldust, mida tunnen näiteks silikaatkividest puhta vuugiga müüri ladudes. Telliskivitöö pidavat üldse välja surema, hoiatasid mind needsamad majaehituskombinaadi mehed, kärg-, tsement-, kerg-, polümeer- ja muud betoonmaterjalid ning silikaltsiit söövat telliskivi välja. Mina vastasin, et minu eluajal müüriladumist ikka jätkub.

Töödejuhataja kohta hakati mulle kui suurte kogemustega praktikule ja piisava haridusega inimesele hea hulk aastaid tagasi pakkuma. Kaua aega õnnestus vastu punnida. Peainsener ei jäänud mind uskuma ega usu siiani, et ma olen oma elukutsega täiesti rahul. Ta tõotas mulle, et mu teenistus ei vähene — tavalise ehitusplatsi prorabi palk on hea müürissepa omast väiksem —, lubas mind igaviisi toetada ja aidata, töödejuhataja on ju viimane koerapoiss, kes peab aina telefoni otsas rippuma ja kontorite, ladude ja baaside vahet sõeluma, nõudma, manguma, paluma ja sõimama, et materjal õigel ajal kohale jõuaks, et mehhanisme teistele objektidele ei viidaks, et töölisi ära ei võetaks ja mujale ei suunataks, etteheiteid kuuleb ta nii alt kui ka ülalt. Sõimavad ülemused, siunavad töölised. Nüüd tunnen ma seda kõike omal nahal. «Sa võid tõusta kas või trusti direktoriks, kas või ministriks välja,» agiteeris peainsener mind hasartmängija kirega. Ma kordasin tõemeeli, et mina tahan tööliseks jääda. Siis proovis ta teise kandi pealt, koputas mu südametunnistusele. Et riik oleva õppimise ajal mu peale suuri summasid kulutanud ja minu kohus olevat riigile nüüd tagasi maksta. Ma vastasin, et tagasi maksta saan ma ka töölisena, mitte ainult prorabina. Et ma maksangi iga päev oma korraliku tööga. Ja tulevikus on igal müürissepal keskharidus. Seepärast me nii

vilelsasti plaani täidame, et haridust on kõikides lülides vähe, nii neil meestel, kes on müüril, kui ka teistel, kes istavad kabinettides. Viimane lause kukkus kenasti välja, võttis nagu peainseneri tõsiseks. Igatahes veendus, et tal ei õnnestu mu meelt muuta, ja tähendas pettunult, et ta teadnud küll, et ma olevat isevärki inimene, kuid et ma niisugune veidrik olen, seda poleks ta iial uskunud. Sain aru, et see oli vastus minu torkele. Ma ei hakanud peainseneriga vaidlema, kas see, kui inimene on otsustanud tööliseks jääda, on siis nõnda imelik ja arusaamatu asi. Kas teab, järsku ongi? Kas meil ei õhutata noori töömehi õppima peamiselt selle nimel, et kehalisest tööst nagu kõrgemale tõusta? Niisugustel puhkudel olen ma mõelnud, kas siis tööline seisab endiselt ühiskondliku redeli kõige alumisel pulgal? Töölisklass on ühiskonna juhtiv klass, selle klassi liige peab aga ihust ja hingest oma klassi hulgast püüdma välja rabelda. Mispärast? Kas ei peaks iga tööline kõigepealt sellepärast teadmisi koguma, et olla parem tööline, arenenum inimene, parem oma klassi, juhtiva klassi liige? Kuigi mul on käsitöölise hing, saan minagi aru, et töö iseloom muutub. Kui mina kellu pihku võtsin, segati mörti käsitsi, telliseid kanti kitsega üles, akna ja ukse sillused ning laed valati kohapeal, isegi telliste seosed olid hoopis teistsugused, kui praegu laotakse. Väidetakse, et ehitusplats peab muutuma montaažiplatsiks, ja ma usun, et nii ka sünnib. Kuigi mul on hingepõhjas kahju, et ilusa mustriga kaunist tellisekirja näeb hoonete juures järjest vähem, mõistan minagi, et igal ajastul on oma ehitusviis. Raudbetoon ja metall, alumiinium ja plastmassid, igat laadi sünteetilised värvid ja plaadid nõuavad uut moodi ehitamist. Mootorid, tõstukid, kõikmõeldavad agregaadid, krohvipumbad ja värvipüstolid annavad meie tööle sootuks uue iseloomu. Kunagi kaovad müüridelt inimesed ja isegi telliseid hakkavad laduma agregaadid, ma ei kahtle selles. Homse päeva töölisel peab olema tõepoolest inseneri mõistus, elektriku ja motoristi taip, mehaaniku käteosavus ning kunstniku loomisrõõm ja maitse. Lai tehniline silmaring, aga oma kitsa eriala peen mõistmine. Niisugune mõiste nagu liht- ehk abitööline kaob, kaheksaklassilise haridusega iga töö külmkingseppi pole vaja. Nõndaviisi vahel ka kirjutatakse, aga tegelikkuses? Isegi ehitusasjanduse juhtivad jõud näivad endiselt arvavat, et ehitustööliseks kõlbab iga inimene. Kunagi taheti mind panna

kompleksbrigaadi brigadiriks. Ma ütlesin, et kompleksbrigaad on kiiduväärt asi, kui see koosneb erinevate erialade headest meistritest, aga kui üks inimene peab tegema kümmet tööd, näiteks täna olema müürissepp, homme aga puusepp, ülehomme krohvija, üle-ülehomme maaler, siis betoneerija ja pagan teab kes veel, jätke mind mängust välja. Tööviljakus jääb niikaua madalaks ja töö kvaliteet viletsaks, kui me ei ole oma kitsa eriala meistrid. Brigaadid, mille mehed oskavad pisut iga tööd, on hädaväljapääs olukorrast, kus ehitustöö korraldamine lonkab mõlemat jalga. Tellised said otsa, valame betooni, betoon lõppes, klopsime puitvaheseinu või paigaldame uksi-aknaid, kivid saabusid, tagasi välismüürile, ja nii edasi. Nii sugune karussell pole progressiivne samm, nagu kirjutati ajalehes ja kõneldi kantslitest, vaid tagasiminek. Vähemasti töö kvaliteedi osas. Aga ka tööviljakuses. Ma ei teinud mängu kaasa, mind tembeldati konservatiiviks, kuid ma jäin endale truuks. Lastagu mind teha seda tööd, mida ma tõesti põhjalikult oskan. Mul keerab sisikonna segamini, kui ma pean tööd narrima. Mulle öeldi, lähed brigadiriks või . . . Ma läksin ehituskooli müüritöö meistriks. Nüüd saadakse kompleksbrigaadist juba teisiti aru.

Punnisin ja tõrkusin, mis ma ka jõudsin, lõpuks pandi mulle ikkagi töödejuhataja päitsed pähe. Mitte seepärast, et mul on keskharidus,. praegu pole see ehitustel mingi imeasi, keskharidusega poisse töötab praegu küll ja küll. Minu kunagine ehituskool on praegu kutsekeskkool, sealt on tulnud meile mitu hakkajat poissi, neist üks tuli juba teisel tööaastal viimistlejate võistlusel krohvijate seas kolmandale kohale. Ta on mees eriti mehhanismidega jändama, mördipump töötab tema käes nagu kellavärk, niisamuti nagu silumiskettad. Jälgin vahel mõnuga ta tööd. Lubab TPI õhtuses osakonnas edasi õppida, pea lõikab. Niisugused mehed ongi ehitajate homne päev. Mind pandi prorabiks seepärast, et ma ei joo, ei nõua, et mulle välja tehtaks, et ma ehitusel korda armastan ja pisisulidele näppudele löön. Jah, pandi kavalusega paika ja nüüd muudkui keerlen nagu orav rattas. Kaua ma enam ei keerle. Andsin avalduse sisse. Kas tagasi müürile või lähen KEK-i. Kurat teab sedagi, kas tervis üldse lubab enam müürile minna, sisikond on uuesti tuld täis.

Vanamees tähendas jälle, et ma olen jonnakas mees küll. Ja paras puupea kah. Ning hoidvat end liiga omaette,

üksinda. Ka uhkeks nimetas ta mind. Et ma olevat hea inimees ja seepärast ühke. Kuid ärgu ma kunagi unustagu, et ka kõige andekam ja suuremate võimetega inimene on kübe maailmas, kui ta üksikuks jääb. Enesevääriku ja mõistus, oskused ja võimed on head asjad, kuid nagu üks täht ei moodusta sõna, ei ole ka üks inimene rohkem kui üks täht. Inimese töö ja tegevus saab mõtte ja hoo kõigepealt siis, kui ta liitub teistega, kollektiiviga, rahvaga. Üks leht pole puu, üks okas pole puu, aga koos tuhandete teistega on ta juba kas mänd või kuusk, kask või tamm, ja kõik männid, kuused, kased ja tammed on võimsad ja igavesed metsana, mitte üksiku puuna. Saagu ma sellest lõppude lõpuks ometi aru ja ärgu hoidku end liialt omaette. Ma ei hakanud vastu vaidlema. Viimasel ajal annab Vanamees mulle järjest vähem õigust. Ta ei ole minuga nagu rahul. Kardan, et ühel heal päeval ei ava ta üldse enam suud. Kellele ma siis oma südant puistaksin? Ma vöördun järjest rohkem inimestest. Haigus teeb mind vist niisuguseks. Mida onkoloogia analüüsid näitavad? Põdema ja hinge vaakuma ma ei hakka. Kui lõpp, siis järsk lõpp. FN on mul siiani alles, hoolega vööraste silmade eest varjul. Maja ehitades tegin püstolile korstnajalga peidupaiga.

11.

Ühel heal päeval ütles Vanamees, et ma olen rääkinud paljudest asjadest, oma tülidest, tööst ja esimesest naisest ja lapsepõlvest, kuid oma praegusest naisest ei paotavat silpigi. Niipalju ainult, et Luise arvates olevat ma linnukesega. Mis inimene Luise muidu on? Ütlesin, et ta on mu praegust naist oma silmadega näinud, otsustagu ise. Vanamees lausus, et näinud on ta küll, Luise on kena, sluröömus, priskuse poole kalduv, minust palju noorem naine, pruunid silmad ja püsilokkis juuksed ja ilusate ümarate põlvedega saledad tütarlapsesääred, ei kortse näos ega lõtva liha taljel ega allavajunud kõhtu ja . . . Vanamees luges veel terve rea mitut liiki omadusi, ma kuhe imestasin, mida üks puujuurikas on tähele pannud. »Sinu emand paistab kümme aastat noorem, kui ta on,» lõpetas Vanamees oma ülistussõnad. Rääkis ka sellest, et

ükskord istunud Luise terve päeva ta juures, päevitanud ning heegeldanud, algul olnud ihuüksi, pärast lõunat siginenud sinna kentsakavõitu onkel, kes pakkunud Luisele šokolaadi ja veini, onkel tutvustanud end kõrge kooli õppejõuna, dotsendina või koguni prohvessorina. Onkel küsinud, kas armulisel madaamil — mulle istus pagana kenasti, et Vanamees ütles prohvessor ja madaam — on midagi selle vastu, kui temagi vabastab end üleriietest, et päikesekiirtest mõnu tunda, mille peale Luise algul nagu kohkunud, siis läinud elevile ning noogutanud nõusolevalt peaga. Onkli pehmeid, lodevaid lihaseid nähes krimpsutanud Luise huuli, vedelad vennad talle ei meeldi. «Ei saagi meeldida, kui oma mehel mängivad naha all musklid,» määris Vanamees tõgavalt mulle mett mokale. Auväärse teaduri suu polevat minutitki kinni püsinud, muudkui vadranud looduse igavesest müsteeriumist ja kiitnud Luiset, eriti Luise silmi, mis pidavat kõnelema kaunist hingest ja vaoshoitud ürgnaiselikust temperamendist. Minu küljeluu ainult naeratanud endamisi ja heegeldanud kogu aeg edasi. Seda kõike oli Luise ise mulle rääkinud, nii et Vanamehel kas polnud rohkemat lisada või on ta diskreetne männijurakas. Vanamees tähendas, et ühest-kahest kohtamisest on vähe inimese, liiatigi naise üle otsustamiseks, ta ei oskavat Luise kohta midagi olemuslikku öelda. Mina tunnistasin, et ma ei kaeba Luise üle, ta on hea elukaaslane, arvatavasti on ka Luise minuga enam-vähem rahul, muidu oleks ta minu juurest jalga lasknud, kuid eriti õnnelik ta minuga vist ei ole. «Mispärast?» küsis Vanamees kiiresti. Ma ei osanud seletada. Mul on lihtsalt niisugune tunne. Mina olen temasse endist viisi kiindunud ja mul on kahju, et Luisele on kooselu minuga rohkem nagu harjumus ja kohustus, mitte enam südametahtmine. Mõnikord aga ta nagu soojeneb, hellub, niisugustel puhkudel usutleb ta mind, kas ma teda ikka veel armastan. Paraku ei taha niisugused sõnad nagu «armastan» ja «kallis» kuidagi üle mu huulte tulla. Luisega abiellusin ma paarkümmend aastat tagasi, maja oli juba peaaegu täiesti valmis ja Ants läks esimest aastat kooli. Ma olin temasse kõrvuni armunud. See, mida ma tema vastu tundsin, oli midagi muud kui himu Leida kallistuste järele, ma olin valmis igasugusteks lollusteks nagu Vella puhul. Me käisime, Luise ütleb, et kurameerisime, kaks aastat, tal oli mitu austajat, mispärast ta linnukesega mehe valis, pole

ma siiani täiesti aru saanud. Ju ei märganud linnukest sugel ajal. Niipalju on ta rääkinud, et talle oli õudselt imponeerinud, kuidas ma oma poja eest hoolitsesin. Antsul olnud teistest lastest märgatavalt vähem riideid, ka olnud need kõige odavamad, mis «Laste Maailmas» müüdi, kuid alati olnud Antsu püksid ja pluusid, sukad ja sokid hooliksalt pestud, lapitud ja nõelutud. Kui üksik isa oma lapse eest nõnda hoolitseb, siis peab ta olema hea ja hoolas inimene. Siis pole ta lakkekrants ega ringihulkuja. Neid Luise sõnu ma usun. Luise nägi mu poissi iga päev, ta oli kasvataja lasteaias, kuhu mul pärast pikka aega järjekorras seismist õnnestus Antsu panna. Luise teadis ilmselt veel kahte asja: et ma maja tõepoolest kõhu kõrvalt ehitan ja et ma ehitustööline olen. Õigus, ka see, et ma õhtukeskkooli lõpetama hakkan, oli talle teada ja seegi imponeerinud talle. Mehel, kes ehitab maja, on oma pojale ema eest ja õpib seejuures veel õhtukeskkoolis, peab olema suur tahtejõud, see peab olema kaugele vaatav, suure eesmärgiga inimene. Küllap selgus talle õige pea, et mingit erilist suurt ega kauget eesmärki mul ei ole. Eks ta siis pisut nagu pettunudki. Ent siiani räägib Luise, et ma olevat kodu hoidev mees, mis pole tänapäeval hoopiski mitte igapäevane nähtus. Tõsi, maja eest olen ma hoolitsenud, teise tütre sündimise puhul ühe toa juurde ehitanud, palga annan ma Luise kätte, omal ajal käisin lastega loomaaias ja jalutasin niisama väljas, süüa valmistan tänaseni hea meelega ja vastu torisemata pesen ka pesumasinaga pesu, ajalehtede ja raadio kodunurga arusaamiste järgi vastan ma kõigiti eeskujuliku abielumehe mallile. Kuid ma olevat igav inimene, tuhnivat aina raamatuis, ma ei armastavat seltskonda, vältivat külaliste kutsumist, teatrisse ja kinno tulevat mind tirida, ja mis peaasi, romantika jäävat mu hingele kaugeks, võõraks. Luise aga armastab romantikat, seltskonda, tantsida ja laulda, meelituši kuulata ja flirtida. Seda kõike muidugi sündsuse piirides, nagu ta ise kinnitab. Kodus oskab Luise piskuga läbi tulla, kuid ilmselt tahaks ta endale lubada rohkem, kui meie sissetulek võimaldab. Luise tujutsemiste ajal olen ma nukralt mõelnud, et Luise keerutas, flirtis ja kurameeris viis-kuus aastat, ühel heal päeval ärkas temas aga pesapunumise instinkt. Romantilised kavalerid hoidusid perekonnaahelaist ja ta valis minu, ehkki mul puudub armastuseanne. Nii nagu tegid enne teda ja teevad pärast

teda tuhanded eevatütred, kellel on küll romantikat janunev hing, kuid ka ematunded ja paras ports praktilist meelt. Mulle meenutas Luise Vellat, eriti ta silmad. Nüüd, kus ta on priskemaks läinud, Luise enam Vellat ei meenuta. Ta pilk on muutunud, ta vaatab nüüd nagu teisiti. Või ei meenuta ta Vellat seepärast, et mina ei vaata teda enam endise pilguga? Tõepoolest, süüdi võin olla just mina, eriti aga minu linnuke, mille ta avastas meie abielu viiendal aastal.

Linnukesest hakkas Luise rääkima pärast seda, kui ma olin talle puhtsüdamlikult üles tunnistanud oma pattulangemise puhkekodus. «Mispärast sa mulle kõik ära rääkisid?» kurtis ta solvumispisaraid vaevu tagasi hoides. Vastasin, et ta ise tahtis tõtt teada. Ta oli mulle peale käinud, et ma midagi ei varjaks, ta justkui tundis, et midagi on juhtunud, ta ise nõudis, et ma kõigest kõneleksin. «Nõudsin, nõudsin, aga sina ei oleks tohtinud järele anda. Mitte mingi hinna eest,» tulid talle isegi pisarad silma, enam ei suutnud ta neid alla neelata. Seletasin Luisele küll, et see oli esimene kord ja jääb viimaseks, et tegemist ei olnud kuramaažiga ega külgelöömisega, et see naine ei tähenda mulle midagi ja ka mina ei tähenda sellele naisele midagi, naine ei tahtnud mind, vaid tahtis last, minu valis ta seepärast, et ma ei napsitanud, enamik mehi timmis puhkekodus päevad läbi, joodikut ta oma lapse sigitajaks ei tahtnud. Luise kiljatas hingepõhjast: «Issand jumal!» Ta ei lasknud mind lõpetada ja ma ei saanudki rääkida, et tegemist oli isevärki kolmekümneaastase naisega, kes pöördus mu poole otsekohese jutuga, et ta soovib last, aga meest tal ei olevat, et Eestis elavat tuhandeid üksikuid sünnitamisküpseid naisi, kes peavad lastetuks jääma, sest mehi lihtsalt ei jätkuvat kõigile. Ta oli matemaatik ja töötas vist mingis arvutus- või planeerimiskeskuses, ta nimetas end eelarvamustevabaks, teadusliku mõtlemisviisiga inimeseks, ärgu ma teda hullumeelseks või võrgutajaks pidagu. Tema pika jutu peale, mis mind tõepoolest kohutas, kohmasin, et naisi on meestest jah rohkem. Ta ütles, et kui ta minus vastumeelsust ei tekita, siis võiksin ma temaga mõned korrad olla, ta loodab kiiresti rasedaks jääda. Igatahes omalt poolt tegevat ta kõik, et see ruttu sünniks. Hiljem polevat tal minu vastu mingeid pretensioone, ta võivat mulle isegi vastava dokumendi vormistada. Kuigi ta lähenemine ehmatas, mõjus loogiline ja

sirgjooneline jutt ometigi. Unustasin ütlemata, et ta uuris ka mu tervislikku seisukorda, kas meie perekonnas pole esinenud pärilikke haigusi, näiteks langetõbe või süüfilist ning psüühilisi hälbeid . . . Tunnistasin ausalt, et mu isa oli alkoholik. «Te ise ei joo?» päris ta ärevalt. Vastasin, et vahel harva, nii kord kuus või veel harvem viskan mõne pitsi. See rahustas teda. Ma ei saanud Luisele sedagi tunnistada, et kuigi too naine ihust ja hingest last tahtis ja teaduslikult põhjendatud viisil püüdis sigitamisprotsessist aktiivselt osa võtta, ei tundnud ma pooltki seda, mida ma temaga, see tähendab oma naisega tunnen, mu hinge ta ei soojendanud. Paraku ei tahtnud Luise mind kuulata, ta sõnas nukralt, et nüüd on kõige ilusam meie vahel igaveseks läbi, ma oleksin pidanud suu oma jälkustest lukus hoidma. Küsisin, mispärast ta siis mind mitu õhtut pinnis ja kõike andestada tõotas. Ta vastas, et kui ta oleks teadnud, et mina totralt avameelne olen, siis ta poleks pinninud. Abielus juhtub mõndagi, kuid kes siis kõike oma elukaaslasele pihtima ruttab. Pärisin nüüd omakorda, kas tema on mind petnud. Ta punastas ega vastanud kohe. Siis küsis, kas ma pean teda viimaseks naiste hulgas, keda keegi peale minu enam ei taha. Lõpuks lausus, et nüüd ta hakkavat mulle sarvi tegema. Mispärast tema peab vooruslikuks jääma, kui mina teen võõrastele naistele tittesid. Tähendasin, et ma ei tea veel, kas ta jäi rasedaks. Luise kiljatas uuesti ja ütles, et ma olen vist linnukesega, ainult linnukesega inimene võib nii rääkida. Ta innustus oma avastusest ja lisas õhinal, et küllap see nainegi pidas mind linnukesega tüübiks, täie mõistusega tasakaaluka mehe poole ei pöördu ükski naine otsejoones. Naistel on tuhandeid teid oma sihi saavutamiseks. «Ta oli kas ise ohmu või pidas sind ohmuks või olete mõlemad ohmud.» Võibolla oleks ta arvamus minust muutunud, kuid ta tabas mind jällegi normaalse mõistuse vastaselt käitumiselt. Nii ta vähemasti seletas. Aasta aega oli ta nagu valvel, kord kuus meenutas minu pattulangemist ja küsis alati, kas ma teen juba oma töö tulemusi. Luise ei ole labane naine, talle ei meeldi jäme kahemõttelisus ega isegi asjalikud jutud seksuaalelust, ta tahab, et mehe ja naise vahekord oleks kaetud kauni hingelis-esteetilise looriga; «kaunis hingelis-esteetiline loor» on tema väljamõeldis. Mu esimese abikaasa kohta pole Luise halba sõna poetanud, kuid puhkekodu naisest räägib ta väljakutsuva labasusega. Isegi

nüüd veel, palju aastaid hiljem. Tollal ma kinnitasin Luisele iga kord, kui ta oli jutu mu õnnetule romaanile viinud — «rõmaan» on jällegi tema sõna —, et mul ei ole mitte mingisuguseid sidemeid selle naisega, mida Luise ilmselt ei uskunud. Aasta pärast viskas ta mulle nina peale, et ma olevat tühja tööd teinud. Talusin nöökeid kannatlikult, sõnad olid küll ütlemata vulgaarsed, ent tal oli õigus minu kallal norida. Möödus veel aasta ja siis sähvatas välk uuesti sisse. Kuna Luise teadis, ma olin talle rääkinud, et matemaatikust plaanija või statistik oli lubanud mulle teatada, kas ta rasestus või mitte, siis mõtlesime mõlemad Luisega, et iga hinna eest lapse sünnitamise tahtmise jutt oli puhas vale, et see naine ei tundnud puudust mitte lapsest, vaid voodikaaslasest. Tähendab, Luise mõtles nii ja mina hakkasin tema väidet jagama. Teine võimalus oli muidugi veel, naine lihtsalt ei jäänud rasedaks. Seda võimalust Luise ei arvestanud. Mul puuduvat anne romantiliseks armastuseks, lobises Luise neil aegadel nöökavalt, kuid sigitamisvõimetu ma ei olevat, minuga pidavat iga naine kümnekordselt ettevaatlik olema. Luise oli kindel oma arvamuses, et see õudne naine meelitas rafineeritult varjamatu jutuga mu lihtsalt oma voodisse. Väikese poisi foto, mis mulle postiga saabus, mõjus talle seepärast tõepoolest välgulöögina. Nimelt tõi post mulle kirja, mis sisaldas umbes aastase poisi päevapildi. Polnud tarvis erilist pilguteravust, et märgata põngerja sarnasust minuga. Fotoga polnud kaasas mitte mingisugust kirja, ülesvõtte tagakülg oli ilma ühegi sõnata, ümbrikul puudus saatja nimi ja aadress. Kõigepealt rebis Luise foto tükkideks. Nädal aega ei vahetanud ta minuga ainsatki sõna ja magas elutoa diivanil. Kaheksandal päeval avas Luise suu ja ütles, et ta kohus olevat mind hoiatada väljapressija eest, kes varsti ilmuvat oma sohilapsele elatisraha nõudma. Et mina olevat linnukesega ohmu, aga see naine on kaval rebane, kes teab, mida ta tahab. Järgmisel päeval nimetas Luise mind valelikuks, sest kui puhkekodu madonna teab minu aadressi, siis loomulikult teadvat mina ka tolle elukohta. Et mina olevat temast tüdinenud ja käivat kogu aeg oma liignaist magatamas, nüüd taipavat ta mõndagi. Ei tegevat ma sugugi aina ületunde ega töötavat laupäeviti ja vahel pühapäeviti objektidel, vaid katkestavat end perekonnalõhkuja sängis. «Kas ta on minust ilusam ja noorem?» küsis Luise lõpuks. Vastasin ausalt, et tema, Luise, on tuhat korda ilusam ja näib poole nooremana tollest minu kummalisest tutvusest, ma oleksin ammu lapsevalus naise unustanud, kui tema, see tähendab Luise, mulle mu läbimõtlematut sammu kogu aeg meelde ei tuletaks. Kuna perekonnalõhkuja endast rohkem märku ei andnud, avansi- ja palgapäevadel sai Luise endisega võrreldes mitte vähem, vaid pigem rohkem raha, sest mu teenistus kasvas tänu sellele, et trusti juhtimine ja materjalidega varustamine pisitasa paranes, rahunes mu naine. Mina aga ei rahunenud.

Teadmine, et mul on veel üks poeg, mõjus imelikult. Ma ei kahelnud ühtegi silmapilku, et põngerjas, kelle foto Luise raevuhoos tükkideks rebis, on minu järeltulija, poiss oli liialt minu moodi. Kuigi ma ei jõudnud päevapilti põhjalikumalt uurida, sööbis lapse nägu mulle mällu. Arvatavasti olin ma aastaselt samasugune suure pea ja suurte kõrvadega jõnglane. Põngerjas oli mu esimese poja Antsu täpne koopia. Mäletan, et ma tundsin heameelt, kui keegi ütles, et Ants on isa nägu. Tuleb välja, et poisid on minusse, tüdrukud emasse. Tütred on ema moodi, neil on ema pruunid silmad, ema naeratus, ema paksud karmid tumedad juuksed, ema ilme, nad on nägusad tüdrukud. Kui tüdrukud oleksid minult oma näokuju pärinud, siis ilust suurt rääkida ei saaks. Mul on mittemidagiütlev välimus. Silmad, nina, suu, kõik on ütlemata tavalised. Niisamuti ilme, ma ei tõmba pilke ligi. Ka kasvult olen ma keskmine, vahest ehk veidi turjakam ja tugevamate jäsemetega, ehitustöö on lihaseid kasvatanud. Seltskonnas jään ma alati varju. Luise on mulle tunnistanud, et argipäevade jaoks olevat ma küll hea ja hoolitsev elukaaslane, kuid pühapäevad jäävat minuga igavaks. Eks ma olen seltsist ise ka aru saanud. Lobiseja ja naljaviskaja ma ei ole, eriti naistega jään kidakeelseks. Naised armastavad meelitusi, igatahes Luise küll, ent isegi Leida, keda uimaseks rääkida oli võimatu, ootas minult magusamaid sõnu. Poisid tulevad minu igapäevase välimusega kuidagi toime, tüdrukud valaksid arvatavasti pisaraid. Tüdrukud soovivad välja paista. Tüdrukutel vedas, et nad emasse läksid, järelejooksjatest pole neil puudust. Ka Maiele, kes mehele läks, kleebitakse endiselt külge, Lembit on näost vahel päris must. Ta nimetab Maiet oma õnneks ja õnnetuseks.

Imelik tunne, kui tead, et maailmas on üks sinu näoga mehehakatis rohkem. Ma mõtlesin aina väikepojale. Taht-

sin teda näha. Tekkis mure tema pärast. Ma ei teadnud isegi seda, mis ta nimi on, kuidas ema temaga toime tuleb. Järsku on neil kitsas? Üksikul naisel pole kerge last üles kasvatada. Palju statistika- või plaaniorganite töötajad teenivad? On emal ja lapsel omaette korter või elavad nad kommunaalkorteris? Kes ema töölviibimise ajal hoolitseb lapse eest? Vanaema või mõni mu poja ema vanem sugulane? Või on laps lastesõimes? Ma ei teadnud midagi.

Rahustasin ennast, et kui ta last tahtis, siis pidi ta olema majanduslikult kindlustatud. Ilmselt kasvab mu poeg normaalsetes tingimustes.

Rõõmustasin, et see mehelikult mõtlev ja sirgjooneliselt käitunud naine sünnitas õnnelikult ja et ma nii kummalisel kombel uuesti isaks sain. Tundsin rõõmu ja muretsesin, nagu ikka isaks saades. Paraku pidin nii oma rõõmu kui ka muret Luise eest varjama.

Aegapidi kasvas soov poega näha üha suuremaks. Ühel õhtul tunnistasin ma Luisele: «Pean oma poega nägema.» Seekord üllatas Luise mind. «Kas sa teda veel näinud ei ole?» küsis ta ütlemata rahulikult, isegi maheda häälega. — «Ei.» — «Johannes, Johannes, sa oled tõepoolest kas pühak või linnukesega. Mine, ma ei takista sind. Tuletan ainult üht asja meelde: meie maal pole kahenaisepidamist. Otsusta, kelle sa valid, minu või selle, selle . . .» Siin lõppes Luise meelekindlus, ta hääl hakkas värisema ja ma sain aru, et ta oli tõesti õnnetu. Kinnitasin, et ma valisin viiekümne kuuendal aastal ja mul pole vähimatki põhjust ümberotsustamiseks, kuigi olen linnukesega.

Suurivaevu õnnestus mul oma noorema poja ema üles leida. Minu tulek ei valmistanud talle põrmugi rõõmu. Algul ei tahtnud ta mind ära tunda. «Kas tõesti?» kahtles ta. «See olite siis teie?» Kas ta oli mu tõepoolest unustanud? Jumal teab . . . Mispärast ta muidu usutles, et millal ja kus puhkekodus me tutvusime ning mida ta oli rääkinud. Viimaks jäi uskuma. Mind see eriti ei riivanud, ka tema osutus hoopis teistsuguseks, kui ma mäletasin. Minu abi tõukas ta kategooriliselt tagasi. Ta ei teenivat minust vähem, laps on praegu lastesõimes, hiljem hakkavat käima lasteaias, vallasemadele tullakse vastu. Elamine oli tal korralik, seda oli juba korterisisustusest näha. Veel püüdis ta mulle selgeks teha, et ma olen eelarvamuste vang, ma polevat Ennu isa, vaid üksnes eostaja. Isa on see, kes lapse üles kasvatab, mitte sigitaja. Inimsugu saavat sellest

varem või hiljem aru. Isa kui mõiste kaduvat tulevikus ühise ära. Ta palus mind tungivalt mitte kunagi enam neid üles otsida, ärgu ma häirigu teda ega tema poega, kellest ta tahab kasvatada eelarvamustevaba kodaniku, tarviduse korral, juhul kui ma kavatsen jonni ajada, kasutavat ta seaduse abi. «Mis inimene te olete,» lõpetas ta, «teised mehed püüavad isakohustuste täitmisest, vähemalt alimentide maksmisest kõrvale hiilida, «Õhtuleht» on nende näopilte täis, teie tulete raha pakkuma. Te pole normaalne tänapäeva mees. Kes oskas seda ette arvata! Pidasin teid tavaliseks inimeseks, teil on nii igapäevane välimus. Mind oleks võinud ettevaatlikuks teha juba see, et te ei napsitanud. Paraku on karsketel meestel omad hädad.» Ta veenis mind kaua, lõpuks andsin lubaduse neid mitte enam tülitada. Luise, kes mult kõik välja uuris, oli asjakäiguga rahul. «Nüüd ma näen, et sa pole süüdi,» ütles mu seaduslik naine. Samas parandas ta end ja lisas, et mu süü olevat väiksem kui hullul naisel. Naine olevat püstihull. Pärast seda hakkas Luise mind nagu rohkem hoidma. Praegu on ta veendunud, et ma ei tunne enam ei selle naise ega tema poja vastu vähimatki huvi. Ema suhtes ta ei eksi, poja suhtes küll. Ma tean isegi seda, kuidas Enn õpib, ta käib teises keskkoolis. Seda ei aima aga ükski hing. Vanamees oli esimene, kelle ma nüüd asjasse pühendasin. Kõike ei saa ainult endale jätta. Hea, et Vanamees pole latatara.

12.

Muidu me oleme Luisega teineteisemõistmises elanud. Ta talus kannatlikult isegi mu isa, kui see meie juurde surema tuli. Nõnda on julm öelda, koguni mõelda, kuid nii see tegelikult oli. Me olime Luisega ainult pool aastat koos elanud, kui isa ootamatult välja ilmus. Ta oli siis umbes selles eas nagu mina praegu. Ei, aasta või paar noorem, kuid paistis päris raugana. Nägu kortsus ja krimpsus, käed värisesid, nahk peaaegu tuhkhall. Ta läks iga nädalaga kõhnemaks. Algul käitus alandlikult, püüdis mu südant hellaks teha, luiskas mu lapsepõlvest kõiksugu asju ette. Kuidas ta mind oma põlvedel kiigutanud, kevaditi linnaserval heinamaadel kilometeritе viisi seljas kandnud,

mulle pajupilli meisterdanud ja lepakoorest pasuna lõiganud, ma olnud musikaalne laps, kõik viisid jäänud pähe, me laulnud koos, kahel häälel jõululaule. Jama, ma ei pea üldse viisi. Ta püüdis ka Antsu oma jalal kiigutada, kuid sellest ei tulnud midagi välja, ta oli oma jõu maha joonud ja Ants rabeles vastu, mu poeg kartis teda, Ants ei võtnud teda omaks. Mu ema olnud väga ilus ja hea inimene, ta hoidnud mu ema väga, kandnud lausa kätel. Halvad inimesed kasutanud ära tema, see tähendab isa nõrkust, viinapattu, ja ajanud neid riidu, seepärast me lahku läinudki. Iseäranis meelitas ta Luiset, kinnitas alalõpmata, et ta pojal on naisevõtmisega ropult vedanud, ainult õnneseentel olevat võimalus nii nägusa ja kuldse südamega naise kõrval elada. «Te olete seda sorti naine, vabandage mind, vana meest, et ma otsekoheselt räägin, mul pole jäänud enam kaua maamunal kõndida, mispärast ma peaksin kõveraid jutte veeretama, vabandage tuhat korda, proua Luise, te olete seda sorti naine, kes jääb elu lõpuni nooreks. Ma tunnen naisi, mul on neid mitmeid olnud, vabandage mind seegi kord, kallis minia.» Nii ta lipitses, kiitis Luise valmistatud toite, korda ja puhtust majas, Luise maitset, kõike. Mul ei tekkinud ta vastu pojalikke tundeid. Ta oli ja jäi mulle võõraks, silmakirjalikuks meheks, kes on ennast sandiks joonud. Mida ta mulle ka mu lapsepõlvest hambasse ei puhunud, ma ei uskunud ühtki sõna. Minus elustusid sügavale hingesoppi sööbinud pildid, kuidas ta ema rusikate ja jalgadega peksab, need kerkisid iga kord silma ette, kui ta jälle hakkas lobisema pajupillidest, lepakoorepasunatest ja jõululaulude laulmisest. Mispärast ma ta enda juurde elama võtsin, ei oskaks ma loogiliselt põhjendada. Ma põlgasin teda, ta jäi mulle vastumeelseks inimeseks, kuid ta oli ikkagi mulle elu andnud. Ma sain isadusest teisiti aru, kui saab mu viimase poja ema. Kogu lapsepõlve ja nooruse olin ma unistanud, et mul on tugev, tark ja hea isa, kõige tugevam, targem ja parem inimene ilmas. Võib-olla on isagi mõnikord joomahoogude vahel mõelnud minust, oma pojast, ma tahtsin olla poeg. Poeg ei kihuta oma isa minema isegi siis, kui isa pole olnud i s a. Nii sain mina aru siis ja saan ka praegu. Teiseks, mul hakkas temast hale. Inimesel peab olema koht, kus ta saab surra. Ma võtsin endale risti kaela. Ta jõi edasi. Näppas meie järelt riidehilpe, sööginõusid, raamatuid, müüs neid viinaraha

hankimiseks. Algul salaja, siis poolsalaja, lõpuks paadunud alkohooliku väljakutsuva jõhkrusega. Alles siis, kui ta enam käia ei jõudnud, ei saanud ta end täis juua. Luise tõi talle salaja veini. Ma märkasin seda, kuid ei seganud vahele, vein kergendas viimaseid päevi, mis isal olid elada jäänud. Ma ei püüdnud teda vanadekodusse või kroonikute haiglasse kombineerida, mulle tundus, et mul pole õigust teda enda kaelast ühiskonna kaela sokutada. Katsusin teda ravida, arstid ei andnud mitte mingisugust lootust. Ta suri aeglaselt ja raskelt. Luise nägi temaga rohkem vaeva kui mina. Kuid palju ta siis ei kurtnud. Kunagi hiljem tunnistas ta mulle siiski, et ta ei mõista siiani, mispärast me seda sopajoodikut poputasime. Et ma olen kas väga hea või väga rumal, ükski mõistlik inimene poleks joodikut enda kaela võtnud. «Sest ta ei olnud ju sinu eest hoolitsenud.» «Ei olnud,» jäin ma oma naisega nõusse. Kuid seda rääkis ta ägedushoos, vihasena. Arvatavasti mõjus mu isa põetamine siiski omajagu kaasa, et ta minus hiljem linnukese üles leidis. Luise ei mõista lõpuni mind ega mina teda. Mispärast ta mu isale veini tõi? Kaastundest või et ta elu lõppu kiirendada? Ma ei tohiks nii mõelda, ometi mõtlen. Ma ei seganud vahele, kui ta seda tegi. Mispärast? Et isal oleks kergem või et saaksin ta kiiremini kaelast ära? Me oleme Luisega ühesugused inglid või patused. Ega ole lõpuni avameelsed teineteise vastu. Vanamees lausus vahele, et puud elavad inimestest sirgjoonelisemalt, isegi loomad elavat. Korraga nagu erutus ja põrutas, et ka puud on halastamatud, valguse pärast võideldes lämmatatakse nõrgemad. Rahunes samas ja palus mind edasi jutustada.

Minu haiguse ajal hoolitses Luise mu eest igati. Ostis dieettoitude kokaraamatu, lõpetas kartulite ja liha praadimise ning valmistas piimasuppe, püreesid, putrusid, liha söin ainult keedetult, niisamuti kala, rasvase või läbikasvanud sealiha maitsegi unustasin. Kuigi ta armastas soolast ja vürtsitatud toitu, sõi ta minuga vaprasti magedaid roogi ja loobus oma lemmiksuppidest, hapukapsasupist ja suitsuribiga keedetud hernesupist. Mõistis ülihästi, millal mind valuhood vaevasid, niisugustel puhkudel jättis ta mind rahule ega käinud peale, et ma temaga kinno või teatrisse tuleksin, ning vältis õrnusi.

Luise on arukas ja kokkuhoidlik perenaine, tühja asja peale ta raha ei raiska. Moega armastab kaasas käia küll,

laseb endale tihti õmmelda uusi kleite ja teha kübaraid, kuid vananenud moejoonega kehakatted müüb komisjonikaupluse kaudu maha. Nii et ka siin oskab ta suhteliselt vähesega toime tulla. Tema teenistus pole suur, tavaline väikese ametniku palk, praegu töötab rajooni haridusosakonnas, kus tegeleb koolieelikute kasvatusasutustega, lühidalt lasteaedadega. Paistab, et tuleb oma tööga toime, kodus ta oma ametit üleliia ei põhja, vahel kurdab ainult, et peaks «Maratisse» või «Klementisse» tööle minema, teeniks rohkem. Sõja järel oli ta ühe aasta töötanud «Rauaniidis». Lühidalt, naisega on mul tõesti vedanud, nagu kadunud isa ütles. Isa oli aga mind ka hoiatanud, et ma Luisel silma peal hoiaksin, Luise-taolised naised armastavat üleaisa lüüa. Ta tahtis pikalt Luise-taolistest naistest heietama hakata, kuid ma ei jäänud teda kuulama. Isa rääkis naistest üldse halvasti, nimetas ennast naiste ohvriks, naised jootnud teda, et ta rutem nendega voodisse roniks, kaine peaga polevat ta hakanud neil pükse jalast kiskuma. «Ka sinu Luise joodab mind,» irvitas ta mulle paar nädalat enne surma näkku. Võib-olla polegi Luise mulle truu olnud, taevas seda teab. Igal juhul usun ma, et mul on naisega vedanud, Luisel aga mehega ilmselt mitte, sai linnukesega elukaaslase, kellega pole seltskonnas hiilata. Huvitav, kas ta on seda oma südamesõbrannadele kurtnud? Vaevalt, ta on küllaltki uhke.

Luise veendumust, et ma olen linnukesega, kinnitas iseäranis see, kui ma mõni aeg tagasi raha ja asjade loteriil «Moskvitši» võitsin ja auto ära põlgasin. See ei mahu talle siiani pähe, kuigi õnnetust võidust on juba neli aastat möödas. Ta heidab mulle ette, et ma omapäi tegutsesin ja tema käest nõu ei küsinud. Et ma olevat igavene puupakk, kellelt kisu tangidega sõna suust välja. Varem ma kõnelnud rohkem, mida aasta edasi, seda vähem ma rääkivat, nüüd kõnelevat veel ainuüksi puuga, mida ta aga üldsegi mitte ei uskuvat. Või olen ma täiesti segaseks läinud, aru kaotanud inimene kujutab kõikvõimalikke asju ette. Muidugi, ma oleksin ju võinud ja koguni pidanud Luisega nõu pidama, kuid kas auto oleks meid õnnelikumaks teinud. Vaevalt. Mispärast ma auto asemel raha eelistasin? Väga lihtsal põhjusel: meil oli raha rohkem vaja kui autot. Kavatsesin juba ammu majja keskkütte sisse panna, kuid katel, radiaatorid, torud ja kõik, mis sinna juurde kuulub, nõuab raha, mida ma kuidagi kokku

ei osanud hoida. Kaks kooliskäivat noort neidu majas, kes oma eeskujul tahavad moega sammu pidada, hoia siis kokku ja kogu sääste. Õnn, et poeg seisis oma jalgadel, muidu hakka või tõepoolest haltuurat tegema. Luise on mitu korda mõista andnud, et ma võiksin pärast tööd, eriti puhkepäevadel, üht-teist kõrvalt nokitseda ja nii oma sissetulekutele lisa hankida. Ta ülemust, osakonnajuhatajat, kes ehitas Rannamõisas suvilat, ma aitasin, nagu Luise oli palunud, tegin sellele mõnusale onule kamina, korstna ja hea lahmaka punastest fassaaditellistest nõndanimetatud iluseina, raiskasin terve nädala oma puhkusest ära ega võtnud rublatki vastu. Siis see Luisele meeldis, aga nüüd ütleb ta, et ka see kõnelevat minu linnukesest. Mis aitamine see oleks olnud, kui ma oleksin kakssada rubla vastu võtnud, mida vigurliku jutuga teeneline kooliõpetaja mulle pealekäivalt pakkus! Ühesõnaga, raha oli meil hädasti vaja. Ka Luise tädi maja nõudis järjest rohkem remonti, vähemasti uut katust, paikamine enam ei aidanud, asenda palju tahes mädanenud laaste; uus katus tähendas eterniitplaatide ostmist. Luise oli unistavalt rääkinud soome saunast, mis tuleks maale ehitada, mille ehitamisega mina, kümne töö meister, kimpu ei jääks. Muidugi tuleksin toime, kuid moodsad saunaahjud ei kasva nagu seened metsas, ka selle jaoks on raha tarvis. Vanemal tütrel seisid ees küpsuseksamid, küpsuseksamid seldavad uut, pikka kleiti ja taevas teab mida veel. Mu seaduslik poeg oli mitu korda küsinud, kas ma ei saaks teda mõne sajalisega toetada, kooperatiivkorteri ehitamiseks oli ta sõpradelt raha kokku laenanud, tagasimaksmisega tekkis ootamatuid raskusi. Lepinguline töö, millega ta olevat tõsiselt arvestanud, on edasi lükkunud ja nüüd on ta omadega pigis. Peale muu soovisin ma üle tüki aja Luisele rõõmu teha, rõõm on Luisele kõigepealt uus välismaareis. Tol aastal nägi ta palju vaeva, et pääseda Ameerikasse — Kanadasse ja Ühendriikidesse, see oli ta unistuste unistus. Teda oli juba määratud üle suure lombi sõitvasse sõprusühingu spetsialiseeritud turismigruppi, muret valmistas ainult raha, sõit oli küllaltki kallis. Välismaareisid — ta on käinud Tšehhoslovakkias, Ungaris ja Soomes — andvat talle uusi elamusi, mida argielu naisele pakkuda ei suutvat, kõik see, mis varem õnnelikuks tegi, on harjumuseks muutunud, harjumus olevat aga tunnete ja elamuste surm. Näiteks mina hoidvat oma kõige sooje-

mad sõnad hingetule puule, mitte temale. Kes teab, võibolla ka sohilapsele ja selle emale; Luise on hakanud jälle minu rumalat sissekukkumist meenutama. Kas see tähendab, et ta on endale mõne kõrvalhüppe lubanud? Neetud isa, kelle hoiatus närve rikub... Lühidalt, ma valisin auto asemel raha. Ainult püstihull võib nii mõtlematult talitada, põhjas Luise. Tütred asusid täielikult ema leeri. Poeg oli viiesaja rubla eest tänulik, kuid temagi arvas, et targem olnuks auto valida. Minu kui mitte siitilmast pärit mehe kuulsus levis ka töökohas, ma müüsin oma võidupileti Feliksile, meie viimistlejate brigadirile. Feliks oligi see, kes mulle selgeks tegi, et pole tarvis oodata, kuni ma ükskord autoärist masina kätte saan, ma võivat müüa ka pileti, mis olevat soodsam nii ostjale kui ka müüjale, sest siis ei lähe müümisel mitte mingisuguseid makse maha. Küsimusele, kes teab minu käest piletit ostma tulla või kellele ma teän piletit pakkuma minna, vastas ta kiiresti, et temagi on valmis ostma. Kas või selsamal päeval, kui mul raha kiiresti vaja on. Koos Feliksiga olime lõunavaheajal oma loteriipileteid kontrollinud, ta oli näinud, et minu pileti numbrid kenasti klappisid piletiga, millele oli langenud üks peavõite. Segusõlme juhataja ütles hiljem, et tema oleks maksnud riigihinnast märksa rohkem, tal on kenasti sääste ja sugulased oleksid laenanud. Silma ees õnnistas Feliks mind taevani, selja taga nimetas tobukeseks, kes on elust maha jäänud ega oska kaasaja inimese kombel elada. Luise hinnangut ei muutnud ei kesskütte ega soe vesi, mis on nüüd alati käepärast, ei saun ehtsa soome ahjuga ega eterniitkatus, mis meie pere väärtust tädi silmis tublisti tõstis, isegi mitte Ameerika-reis. Keskkütte, sauna, katuse ja muuga oleksime võinud kannatada, aegapidi oleksime jõudnud kõike muretseda, välisreisiks oleks ta raha kokku laenanud, autoomanikeks ei saavat me enam kunagi. Ta pidavat nüüd elu lõpuni oma aega rongisõidu peale raiskama ja bussis trügima. Linnukesega inimese isepäisus on masendav.

Muidugi oli mu meel mõru, et ma oma naisele ja lastele rõõmu asemel pettumuse valmistasin, et kõik loodetust hoopis teisiti välja kukkus. Vanamees mind hukka ei mõistnud. Temagi poleks autot eelistanud, kuid see olevat huvide ja maitse küsimus. Me arutasime tükk aega, et inimesed on hakanud üksteise võidu autosid ostma, individuaale ja suvilaid ehitama. Rahva elujärg on kõvasti

paranenud, arvas Vanamees. Kahistas oma oksi ja lisas, et ega kõik inimesed oma palgast ela, mõni oskab raha teha. Eks minagi ole kohanud inimesi, kes kergel käel tuhandeid lendu lasevad. Mina ei taipa siiani, milles niisugune oskamine seisab. Kas osavate kombinaatorite kombel käte riigi varanduse külge ajamises, haltuurategemises, väikesel viisil spekuleerimises? Vanamees väitis, et o s k a j a d puhivad välja tegevusala, kust annab vahelt lõigata, ja hakkavad seal energiliselt tegutsema. Kus töö ei ole täpselt normeeritud ega materjalidegi kulu grammi või ruutsentimeetri pealt välja arvestatud. Tal võib õigus olla. Näiteks kooperatiivmajas, kuhu Ants korteri sai, teeb üks endine torulukksepp mitteametlikus korras keskkütte surveproovi, sularaha, mis on korteriomanikelt kokku kogutud, laotakse talle peo peale, pole maksude mahaarvamist ega midagi, nädalaga pistab kõva spetsialisti kuupalga taskusse. Eriti hea söödamaa on teenindussfäär. Rõnelesime ka altkäemaksust, inimesed ise pakkuvat paljudele spetsidele hüvitust, isegi arstidele, nagu jutud ringi liiguvad. Brigadir Feliks ehitab ja müüb maju, tema soetab oma rublad sealt, hakkas mul nagu koitma. Esimest maja hakkas Feliks ehitama minust varem, juba neljakümnendail aastail, millal riik individuaalehitajaid tugevasti abistas. Võttis laenu ja ehitas. Tollal olid ehitusmaterjalide hinnad märksa odavamad, töökoht abistas omajagu, rublasid ta sinna just suurt ei tagunud, tööd murdis ise teha. Viiekümnendate aastate lõpul müüs maja kolmekordse hinna eest maha ja aasta-paari pärast hakkas uut püsti ajama. Seda ta enam lõpuni valmis ei ehitanud, lõi välisseinad üles, tegi katuse peale ja pani uksed-aknad ette, sisemisi töid, millele rohkem aega ja tööjõudu kulub, ei kavatsenudki teha. Pooleldi valmis individuaali müüs maha, kusjuures olevat kümme tuhat uut rubla vahelt lõiganud. Feliksi enda sõnad. Siis hankis suvilakrundi, tegi praakbetoondetailidest vundamendi valmis ja ootab nüüd soodsat momenti, seda kõige paremat konjunktuuri, et krunti koos vundamendiga suure vaheltkasuga maha sahkerdada. Krundi ja alusmüüri eest pakutavat praegu kõva hinda. Mitte alusmüüri, vaid krundi pärast, krunti müüa ei saavat, maa on riigi oma, küll aga alusmüüri, millega krunt kaasas käib, nii et vähemasti vundament peab valmis olema, kui müüa tahad. Olgu seegi öeldud, et Feliksi kõrvaltsaadavat tulu ei saa päriselt mitte-

töiseks pidada, ta ehitab ja teeb kõik ise. Töö juures on Feliks kibe käsi, ta tunneb nii puu- kui ka müüritööd, krohvi- ja maalritööst rääkimata, endale ta armu ei heida, ent ka ehitusmaterjalide peale olevat tal hea nina. Metsa töötavat ise üles, alusmüüride ja keldrilagede juures kasutavat praakpaneele ja -detaile, laomeeste ja autojuhtidega sotid sees ja nõnda edasi. Ise elab naise heas, kolmekümnendate aastate lõpul ehitatud korteris; et kruntide ja ehitamislubade hankimiseks oleksid vabad käed, pole ta naisega siiani ametlikult abielu registreerinud. Tegevat ka muud haltuurat, ikka niisugust, kus rublad rängalt jooksevad. Kõike seda rääkis mulle pärast segusõlme juhataja, kes Feliksi sõnade järgi kombineerivat ettevaatlikult mördiga, iga vasakule minev koorem toovat talle näputäie rublasid sisse. Jumal teab, palju neis juttudes on õigust, palju kadedusest sünnitatud laimu, kuid Feliksi-taoline mees oskab konjunktuuri kasutada. «Meie aeg on tõepoolest töömeeste aeg,» armastab Feliks vines peaga filosofeerida, «nüüd on ka meil võimalus konjunktuuri kasutada, Eesti ajal kasutasid seda üksnes äri- ja muud rahajõmmid. Elus peab ainult oskama.»

Kas kõik tänapäeva rahajõmmid on Feliksi-taolised töömurdjad ja konjunktuuri kasutajad ja oskajad? Ilma töömurdmiseta saavad raha ainult sulid ja spekulandid, meie ei rääkinud neist. Head töömehed, olgu ta siis kaevur või kalur, traktorist või veoautojuht, teenivad kindlasti nii palju, et kokkuhoidlikult elades auto tarvis rublasid kõrvale panna. Kas ka ehitusmees, küsis Vanamees kavalalt. «Ka ehitusmees,» vastasin, ja mõistes, kuhu ta välja jõuda kavatseb, ennetasin teda: «Ainult et mina ei mõista nii kokkuhoidlikult elada kui tarvis.» Vanamees muigas habemesse ja lisas, et kuidas eladagi, kui sul on moega kaasa sammuda sooviv naine ja kaks kooliskäivat tütart majas, peale selle poegi mitmes vanuses. Kuid eks minagi ehitanud endale maja, järsku peab mõni ka mind uusrikkaks, nõukogude tõusikuks. Nii et ega ainult sahkerdajad ja haltuurategijad maju ehita ja endale rattaid alla soeta. Mõnda uhket lossi, tõepoolest lossi, mitte kõhu kõrvalt hädaga pooleks püstiaetud osmikut, vaid suurejoonelist individuaali vaadates tärkab kiuslik küsimus, kust niisuguse kahekorruselise, terrasiit- või pritskrohviga kaetud kümnetoalise uhke hoone ehitamiseks raha on hangitud. Ka igapäevane elamine nõuab järjest rohkem rubla-

sid. Eriti siis, kui on lapsi majas. Mind paneb imestama veel üks asi: kellel on maja, sellel on maja juures ilmtingimata garaaž ja garaažis auto. Iga teise rannasuvila kõrval seisab «Žiguli», «Moskvitš» või «Zaporožets»; numbrimärgist näha, et eraauto. Tähendab, rohkem on siiski vaja seda oskamist? Või pagan teab, palgad tõusevad, peres mitu töölkäivat inimest, kerge käega ei tohi kedagi kahtlustada. Meie Vanamehega õigele otsale ei jõudnudki. Ehitavad nii ausad inimesed kui ka peened kombinaatorid ja lausa sulid.

Küsisin Vanamehelt nõu, kas hakata haltuurat tegema või mitte. Et lõppude lõpuks autonutust lahti saada. Ikka tuletatakse mulle meelde minu rumalust, minu ajast mahajäämist, pisitasa hakkab see närvidele käima. Üksnord ajas Luise mu närvi nii krussi, et ma endalegi ootamatult tema käest küsisin, mispärast ta mu isale seljataga vargsi veini jootis. Mu küsimus ajas Luise segadusse, ta pilk meenutas lõksuaetud looma, mul oli teda masendav vaadata. Hiljem kahetsesin oma küsimust — mispärast teha haiget oma laste emale, inimesele, kellega sa oled kaks aastakümmet kõrvuti sammunud, naisele, kes siiani su hinge soojendab. Nelja aastaga oleks kõik pidanud unustatud olema, paraku on vahel niisugune tunne, nagu oleksin ma alles eile «Moskvitši» käest ära andnud. Feliks pakub mulle head otsa, üks päratu rikas teaduste doktor, kes lisaks kõrgele palgale ajavat lepinguliste tööde juhendamisega raha kühvliga kokku, otsivat mehi, kes talle Meriväljale kahekorruselise villa üles lööksid. Meie kahekesi saaksime sellega ühe suvega hakkama. Õpetatud mehel on kaks tingimust: aastaga olgu hoone valmis ja joodikuid ta oma maja juures ei sallivat. Rahaga ta ei koonerdavat, me teeniksime kena kopika. Vanamees kuulas ja jäi kuidagi nukraks, ilmselt talle haltuurategemine ei meeldi. Lõpuks läksime vaidlema elu mõtte ja elu põhiväärtuste üle. Vanamees ütles, et kuigi jutt elu mõttest ja elu põhiväärtustest on algusest lõpuni paljas spekulatsioon, teadusest on see kaugel nagu taevas maast, igaüks panevat neisse mõistetesse omaenese sisu, võib ta ju oma seisukoha avaldada, kuigi see pole rohkem ega vähem tõene kui iga teise, kas või minu Feliksist elukunstniku arusaamine asjadest. Ootasin huviga, mida ta siis kuulutab, kuid Vanamees rääkis ainult sellest, milles ta elu põhiväärtusi ei nägevat. Et elu põhiväärtuseks polevat ei

rahakogumise kirg ega soov iga hinna eest autoomanikuks saada (viimane torge käis minu pihta). Seda pole ka tuim töörügamine hommikust õhtuni ega kogu aja raamatute lugemisele kulutamine. Ka need nooled olid sihitud minu pihta, ta teab, et ma hindan üle kõige head tööd, ja on kursis ka minu raamatunäljaga, ilmselt oli minu haltuurajutt Vanameest ärritanud. Seda pole ka kõikidest isiklikest soovidest lahtiütlemine või neist kõrgemale tõusmine mingi ebamäärase igavese rahu või nirvaana nimel, pistsin mina vastu, mis Vanamehele palju lõbu valmistas. «Sina pead mind budistiks või jumal teab kelleks,» itsitas Vanamees, «kuid neist õpetustest ei tea ma tuhkagi. Ka sina ei tea, aga muudkui räägid. Sa põed tänapäeva inimeste viga, eitad bravuurselt seda, millest suurt aimu ei ole.» Nii me kemplesime probleemi tuumani jõudmata. Õieti me ei püüdnudki tuumani jõuda. Vanamees lausus küll, et elu põhiväärtuste hulka kuulub kõik see, mis soodustab elu arenemist, kuid ma tähendasin, et kaks sõna «kõik see» on tühjad ja katteta. Lisasin veel, et Feliks mõtleb «kõige selle» all alusmüüridega spekuleerimist, sest rahas näeb ta vahendit, mis soodustab tal tema elu elamist. Vaidlesime sellegi üle, kas vaimsete huvide tasand on kõrgem kui aineliste huvide tasand, ning siingi ei leidnud me ühist keelt. Vanamees sõnas, et teda maalinud kunstnik seisis küll kõrgel vaimsel tasandil, kuid oli kadekops ja keelepeksja, pealegi ihnuskoi ja liiderdaja, ka kunstnik olla kiidelnud, kui paljude eitedega ta magavat. Kõrge erialane tasand ei pruugi kokku langeda inimlike omaduste kõrge tasandiga. Niisugused väärtuskategooriad nagu ausus, headus ja hingesoojus leidsid me silmis rohkem armu, kuigi ka neid võib mitmeti mõista. Lõpuks olime võrdlemisi ühel meelel selles, et abstraktse arutluse tasandil ehk vallas on kõik lihtne, hoopis keerukam on lugu konkreetses tegelikkuses. «Ma pean end võitmatu elujõu kehastuseks,» sõnas Vanamees, «metsniku meelest olen ma aga metsa risustaja, kellele tuleb terashambad tüvesse lüüa.»

Vanamees on tõepoolest hakanud kartma oma saatuse pärast. Ka minule teeb ta saatus muret.

Siis käis Vanamees trumpkaardi välja:

«Sinust pole enam haltuurategijat. Tervis ei luba.»

Ta sõnad olid küll julmad, kuid neis kumises nagu mure minu pärast.

«Sõpruses on elu mõte,» hüüatasin mingi helluse mõjul.

«Sõprus ja ligimesearmastus ja igasugune muu armastuste pilkas Vanamees. «Oi sind kristlikku moraalijüngritis!» Samas muutis tooni ja nõustus, et omakasupüüdmatu sõprus on tõeline väärtus, armastus olevat aga pahatihti sõnastlik ja paheline.

«Tervis on mul vist lõplikult mokas,» tunnistasin nüüd Vanamehele. «Ei saa minust Feliksi kambameest.»

«Seda ära kahetse,» tröösti Vanamees. «Alla ära vannu ei oma maohaavadele ega sellele, et sind peetakse inimeseks, kellel on linnuke peas. Me elame veel, vana! Ja näeme marjad ära.»

Ta sõnadest õhkus soojust, kas inimlikku või ürgloodusliku, kes seda teab.

Haltuuramõtted olid maha maetud.

Pidi just mulle magu juhtuma, mis söövitab oma seintesse üha uusi haavu.

Tuju muutus siiski paremaks.

Tõepoolest — elame veel! Jumala õnn, et mul on Vanamees, jumala õnn.

Kaks nädalat hiljem kiirustasin peaaegu jooksujalu Vanamehe juurde. Mul oli talle palju head jutustada, tahtsin teda tänada, et ta mu meeleolu ei lasknud langeda, et ta oli mind haltuura eest hoidnud ja mulle julgust sisendanud. Analüüside põhjal kinnitavad tohtrid, et vähki mul ei olevat, uskugu ma neid. On ainult harvaesinevalt kõrge ülihappesus ja ma pidavat ranget dieeti hoidma. Kõige toredam uudis oli aga see, et sain töödejuhataja rangid käelast ära.

Juba eemalt puudelatvu silmates tekkis tunne, nagu oleks midagi puudu. Mu pilk ei leidnud Vanamehe edelasse jäävat võimsat oksa, mis kerkis teiste puude latvadest kõrgemale. Lähemale jõudes avastasin lagendikul üksikuid langetatud puid ja muutusin ärevaks. Mootorsaagide põrinat polnud kuulda ja ma püüdsin ennast rahustada. Samm muutus nagu iseenesest veelgi kiiremaks, nüüd ma juba jooksin.

Jõudsin künkaharjale, kust Vanamehe kroon, õigemini see, mis ta kroonist säilinud, oli selgesti nähtav. Mu silmad ei tabanud ühtki ta oksa. Veel sadakond sammu ja kõik

sai mulle selgeks: keset männihakatisi lamas Vanamees. Ta känd helendas nagu verd jooksev lahtine haav.

Süda tõrkus tunnistamast, mida silmad nägid. Äkki oli mul raske hingata, süda peksles, kõrvus kohises, kurgus pitsitas.

Oli juhtunud see, mida Vanamees kartis. Ja mida ka mina kartsin.

Ta jäme tüvi kerkis noorte mändide, ta enda poegade ladvust kõrgemale. Ma olin ikka näinud teda pilvede poole tõusmas, langenud vägilast oli võõras ja valus vaadata. Teda oli tõepoolest kolmest küljest saetud, tõepoolest kolmest. Tükeldada polnud veel jõutud. Kukkudes oli murdunud oks, mis justkui kaisutas ja kaitses noort mändi. Ka see, Vanamehe oksa kõveruses kasvav sihvakas puu oli maha saetud. Mispärast?

Astusin üsna Vanamehe ligi, mu põlved puudutasid ta tüve. Langesin ta kõrvale põlvili, silitasin ta paksu korpa. Ninna tungis vaigu ja saepuru lõhn.

Pisarad jooksid mööda mu põski alla.

Iga kord, kui mu pilk langes kännule, hakkas silmade ees virvendama.

Ma ei mäleta enam, kaua ma tapetud Vanamehe kõrval põlvitasin. Ma ei tea, mis minust oleks saanud, kui ma poleks kuulnud nõrka sosinat:

«Istuta ümber.»

Kas Vanamees tõesti arvas, et teda saab veel päästa? Nüüd, kus ta on jalalt maha saetud?

«Istuta ümber,» kordas ta vaevalt kuuldavalt. «Ta peab hakkama marju kandma.»

Alles nüüd taipasin, et ta ei mõelnud ennast, vaid pihlakat.

Pihlakas kasvas endiselt ta tühjast oksaavast välja. Imelikul kombel polnud see sitke vitsake vähimatki viga saanud. Kuidas küll Vanamees teda hoida suutis? Veel märkasin, et Vanamees polnud langedes murdnud ühtki noort puud, ühtki oma last, ometigi kasvas neid siin tihedalt. Välgusähvatusena sai mulle selgeks Vanamehe elu ja olemise mõte: olla ja kesta, kuni vähegi jõuad, ja aidata kõigel elaval olla ja kesta. Hoolida teistest rohkem kui iseendast.

«Istutan,» tõotasin värisevate huultega, «istutan.»

Kuulsin veel rasket, hingepõhjast kerkivat ohet.

Puu sureb aeglaselt. Vanamehe igihaljad oksad püüdsid endiselt päikesekiiri ja elasid niiskusest, mida okkad õhust sisse kogusid.

Tõstusin ta tüvele ja tegin suitsu. Mu sigaretikarpi ja tikutoosi hoidvad käed värisesid.

Kõrvus kuulsin ta esimesi sõnu:

«Põlevaid tikke pole mõistlik samblasse loopida.»

Ei, neid ei korranud Vanamees. Need meenusid mulle, nagu kõik teisedki jutud temaga.

Siis aga kuulsin veel kord ta häält. See puudutas nagu hingeõhk mu kõrvu. Tundsin, et need on ta viimased sõnad:

«Viska ära.»

Vanamees justkui vannutas mind.

«Viskan,» sosistasin vastu. Kust ta teadis, et ma polnud püstolit ikka veel ära visanud? Kust ta teadis?

Jah, ma pean viskama. Alla anda ei tohi. Ka see on Vanamehe väärtusprintsiip.

Istusin ta juures videvikuni.

Rohkem Vanamees ei rääkinud. Ka kõik teised puud vaikisid, nii nagu nad olid vaikinud enne.

Ootasin metsnikku või metsavahti või kedagi teist, kes isgi hooldusraiet.

Hooldusraie?

Kedagi ei tulnud. Lagendik oli nagu maha jäetud, langetatud puud meenutasid langenud kangelasi.

Viimaks sundisin end koju minema.

Ma ei jõudnud õieti tuppa astuda, kui Luise tädi hakkas sõdistama:

«Sa võiksid metsnikule vastu tulla. Käisin poes ja nägin teda. Ta kurtis, et raietööline olevat puu alla jäänud ja parema käsivarre murdnud, viimasel silmapilgul jõudnud langeva tüve alt ära hüpata, oksa eest pole aga pääsenud. Langedes keeranud männirajakas imelikult ja ootamatult, jeta või elu. Saag olevat täiesti nässus, metsnikul on aga isine saag. Metsnik lubas meeles pidada ja kenasti tasuda, kui sa puud laasiksid ja juppideks saeksid. Küttepuudeks, palki ei saavat ühestki. Ole hea mees ja aita hädalist, mul kah parem, saaksin teinekord siitsamast mõne ruumi puid, muidu vea viiekümne versta tagant.»

Luise lisas omalt poolt:

«See võtab sult päeva või kaks, saagida polevat seal palju, ma tuleksin seltsiks, põletaksin oksi.»

Ma ei lausunud sõnakestki.

Luise jätkas rõõmsalt:

«Oleks päris tore vaheldus. Praegu on selged ilmad, võtaksime päikest ja . . . Eks see sulle mõneti harjumata töö ole, aga kes on ühel alal mees, saab ka teisel hakkama.»

Luise ja tädi ootasid, mida ma vastan.

Ma ei paotanud suud.

«Mida sa süles kannad?» päris Luise, kui vaikus oli liiga kaua kestnud.

«Istutaksin kuhugi siia,» pomisesin. Ma olin pihlaka sureva hiiglase oksaaugust koos juurtega ettevaatlikult välja võtnud ja teda nagu last süles kandnud.

«Pihlakaraibe,» tundis tädi ära. «Mis sa nüüd sellest, või neid siin vähe risuks,» lõi vanainimene laitvalt käega.

«Sa siis hakkad saagima?» küsis Luise nagu kinnituseks. Ma polnud neile sõnagi vastu lausunud, ju ta arvas, et ma olen metsniku ettepanekuga nõusse jäänud.

«Ei,» ütlesin ma järsult. «Ei!»

Teine «ei» kostis nagu karjatus.

Pöörasin kannalt ringi ja väljusin.

«Mis tal on?» kuulsin läbi ukse tädi kohkunud häält.

«Mitte midagi.» See oli mu naise hääl. «Mitte midagi. Ta on alati imelik. Linnukesega inimeselt võid kõike oodata. Ta on ju linnukesega.»

Toimetaja J. O j a m a a

Toimetuse aadress: 200 001 Tallinn, Harju tn. 1, tel. 449-254; 440-782

Trükkida antud 23. XI 1977. Trükiarv 23 000. Kamski Paberivabriku trükipaber nr. 2, 84×108, 1/32. Trükipoognaid 2,5. Formaadile 60×90 kohaldatud trükipoognaid 4,20. Arvestuspoognaid 4,54. Tellimuse nr. 3313. MB-09021. EKP Keskkomitee Kirjastuse trükikoda, Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.

Hind 20 kop.

На эстонском языке

Библиотека «Лооминг» № 44/45 (1040/1041) 1977

Издательство «Периодика»

Пауль Куусберг
С ПТИЧКОЙ В ГОЛОВЕ